Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΠΗΓΗ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

ΤΟΥ S. FREUD

„Omnia vincit amor"

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ

Mimitis

Caporal d'Artillerie

Septembre 27, 1932

Athènes

SIGMUND FREUD

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΠΗΓΗ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΑΒΡΑΜ ΚΟΕΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ
79, ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ - ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Εἰς τὸ παρὸν ἔργον του, ὁ ἱδρυτὴς τῆς ψυχαναλύσεως ἀποκρυσταλλώνει κάπως ὁριστικώτερον καὶ συμπερασματικώτερον τὰς θεωρητικάς του ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐξεταζομένης ἀπὸ ψυχαναλυτικῆς ἀπόψεως.

Τὴν στιγμὴν ὅπου ἐπεβλήθη ἡ μαρξιστικὴ ἀντίληψις περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐμφανίζεται μία ἄλλη κοσμοθεωρία, ἡ τοῦ Freud, ἀξιοῦσα νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὴν κρίσιν μας μίαν σύνθεσιν, τῆς ὁποίας τὰ συστατικὰ στοιχεῖα ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων ἐγγυημένην τὴν τύχην, ὡς ἀντληθέντα εἰς ἃς πηγὰς ἤντλησεν ὁ μαρξισμὸς καὶ ὡς κατεργασθέντα μὲ τὰς αὐτὰς ὡς καὶ ὁ μαρξισμὸς μεθόδους.

Ἐπειδὴ εἰς τὸ παρὸν ἔργον του, ὁ Freud ἀμφισβητεῖ ἐμμέσως τὸ τελεσίδικον τῆς μαρξιστικῆς ἀντιλήψεως, ἀμφιβάλλων ἀκόμη ἂν καὶ αὐτὸς ὁ κομμουνισμὸς δύναται νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν ποθουμένην ἀνωτέραν καὶ λογικωτέραν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῆς πολλὰ καὶ διάφορα γεννῶνται προβλήματα πρὸς ἐξέτασιν, προβλήματα τὰ ὁποῖα ὁ μαρξισμὸς δὲν δύναται νὰ παρορᾷ, προκαλοῦντα ἐπικαίρως ἀψιμαχίας μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν.

Κατὰ τὶ ἀντιμάχονται αἱ δύο θεωρίαι ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας, κατὰ πόσον ἀλληλοεισδύονται καὶ ἀλληλοαπομακρύνονται, κατὰ πόσον ὑπάρχει κοινὸν ἔδαφος συνεννοήσεως μεταξύ των, ποῖα εἶνε τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα καὶ διδάγματα τῆς ψυχαναλύσεως διὰ τὴν ἐργατικὴν τάξιν κτλ., πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν, ἐννοεῖται, ἀντικείμενα ἰδιαιτέρων μελετῶν.

Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι ὁ μαρξισμὸς καὶ ἡ

θεωρία τοῦ Freud ἔχουν κοινὴν σχεδὸν βασικὴν ἀντίληψιν ὡς πρὸς τὰ δύο οὐσιώδη κίνητρα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, τ. ἔ. τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν Ἀνάγκην (κατὰ τὴν φρουϋντικὴν διατύπωσιν).

Διαφέρουν ὅμως κατὰ τοῦτο: ὁ μὲν μαρξισμὸς θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν διαρκῶν ἐφόδων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν Ἀνάγκην, ὁ δὲ Freud βλέπει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος μίαν αἰωνίαν καὶ μοιραίαν ἐκδίκησιν τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀνάγκης ὑποδουλωθέντος καὶ θυσιασθέντος Ἔρωτος.

Εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅτι αὐτὴ ἡ θέσις τοῦ Freud εὑρίσκει κάποιαν ἐνίσχυσιν εἰς τὸ ἔργον «Καταγωγὴ τῆς οἰκογενείας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους» τοῦ Ἔνγκελς.

Ἐξετάζων τὴν καταγωγὴν τοῦ μονογαμικοῦ θεσμοῦ, ἀφοῦ ἀναφέρει πλεῖστα ὅσα ἱστορικὰ δεδομένα περὶ τῆς γενέσεως τῆς οἰκογενείας, ὁ Ἔνγκελς λέγει τὰ ἑξῆς:

«Ἡ μονογαμία ὑπῆρξε ἡ πρώτη μορφὴ οἰκογενείας στηριχθεῖσα οὐχὶ ἐπὶ φυσικῶν ὅρων, ἀλλ' ἐπὶ οἰκονομικῶν, δηλαδὴ ἐσημείωσε νίκην τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἐπὶ τοῦ πρωτογόνου καὶ φυσικοῦ κολλεκτιβισμοῦ...

«. . . Ἡ μονογαμικὴ οἰκογένεια ὀλίγην σχέσιν ἔχει μὲ τὸν φυλετικὸν ἔρωτα, ὑπὸ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἐμφανίζεται δὲ εἰς τὴν ἱστορίαν, ὄχι ὡς συμβιβασμὸς μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἔτι ὀλιγώτερον δὲ ὡς ἀνωτέρα μορφὴ γάμου. Τοὐναντίον, ἐμφανίζεται ὡς ὑποταγὴ τοῦ ἑνὸς φύλου ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὡς κήρυξις ἀνταγωνισμοῦ τῶν φύλων, ἀγνώστου εἰς τοὺς προγενεστέρους χρόνους. Εἰς παλαιὸν ἀνέκδοτον χειρόγραφον τοῦ Μὰρξ καὶ ἐμοῦ, τοῦ 1846, εὑρίσκω τὴν ἀκόλουθον φράσιν: «Ἡ πρώτη μορφὴ καταμερισμοῦ τῶν ἔργων εἶνε ὁ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐν τῇ ἀνατροφῇ τῶν ζώων». Σήμερον δὲ δύναμαι νὰ προσθέσω: Ἡ πρώτη μορφὴ ἀνταγωνισμοῦ ἐμφανισθέντος εἰς τὴν ἱστορίαν συμπίπτει μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς εἰς τὸν μονογαμικὸν βίον καὶ ἡ πρώτη ταξικὴ καταπίεσις εἶνε ἡ ἐκ-

μετάλλευσις τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρός. Ἡ μονογαμία ἦτο μεγάλη ἱστορικὴ πρόοδος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ὅμως τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας δεικνύει μίαν ἐποχὴν ἥτις, διήκουσα μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν, ἀναπτύξασα τὴν εὐημερίαν καὶ πρόοδον τοῦ ἑνὸς ἐπὶ ζημίᾳ καὶ ὑποταγῇ τοῦ ἄλλου. ***Εἶνε ἡ κυτταρικὴ μορφὴ τῆς πεπολιτισμένης κοινωνίας ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν φύσιν τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιφάσεων, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν ἐν τῇ σημερινῇ μας κοινωνίᾳ***».

Ἡ ἀνωτέρω περικοπὴ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἔνγκελς, θὰ βοηθήσῃ προφανῶς τὸν ἀναγνώστην τοῦ παρόντος βιβλίου εἰς τὴν κατανόησιν πολλῶν σκοτεινῶν σημείων τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Freud. Ὑπάρχει σχετική, ἂν ὄχι πλήρης, συμφωνία μεταξὺ τῶν ἀπόψεων τοῦ συνιδρυτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ψυχαναλύσεως, ἀφ' ἑτέρου, ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ πολιτισμοῦ καὶ Ἔρωτος. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι, ὁ Freud ἔρχεται καὶ συμπληρώνει, ἀπὸ ἄλλην ἐπιστημονικὴν πλευράν, τὰς βασικὰς θέσεις τοῦ μαρξισμοῦ.

Διατί ὅμως τὰ συμπεράσματα τῶν δύο σχολῶν ὡς πρὸς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν ἀφίστανται τόσον;

Δὲν πρόκειται νὰ ἀπαντήσωμεν ἐνταῦθα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἀκριβῶς ἡ διαπίστωσις τῆς διαφορᾶς τῶν συμπερασμάτων ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ μετατεθῇ ἡ μεταξὺ τῶν μαρξιστῶν περὶ τῆς ψυχαναλύσεως συζήτησις ἀπὸ τὸ πεδίον τῶν λεπτομερειακῶν ἐξακριβώσεων εἰς τὸ πεδίον τῆς μεθολογικῆς κρίσεως. Οὕτω ἐνεφανίσθη ὁ μαρξιστὴς Ἰουρινὲτς κατηγορῶν τὸν Φροϋντισμὸν ὡς ἰδεαλιστικὴν παραφυάδα τῆς ἀστικῆς κοινωνιολογίας καὶ χαρακτηρίζων αὐτὸν ὡς σημεῖον καταπτώσεως τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἐνῷ ὁ ἐπίσης μαρξιστὴς Reich ἀπέδειξε διὰ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων πόσον ὁ Φροϋντισμὸς εἶνε ἐμπεποτισμένος μὲ διαλεκτικὸν ὑλισμόν.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ὁ Φροϋντισμὸς (ὂς τὸ εἴπωμεν ἔτσι καλύτερα, διότι ὁ ὅρος «ψυχανάλυσις» δὲν ἔχει τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα τοῦ Freud ἀπέκτησε μὲ τὸ παρὸν ἔργον) ἐμφανίζεται ὁτέ μεν ὡς σοβαρὸς ἀντίπαλος, ὁτέ δε ὡς πολύτιμος σύμμαχος τοῦ μαρξισμοῦ.

Ὡς ἐκ τούτου δικαιούμεθα ἴσως νὰ πιστεύσωμεν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἰουρινέτς, ὅτι ἡ συζήτησις μόλις ἤρχισε, καὶ μέλλει νὰ εὐρυνθῇ ἀκόμη περισσότερον.

A. K.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΠΗΓΗ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

Ι

Ὅταν μελετῶμεν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν ἀποκομίσωμεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι, οἱ ἄνθρωποι κρίνουν συνήθως πράγματα καὶ πρόσωπα μὲ ἐσφαλμένα κριτήρια, ἐπιδιώκουν διὰ τὸν ἑαυτόν τους δύναμιν, ἐπιτυχίαν καὶ πλοῦτον, θαυμάζοντες ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὰ ἐπέτυχον, ἐνῷ ὑποτιμοῦν τὰς ἀληθινὰς ἀξίας τῆς ζωῆς.

Ἐκφέροντες ὅμως τοιαύτην γενικὴν κρίσιν, κινδυνεύομεν νὰ λησμονήσωμεν τὴν πολυμορφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Ὑπάρχουν ὡρισμένοι ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους δὲν λείπει ἡ ἐκτίμησις τῶν συγχρόνων των, μολονότι ὀφείλουν τὸ μεγαλεῖόν των εἰς ἰδιότητας καὶ εἰς κατορθώματα ἐντελῶς ξένα πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ ἰδανικὰ τοῦ πλήθους. Αὐτὰ τὰ ἐξαίρετα πρόσωπα ὅμως, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ τὸ ἀναγνωρίσωμεν, ἀπολαμβάνουν τῆς ἐκτιμήσεως μιᾶς μικρᾶς μειοψηφίας μόνον ἐνῷ ἡ μεγάλη μάζα τὰ ἀγνοεῖ ἀπολύτως.

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶνε καὶ τόσον ἁπλᾶ, ἐὰν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν πόσον διαφωνοῦν αἱ σκέψεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς πράξεις των καὶ πόσον πολύφωνοι εἶνε αἱ ἐπιθυμίαι των.

Ἕνας ἀπ᾽ αὐτοὺς τοὺς διακεκριμένους ἄνδρας, εἰς ἐπιστολάς του πρὸς ἐμέ, αὐτοκαλεῖται φίλος μου. Εἶχον ἀποστείλει εἰς αὐτὸν ἕνα ἀντίτυπον τοῦ μικροῦ ἔργου μου εἰς τὸ ὁποῖον πραγματεύομαι τὴν θρησκείαν ὡς αὐταπάτην, καὶ εἰς τὴν ἀπάντησίν του δηλοῖ ὅτι, συμφωνεῖ μὲν ἐξ ὁλοκλήρου μὲ τὴν περὶ θρησκείας ἀντίληψίν μου, λυπεῖται ὅμως διότι δὲν ἀπέδωσα, ὡς λέγει, τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὴν πραγματικὴν πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἀρυόμεθα τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα.

Η ΠΗΓΗ ΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Κατὰ τὸν ἐπιστολογράφον μου, τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα πηγάζει ἀπὸ ἕνα ἰδιαίτερον συναίσθημα τὸ ὁποῖον τὸν συνοδεύει, αὐτὸν προσωπικῶς, παντοῦ καὶ πάντοτε. ὑφίσταται δέ, λέγει, καὶ παρὰ πλείστοις, ὡς ἠδυνήθη νὰ τὸ ἐξακριβώσῃ, καὶ τὸ ὑποθέτει ὑπάρχον καὶ εἰς ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Ἕνα συναίσθημα τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος θὰ ἤθελε νὰ κατονομάσῃ «συναίσθημα τῆς αἰωνιότητος», ἕνα συναίσθημα τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀπεράντου, ὅμοιον μὲ αἴσθημα «ὠκεανικοῦ» ἀπείρου. Προσθέτει περαιτέρω ὅτι τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶνε καθαρῶς ὑποκειμενικὴ ἐκδήλωσις, καὶ ὄχι ἀξίωμα πίστεως, δὲν συνεπάγεται καμμίαν βεβαίωσιν περὶ μετὰ θάνατον ζωῆς, εἶνε ὅμως, καθὼς λέγει, ἡ πηγὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία, παραληφθεῖσα ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐκκλησιῶν καὶ δογμάτων, διοχετεύεται εἰς ὡρισμένους ἀγωγούς, ὅπου βεβαίως καὶ καταναλίσκεται. Μόνον, λέγει, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τοῦ «ὠκεανικοῦ» συναισθήματος ἔπρεπε νὰ λέγεταί τις θρῆσκος, ἔστω καὶ ἂν ἀρνῆται οἱανδήποτε πίστιν καὶ οἱανδήποτε αὐταπάτην.

Ἡ δήλωσις αὕτη τοῦ ἀξιοτίμου φίλου μου, ὁ ὁποῖος, ἄλλως τε, ἐξύμνησε κάποτε ὁ ἴδιος καὶ διὰ στίχων τὴν γοητείαν τῆς ὀπτασίας, μοῦ παρέσχε οὐχὶ μικρὰς δυσκολίας. Ἐγὼ προσωπικῶς δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνακαλύψω μέσα μου τὸ «ὠκεανικὸν» συναίσθημα. Εἶνε δυσχερὲς νὰ ἐπεξεργάζηται κανεὶς συναισθήματα ἐπιστημονικῶς. Δυνάμεθα μόνον νὰ περιγράφωμεν τὰ φυσιολογικὰ φανερώματά των. Ὅταν ὅμως τοῦτο εἶνε ἀδύνατον—καὶ φοβοῦμαι ὅτι καὶ τὸ «ὠκεανικὸν» συναίσθημα εἶνε ἐξ αὐτῶν ποὺ δὲν φανερώνονται διὰ φυσιολογικῶν γνωρισμάτων—δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ ἀναφερώμεθα εἰς τὴν παράστασιν (ἰδεολογικὴν) ἡ ὁποία συνειρμικῶς συνοδεύει ἐκ τοῦ πλησίον τὸ συναίσθημα. Ἐὰν κατενόησα ὀρ-

θῶς τὸν φίλον μου, τότε μοῦ φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ κάτι παρόμοιον πρὸς τὴν παρηγοριὰν τὴν ὁποίαν κάποιος πρωτότυπος καὶ ἀληθῶς ἰδιότροπος ποιητὴς ἐπενόησε διὰ τὸν ἥρωά του, ὅστις, μέλλων νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐλευθέρᾳ βουλήσει τὴν ζωήν, λέγει: «Ἀπ' αὐτὸν τὸν κόσμον δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πέσωμεν» [1]).

Θὰ πρόκειται λοιπὸν περὶ ἑνὸς συναισθήματος ποὺ μᾶς λέγει πῶς εἴμεθα ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένοι καὶ ἀχώριστοι μὲ τὸ σύμπαν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Θὰ ἠδυνάμην νὰ εἴπω ὅτι τοῦτο ἔχει δι' ἐμὲ μᾶλλον χαρακτῆρα διανοητικῆς ἀντιλήψεως, συνοδευομένης ἀσφαλῶς καὶ ἀπὸ κάποιον συναισθηματικὸν τόνον, ὅπως τοῦτο ἐκδηλώνεται ἄλλως τε καὶ εἰς τὰς ἄλλας διανοητικὰς ἀντιλήψεις ὁμοίας φύσεως. Κατόπιν προσωπικῆς αὐτοπαρατηρήσεως, δὲν ἠμπόρεσα νὰ πείσω τὸν ἑαυτόν μου ὅτι τάχα τὸ ἐν λόγῳ συναίσθημα ἔχει πρωτογενῆ, δηλ. ἔμφυτον, χαρακτῆρα. Ἀλλὰ δὲν εἶνε αὐτὸ ἕνας ἐπαρκὴς λόγος διὰ νὰ ἀμφισβητήσω τὴν πραγματικὴν ὕπαρξιν τοῦ συναισθήματος εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τίθεται μόνον τὸ ζήτημα κατὰ πόσον οἱ ἔχοντες αὐτὸ τὸ διερμηνεύουν ὀρθῶς καὶ κατὰ πόσον πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς πηγὴ καὶ ἀρχὴ ὅλων τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν.

ΤΟ ΑΤΟΜΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΤΟΥ ΕΓΩ

Δὲν ἔχω νὰ προσφέρω τίποτε τὸ ὁποῖον θὰ συνετέλει ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Ἡ ἰδέα ὅτι, ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει γνῶσιν τῆς σχέσεώς του μετὰ τοῦ σύμπαντος δι ἑνὸς ἀμέσου καὶ πρὸς τοῦτο ἀρχῆθεν προωρισμένου συν-

---

1) Δ. Χρ. Γράμπε: Ἀννίβας: «Μάλιστα, ἀπὸ τὸν κόσμον δὲν θὰ πέσωμεν. Μιὰ φορὰ εἴμεθα μέσα».

αισθήματος, φαίνεται τόσον ἀλλόκοτος καὶ δυσάρμοστος μὲ τὴν ὑφὴν τῆς ψυχολογίας μας, ὥστε ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ψυχαναλυτικήν, δηλαδὴ τὴν γενετήσιον προέλευσιν τοῦ ἐν λόγῳ συναισθήματος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς αἱ ἑξῆς σκέψεις: Κανονικῶς, τίποτε δὲν εἶνε δι' ἡμᾶς βεβαιότερον ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ ἑαυτοῦ μας, τοῦ ἰδίου μας Ἐγώ Τὸ Ἐγὼ τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς αὐθύπαρκτον, ἑνιαῖον, ἀπολύτως ἀνεξάρτητον ἀπὸ κάθε ἄλλο. Πρόκειται ὅμως περὶ ἀπατηλοῦ φαινομένου. Εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ Ἐγὼ τοῦτο—ὅπως μᾶς τὸ ἐδίδαξε ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀναμένομεν καὶ νέας ἐπεξηγήσεις περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸ Es * — συνεχίζεται μᾶλλον ἐσωτερικῶς, χωρὶς αὐστηρὰ ὅρια, εἰς ἕνα ἀσυνείδητον ψυχικὸν ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν Es, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπίσης χρησιμεύει ὡς πρόσοψις. Ἐξωτερικῶς, ὅμως, τουλάχιστον, τὸ Ἐγὼ φαίνεται νὰ ἔχῃ σαφῆ καὶ αὐστηρὰ ὅρια. Μόνον εἰς μίαν κατάστασιν, ἐξαιρετικὴν μάλιστα, τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς νοσηράν, συμβαίνει ἀλλοιῶς: ὅταν ἡ ἐρωτικὴ περιπέτεια φθάνῃ εἰς τὸ κατακόρυφον, τὸ χώρισμα μεταξὺ τοῦ

---

* *Σημείωσις μεταφραστοῦ*: Τὸ Es (κυριολεκτικῶς: αὐτὸ) εἶνε ὁ τεχνικὸς ὅρος τῆς ψυχαναλύσεως, ὁ χρησιμεύων νὰ προσδιορίσῃ τὸ βιολογικὸν ἀσυνείδητον ὑπόστρωμα, τὸ σύνολον τῶν ἐμφύτων ὁρμῶν. Παρουσιάζει εἰς ἕκαστον ἄτομον ὡρισμένην ποσοτικὴν δυναμικὴν σχέσιν πρὸς τὸ Ἐγώ, αἱ ἔφοδοι δὲ τοῦ Es εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον πρὸς ἀπόκτησιν ἀντικειμένων—τουθ' ὅπερ κάνει τὸ ἄτομον ἀπὸ γεννήσεως μέχρι θανάτου—καθίστανται ἀφετηρίαι τῆς διαμορφώσεως τοῦ Ἐγὼ ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀναπτύσσονται, καταστέλλονται ἢ στέφονται ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ὡς δεξαμενὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς, τὸ Es, τὸ ἀτομικὸν δηλαδή, δεσπόζει τῶν πάντων, ἀλλὰ πλεῖσται εἶνε αἱ αἰτίαι τῆς στειρεύσεως αὐτῆς, ἡ δὲ σπουδαιοτέρα: ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότης.

Ἐγὼ καὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐξαφανίζεται. Παρ' ὅλας τὰς ἀντιθέτους μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, ὁ ἐρωτευμένος διατείνεται ὅτι Ἐγὼ καὶ Σὺ εἶνε ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, καὶ εἶνε ἕτοιμος νὰ ἐνεργήσῃ ὡσὰν νὰ ἦτο τοῦτο πραγματικότης.

Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ ἐξαφανίζεται προσωρινῶς κατόπιν μιᾶς φυσιολογικῆς λειτουργίας, εἶνε φυσικὸν νὰ ὑπόκηται εἰς διαταραχάς, προερχομένας ἐκ νοσηρῶν συμβεβηκότων.

Ἡ παθολογία μᾶς κατέστησε γνωστὰς πλεῖστας καταστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἡ διαχάραξις σαφῶν ὁρίων μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶνε ἐπισφαλής, ἢ τὰ ὅρια δὲν χαράσσονται ὀρθῶς. Ὑπάρχουν δηλαδὴ περιπτώσεις εἰς τὰς ὁποίας ὡρισμένα μέρη τοῦ ἰδίου μας σώματος, μάλιστα μέρη τῆς ἰδίας μας ψυχικῆς ζωῆς, π. χ. παρατηρήσεις, σκέψεις,αἰσθήματα,μᾶς φαίνονται ὡςξένα καὶ μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἐγώ μας, καὶ ἄλλαι περιπτώσεις εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδομεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὰ προφανῶς εἰς τὸ Ἐγώ μας γεννηθέντα καὶ τὰ ὁποῖα ὤφειλε τὸ Ἐγὼ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὡς γέννημά του."Αρα λοιπὸν καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ Ἐγὼ ὑπόκειται εἰς διαταραχὰς καὶ τὰ ὅρια τοῦ Ἐγὼ δὲν εἶναι σταθερά.

ΕΓΩ - ΗΔΟΝΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΝ ΕΓΩ

Ἕνας δεύτερος συλλογισμὸς μᾶς λέγει τὰ ἑξῆς: Δὲν εἶνε δυνατόν, αὐτὸ τὸ συναίσθημα τοῦ Ἐγὼ τοῦ ἐνήλικος ἀνδρός, νὰ ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκεῖνο ποὺ εἶνε σήμερον. Θὰ ἔχῃ διατρέξει μίαν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἠμποροῦμεν, ἐννοεῖται, νὰ ἀποδείξωμεν, ἠμποροῦμεν ὅμως νὰ ἀναπαραστήσωμεν μὲ μεγάλην ἀληθοφάνειαν [1]). Τὸ θηλάζον βρέφος δὲν

1) Βλ. ἔργα τοῦ Φερέντσι περὶ ἀναπτύξεως τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ συναισθήματος τοῦ Ἐγώ, περὶ τῶν σταδίων ἀνα-

διακρίνει ἀκόμη τὸ Ἐγώ του ἀπὸ ἕνα ἐξωτερικὸν κόσμον ὡς πηγὴν τῶν ἐντυπώσεων ποὺ εἰσρέουν εἰς αὐτό. Τὸ κάνει βαθμιαίως κατόπιν διαφόρων παροτρύνσεων Τὴν ἰσχυροτέραν ἐντύπωσιν θὰ τοῦ κάνῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ὡρισμέναι ἐκ τῶν πηγῶν συγκινήσεως, αἱ ὁποῖαι, ὡς θὰ τὸ ἀντιληφθῇ ἀργότερον, δὲν εἶνε παρὰ τὰ ὄργανα τοῦ σώματός του, ἐξακολουθοῦν πάντοτε νὰ τοῦ παρέχουν συγκινήσεις, ἐνῷ ἄλλαι τοῦ διαφεύγουν κατὰ διαλείμματα—μεταξὺ ἄλλων ἡ πλέον ποθητή: τὸ μητρικὸν στῆθος - καὶ τοῦ ἐπαναφέρονται μόνον ὅταν ζητῇ βοήθειαν διὰ φωνῶν καὶ δακρύων Διὰ πρώτην φορὰν τότε ἀντιτίθεται ἔναντι τοῦ Ἐγὼ ἕνα ἀντικείμενον, ὡς κάτι τι ποὺ εὑρίσκεται «ἐκτὸς» αὐτοῦ καὶ ποὺ ἐξαναγκάζεται νὰ παρουσιασθῇ μόνον κατόπιν καταλλήλου ἐνεργείας. Κατόπιν, τὸ Ἐγὼ διαμορφώνεται πληρέστερον διὰ τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τὴν μᾶζαν τῶν αἰσθήσεων, ἀρχίζομεν δηλαδὴ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ἕνα «ἐξωτερικὸν κόσμον», ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν συχνῶν, πολλαπλῶν καὶ ἀναποφεύκτων αἰσθήσεων πόνου καὶ δυσφορίας, αἱ ὁποῖαι συνεπιφέρουν ἐξασθένησιν καὶ ἀποφυγὴν τῆς ἀπεριορίστως βασιλευούσης ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Δημιουργεῖται ἡ τάσις ὅπως ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ Ἐγὼ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀποτελῇ πηγὴν πόνου καὶ στενοχωρίας, νὰ ἀποῤῥίπτεται ἔξω, καὶ νὰ σχηματίζεται ἕνα καθαρὸν Ἐγὼ-Ἡδονῆς, μᾶλλον νὰ ἀντιμετωπίζῃ ἕναν ἐξωτερικὸν κόσμον ξένον καὶ ἀπειλητικόν. Τὰ ὅρια τοῦ πρωταρχικοῦ τούτου Ἐγὼ-Ἡδονῆς διορθώνονται διὰ τῆς πείρας, ἡ ὁποία διδάσκει ὅτι ὡρισμέναι πηγαὶ ἡδονῆς, τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν ἀπαραιτήτους, δὲν εὑρίσκονται εἰς τὸ Ἐγώ, ἀλλ' εἶνε ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἐνῷ ὡρισμένα βάσανα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα

πτύξεως τοῦ αἰσθήματος τῆς πραγματικότητος (1913) μέχρι τῶν ἐργασιῶν τοῦ Φέδερν 1926, 1927 καὶ μεταγενεστέρως.

ζητοῦμεν ἀπαλλαγήν, ἀποδεικνύονται ἔχοντα ἐσωτερικὴν προέλευσιν, ἑπομένως εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τὸ Ἐγώ. Μανθάνομεν τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον δυνάμεθα, διὰ τῆς ἐσκεμμένης καθοδηγήσεως τῆς αἰσθησιακῆςἐνεργείας καὶ διὰ τῆς καταλλήλου μυϊκῆς προσαρμογῆς, νὰ διακρίνωμεν τὸ ἐσωτερικὸν—τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸ Ἐγὼ—ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν—προερχόμενον ἀπὸ ἕνα ἐξωτερικὸν κόσμον—καὶ κάμνομεν οὕτω τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ἐγκατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἐξαρτᾶται καὶ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις. Αὐτὴ ἡ διάκρισις βεβαίως ἐξυπηρετεῖ πρακτικοὺς σκοπούς, ἀμυνόμεθα δι᾿ αὐτῆς ἐναντίον τῶν αἰσθήσεων πόνου, τῶν ὁποίων προαισθανόμεθα τὴν ἀπειλήν. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἐγώ, ἐν τῇ ἀμύνῃ του ἐναντίον ὡρισμένων *ἔσωθεν* προερχομένων δυσαρέστων αἰσθήσεων χρησιμοποιεῖ τὰς αὐτὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων καταπολεμεῖ τὸν ἔξωθεν προερχόμενον πόνον, καθίσταται ἀφετηρία σπουδαιοτάτων νοσηρῶν διαταραχῶν.

ΕΠΙΒΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΗΠΙΑΚΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Κατ᾿ αὐτὸν τὸν τρόπον λοιπόν, τὸ Ἐγὼ χωρίζεται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ὀρθότερον: Εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ Ἐγὼ περιέχει τὰ πάντα, βραδύτερον προκύπτει ἐξ αὐτοῦ ἕνας ἐξωτερικὸς κόσμος. Τὸ σημερινόν μας συναίσθημα τοῦ Ἐγὼ εἶναι λοιπὸν ἕνα ζαρωμένο ὑπόλειμμα ἑνὸς συναισθήματος, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκτενέστερον, καὶ δύναμαι νὰ εἴπω, ἐταυτίζετο μὲ τὸ σύμπαν, ἀνταποκρινόμενον τότε εἰς τὸν στενὸν σύνδεσμον τοῦ Ἐγὼ μὲ τὸν κόσμον. Ἐὰν ὀφείλωμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸν συναίσθημα τοῦ Ἐγὼ διετηρήθη εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν πολλῶν ἀνθρώπων—εἰς μεγά-

λην ἢ μικρὰν κλίμακα—τότε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, αὐτὸ ὑφίσταται ὡς ἓν εἶδος ἀντισταθμίσματος πρὸς τὸ συναίσθημα τοῦ Ἐγὼ τῆς ἐνηλικιότητος, τοῦ ὁποίου τὰ ὅρια εἶναι χαραγμένα σαφέστερον καὶ αὐστηρότερον, καὶ νὰ προσθέσωμεν ὅτι αἱ ἁρμόζουσαι εἰς αὐτὸ ἰδεολογικαὶ παραστάσεις θὰ εἶνε ἀκριβῶς παραστάσεις τοῦ ἀχωρίστου καὶ τῆς ταυτότητος μετὰ τοῦ σύμπαντος, οἷαι εἶνε ἐκεῖναι ποὺ διατυπώνει ὁ φίλος μου μὲ τὸν ὅρον «ὠκεανικὸν» συναίσθημα. Ἀλλὰ ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ πρωταρχικοῦ παραπλεύρως τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος μεταγενεστέρου ;

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΩΧΗΜΕΝΟΥ ΕΝ ΤΗ ΨΥΧΗ

Ἀναμφιβόλως. Παρόμοιον φαινόμενον δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ οὔτε εἰς τὸ ψυχικὸν πεδίον, οὔτε εἰς τὰ ἄλλα πεδία. Προκειμένου περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν βιολογικῶν εἰδῶν, παραδεχόμεθα ὅτι τὰ πλέον ἀνεπτυγμένα εἴδη προῆλθον ἐκ τῶν κατωτάτων. Συνάμα ὅμως εὑρίσκομεν ἀκόμη σήμερον μεταξὺ τῶν ζώντων ὅλας τὰς ἁπλὰς μορφὰς τῆς ζωῆς. Τὸ φῦλον τῶν μεγάλων σαυροειδῶν ἐξηφανίσθη, παραχωρῆσαν τὴν θέσιν εἰς τὰ θηλαστικὰ ζῷα, ἀλλὰ πάλιν, ἕνας γνήσιος ἀντιπρόσωπος τοῦ εἴδους τούτου, ὁ κροκόδειλος, ζῇ ἀκόμη μεταξύ μας. Ἡ παρομοίωσις αὕτη ἠμπορεῖ νὰ μὴν εἶνε ἐπιτυχής, ἐξασθενεῖται δ᾿ ἐπίσης ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἐπιζήσαντα κατώτερα εἴδη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εἶνε ἀκριβῶς πρόγονοι τῶν σημερινῶν ἀνεπτυγμένων εἰδῶν. Κατὰ κανόνα, τὰ ἐνδιάμεσα μέλη ἔχουν ἐξαφανισθῆ, τὰ γνωρίζομεν μόνον κατόπιν ἀναπαραστάσεως. Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν, ὅπου ἡ διατήρησις τοῦ πρωταρχικοῦ παραπλεύρως τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος μεταγενεστέ-

ρου εἶνε τόσον συχνὴ ὥστε παρέλκει νὰ ἀναφέρωμεν παραδείγματα. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶνε ἀποτέλεσμα κρίσεως ἀναπτύξεως. Ὡρισμένον ποσὸν ψυχικῆς τινος διαθέσεως, ἐνστίκτου τινός, διετηρήθη ἀμετάβλητον, ἐνῷ ἕνα ἄλλο μέρος ἐσυνέχισε τὴν ὁμαλὴν ἀνάπτυξιν.

Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΙΣ ΜΙΑΝ ΠΟΛΙΝ

Οὕτω θίγομεν τὸ γενικώτερον πρόβλημα τῆς διατηρήσεως τοῦ παλαιοῦ ἐν τῷ νέῳ εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν, ἕνα πρόβλημα ποὺ μόλις ἤρχισε ἡ ἐπεξεργασία του, ποὺ εἶνε ὅμως τόσον ἑλκυστικὸν καὶ σπουδαῖον, ὥστε ἀναγκαζόμεθα, ἐνταῦθα, ἂν καὶ ἡ ἀφορμὴ εἶνε ἀνεπαρκής, νὰ τοῦ ἀφιερώσωμεν τὴν μεγαλυτέραν μας προσοχήν. Ἀφ᾿ ὅτου ὑπερενικήσαμεν τὴν ἐσφαλμένην ἀντίληψιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ λήθη, ἡ κοινὴ εἰς ὅλους μας, σημαίνει καταστροφὴν παντὸς ἴχνους τῆς μνήμης, συνεπῶς δὲ καὶ ἐκμηδένισιν αὐτῆς, ἀποκλίνομεν πρὸς τὴν ἀντίθετον ὑπόθεσιν, δηλαδὴ παραδεχόμεθα ὅτι, εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν ἐκεῖνο ποὺ ἅπαξ ἐπλάσθη οὐδέποτε ἐξαφανίζεται, ὅτι ὅλα διατηροῦνται κάπου, καὶ ὅτι, ὑπὸ εὐνοϊκὰς συνθήκας, π. χ. διὰ μιᾶς ἀναλόγου ἀναδρομικῆς προσπαθείας, δυνάμεθα νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς φῶς τὰ ὑπὸ τοῦ σκότους τῆς λήθης κεκαλυμμένα. Θὰ προσπαθήσωμεν μὲ ἕνα παραλληλισμὸν εἰς ἄλλο πεδίον, νὰ διασαφηνίσωμεν τὸ περιεχόμενον τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς.

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Λαμβάνομεν αἴφνης ὡς παράδειγμα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Αἰωνίας Πόλεως. [1]) Οἱ ἱστοριογράφοι

1) Ἀπὸ τὸ βιβλίον «Ἡ ἵδρυσις τῆς Ρώμης» τοῦ Hughast.

μᾶς διδάσκουν ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα Ρώμη ἦτο ἡ Roma quadrata, μία περιφραγμένη ἀποικία ἐπὶ τοῦ Παλατίνου. Ἐπηκολούθησε ἀργότερον τὸ στάδιον τοῦ Σεπτιμονίου, ἡ ἕνωσις τῶν συνοικισμῶν ἐπὶ τῶν διαφόρων κοιλάδων, κατόπιν ἡ πόλις, ἡ ὁποία περιεφράχθη διὰ τοῦ σερβιανικοῦ τείχους, καὶ τέλος, ὕστερ᾽ ἀπ᾽ ὅλας τὰς μεταβολὰς τῆς δημοκρατικῆς περιόδου καὶ τῆς πρώτης αὐτοκρατορικῆς τοιαύτης ἐμφανίζεται ἡ πόλις, τὴν ὁποίαν ὁ αὐτοκράτωρ Αὐρηλιανὸς περιέφραξε μὲ τὰ τείχη του. Δὲν θέλομεν παρακολουθήσει τὰς μεταγενεστέρας μεταβολὰς τῆς Πόλεως καὶ διερωτώμεθα, τί θὰ ἠδύνατο ἕνας ἐπισκέπτης, ἐφοδιασμένος μὲ τὰς πληρεστέρας ἱστορικὰς καὶ τοπογραφικὰς γνώσεις, νὰ ἀνεύρῃ ἀπὸ τὰ προηγούμενα στάδια τῆς Ρώμης εἰς τὴν σημερινὴν πόλιν. Θὰ εὕρῃ ἐν πρώτοις τὰ αὐρηλιανὰ τείχη σχεδὸν ἀμετάβλητα καὶ μὲ τὰ ἐλάχιστα ρήγματα ἀκόμη. Εἰς ὡρισμένα σημεῖα θὰ ἴδῃ τὰς ἀνακαλυφθείσας, κατόπιν ἀνασκαφῶν, ὁδοὺς τοῦ σερβιανικοῦ τείχους. Καὶ ἂν αἱ γνώσεις του εἶνε ἐπαρκεῖς, ἂν ξεύρῃ δηλαδὴ κάτι περισσότερον ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἀρχαιολογίαν, θὰ δυνηθῇ ἴσως νὰ σχεδιάσῃ ὅλον τὸν διάδρομον τῶν τειχῶν καὶ τὸ σχεδιάγραμμα τῆς Roma quadrata. Ἀπὸ τὰς οἰκοδομὰς αἱ ὁποῖαι ἐπλήρουν πάλαι ποτὲ τὸν ἀρχαῖον αὐτὸν χῶρον, δὲν θὰ εὕρῃ τίποτε ἢ ἀσήμαντα ὑπολείμματα, ἐπειδὴ δὲν ὑφίστανται πλέον. Τὸ μέγιστον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ, ὑποτιθεμένου ὅτι θὰ εἶχε τὰς καλυτέρας πληροφορίας περὶ τῆς Ρώμης τῆς δημοκρατικῆς ἐποχῆς, θὰ ἦτο νὰ δυνηθῇ νὰ μᾶς ὑποδείξῃ ποῦ ἔκειντο ὁ Ναὸς καὶ τὰ δημόσια κτίρια τοῦ χρόνου ἐκείνου. Τὴν θέσιν αὐτῶν κατέχουν σήμερον τὰ ἐρείπια, ὄχι ὅμως αὐτῶν τῶν ἰδίων κτιρίων, ἀλλὰ τῶν ἀνιστορηθέντων ἐπ᾽ αὐτῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, κατόπιν πυρκαϊῶν καὶ καταστροφῶν. Καὶ περιττεύει νὰ τονίσωμεν ἰδι-

αιτέρως ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ρώμης ἐμφανίζονται ὡς ἐκσφενδονισθέντα μέσα εἰς τὸ χάος μιᾶς μεγάλης πόλεως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Πλεῖστα ἀρχαῖα εὑρίσκονται ἀσφαλῶς θαμμένα εἰς τὸ ὑπέδαφος τῆς πόλεως ἢ ὑπὸ τὰς σημερινὰς οἰκοδομάς.

Αὐτὸς εἶναι λοιπὸν ὁ τρόπος τῆς διατηρήσεως τοῦ παρῳχημένου, ὡς τὸν συμπεραίνομεν ἐκ τῆς μελέτης ἱστορικῶν πόλεων ὅπως ἡ Ρώμη.

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΔΙΑ ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ

Ἂς κάνωμεν τώρα τὴν φανταστικὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ Ρώμη εἶνε ὄχι πόλις κατῳκημένη ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀλλὰ ψυχικὴ ὀντότης μὲ παρελθὸν ὁμοίως μακρὸν καὶ πλούσιον εἰς περιεχόμενον ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ ἅπαξ προκῦψαν οὐδέποτε κατεστράφη καὶ παραπλεύρως τοῦ προσφάτου σταδίου ἀναπτύξεως συνεχίζουν τὴν ὕπαρξίν των καὶ τὰ προηγούμενα στάδια. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε, ὡς πρὸς τὴν Ρώμην, ὅτι ἐπὶ τοῦ Παλατίνου ὑψώνονται ἀκόμη σήμερον εἰς ὕψος τὰ αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα καὶ τὸ Σεπτιμόνιον τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, ὅτι ὁ Πύργος τῶν Ἀγγέλων φέρει ἀκόμη ἐπὶ τῶν ἄκρων του τὰ ὡραῖα ἀγάλματα μὲ τὰ ὁποῖα ἦτο διακεκοσμημένος μέχρι τῶν χρόνων τῆς πολιορκίας τῶν Γότθων, κτλ. Ἀλλά, πρὸς τούτοις, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀνακτόρου Καφαρέλλι θὰ εὑρίσκετο πάλιν, χωρὶς νὰ ὑπῆρχε ἀνάγκη κατεδαφίσεως τοῦ κτιρίου τούτου, ὁ ναὸς τοῦ καπιτωλίου Διός, καὶ δή, ὄχι μόνον εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ μορφήν, ὡς τὴν εἶδον οἱ Ρωμαῖοι τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς προηγουμένας αὐτοῦ μορφάς, ὅταν ἐδείκνυε σχήματα ἐτρουσκικὰ καὶ ἦτο στολισμένος μὲ πηλίνας μετόπας. Ἐκεῖ ὅπου κεῖται σήμερον τὸ Κολοσσαῖον, θὰ ἐθαυμάζομεν ἀκόμη τὴν ἐξαφανισθεῖσαν Domus

Aurea τοῦ Νέρωνος, εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Πανθέου θὰ εὑρίσκομεν ὄχι μόνον τὸ σημερινὸν Πάνθεον, ὡς τοῦτο ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀλλ᾽ ἐπίσης καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδίου οἰκοπέδου, τὴν ἀρχικὴν οἰκοδομὴν τοῦ Μ. Ἀγρίππα, μάλιστα, τὸ αὐτὸ γήπεδον θὰ ἔφερεν ἀκόμη ἐπ᾽ αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν Maria sopra Minerva καὶ τὸν παλαιὸν Ναόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου αὕτη εἶνε κτισμένη. Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρία αὐτῇ, ὁ παρατηρητὴς θὰ ἐχρειάζετο νὰ ἀλλάξῃ ἁπλούστατα κατεύθυνσιν τοῦ βλέμματος ἢ τὴν σκοπιάν του διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοιαύτην ἢ τοιαύτην ὄψιν.

Προφανῶς δὲν ἔχει καμμίαν ἀξίαν ἡ περαιτέρω συνέχισις τῆς φαντασιώσεως ταύτης, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς κάτι ἀνεπίδεκτον παραστάσεως, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ παράλογον. Ἐὰν θέλωμεν νὰ παραστήσωμεν τοπογραφικῶς τὴν ἱστορικὴν σειρὰν τῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοπέδου ἀλλεπαλλήλων οἰκοδομῶν, τοῦτο ἠμποροῦμεν νὰ κατορθώσωμεν μόνον ἐὰν τοποθετοῦνται κατὰ τοπικὴν σειρὰν αἱ οἰκοδομαὶ ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην. Ἕνας καὶ ὁ αὐτὸς χῶρος δὲν δύναται νὰ δεχθῇ δύο οἰκοδομάς. Ἑπομένως ἡ ἀπόπειρά μας φαίνεται νὰ εἶνε ἀργοσχολία. Δικαιολογεῖται μόνον ἐφ᾽ ὅσον χρησιμεύει νὰ μᾶς ἀποδείξῃ πόσον ἀπέχομεν ἀπὸ τοῦ νὰ κυριαρχήσωμεν τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιοτήτων τῆς ψυχικῆς ζωῆς διὰ τῆς δραματικῆς παραστάσεως.

Προτοῦ νὰ προχωρήσωμεν, θὰ διαπραγματευθῶμεν καὶ μίαν προβαλλομένην ἀντίρρησιν. Θὰ μᾶς ἐρωτήσουν διατὶ ἐξελέξαμεν ἀκριβῶς τὸ παρελθὸν μιᾶς πόλεως διὰ νὰ τὸ παρομοιώσωμεν μὲ τὸ παρελθὸν τῆς ψυχῆς, θὰ μᾶς τονίσουν δὲ ὅτι, ἡ ὑπόθεσις τῆς διατηρήσεως τοῦ παρῳχημένου ἰσχύει ὁπωσδήποτε καὶ διὰ τὴν ψυχικὴν ζωήν, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἡ προϋπόθεσις ὅτι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς, παρέμεινεν ἀνέπαφον, ὅτι ἡ ὑφή της δὲν ἔπαθε ἀπὸ

τραῦμα ἢ ἀνάφλεξιν, τουθ᾽ ὅπερ δὲν συμβαίνει μὲ τὰς πόλεις ἐν γένει, διότι εἰς τὴν ἱστορίαν οὐδεμιᾶς πόλεως ἐξαφανίζονται τὰ ἴχνη τῶν ἐπιδράσεων τῶν καταστρεπτικῶν συμβάντων—παραβλητέων πρὸς τὰ τραύματα καὶ τὰς ἀναφλέξεις εἰς τὴν ψυχήν,—καὶ ἂν ἀκόμη πρόκειται περὶ πόλεως ὡς ἡ Ρώμη μὲ παρελθὸν ὀλιγώτερον τεταραγμένον ἢ καὶ τὸ Λονδῖνον, ποὺ οὐδέποτε ἐγνώρισε ἐχθρικὰς ἐπιδρομάς. Καὶ ἡ πλέον εἰρηνικὴ ἀνάπτυξις μιᾶς πόλεως συνεπάγεται κατεδαφίσεις καὶ ἀντικαταστάσει οἰκοδομῶν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον μία πόλις δὲν δύναται, ἐκ τῶν προτέρων, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλος ὅρος συγκρίσεως μὲ ἕνα ψυχικὸν ὀργανισμόν.

ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΙ

Παραδεχόμεθα τὴν ἀντίρρησιν, καί, παραιτούμενοι μιᾶς ἐκτύπου παρομοιώσεως, στρέφομεν πρὸς ἓν ἀντικείμενον συγκρίσεως εὑρισκόμενον πλησιέστερον ἡμῶν, τοὐτέστιν τὸ ζωϊκὸν ἢ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἐπίσης εὑρίσκομεν τὰ ἴδια. Αἱ προγενέστεραι φάσεις τῆς ἀναπτύξεως δὲν διατηροῦνται πλέον καθόλου, μετέβησαν εἰς τὰς μεταγενεστέρας, εἰς τὰς ὁποίας παρέσχον καὶ τὴν ὕλην. Τὸ ἔμβρυον δὲν ἐμφαίνεται εἰς τὸν ἐνηλικιωμένον, οἱ θυμικοὶ ἀδένες τοῦ παιδιοῦ ἀντεκατεστάθησαν, μετὰ τὴν ἐφηβείαν, ὑπὸ συνδετικῶν ἱστῶν, οἱ ἴδιοι ὅμως δὲν ὑφίστανται πλέον. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συριγγιωδῶν ὀστῶν τοῦ ὡρίμου ἀνθρώπου δύναμαι μὲν νὰ σκιαγραφήσω τὰ ὀστᾶ τῶν παιδιῶν ἀλλὰ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἐξηφανίσθησαν, ἐφ᾽ ὅσον ἐπλατύνθησαν καὶ ἐπήχθησαν, μέχρις ὅτου ἔλαβον τὴν μ ρφὴν τὴν ὁποίαν ἔχουν σήμερον.

Συνεπῶς, ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι μόνον ἐν τῇ ψυχῇ εἶναι δυνατὴ ἡ διατήρησις τῶν προγενεστέρων φάσεων παραπλεύρως πρὸς τὰς ὁριστικὰς τοιαύτας, καὶ ὅτι δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἔχωμεν

μίαν παράστασιν τοῦ φαινομένου τούτου.

Ἴσως ἐπροχωρήσαμεν πέραν τοῦ δέοντος εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτήν. Ἴσως ὀφείλομεν νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ παρῳχημένον διατηρεῖται ἐν τῇ ψυχικῇ ζωῇ, καὶ δὲν καταστρέφεται ἀναγκαστικῶς. Εἶνε πάντως δυνατόν, εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν ἐπίσης, ὡρισμένα παλαιὰ—κατὰ κανόνα ἢ κατ᾽ ἐξαίρεσιν—νὰ ἔχουν σβυσθῇ ἢ φθαρῇ τόσον ὥστε νὰ καταστῇ ἀδύνατος ἡ ἐπαναφορὰ αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν δι᾽ οἱουδήποτε συμβάντος ἢ ἡ ἀναζωογόνησις αὐτῶν, ἢ τέλος, ὅτι ἡ διατήρησις ἐν γένει ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὡρισμένας εὐνοϊκὰς συνθήκας. Δυνατόν, ἀλλὰ δὲν ξεύρομεν τίποτε σχετικῶς. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον παραδεχόμεθα μετὰ πεποιθήσεως εἶνε ὅτι ἡ διατήρησις τοῦ παρῳχημένου ἐν τῇ ψυχικῇ ζωῇ εἶνε μᾶλλον ὁ κανὼν παρὰ ἀπροσδόκητος ἐξαίρεσις.

Ἐφ᾽ ὅσον λοιπὸν εἴμεθα ἐντελῶς διατεθειμένοι νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὕπαρξιν παρὰ πλείστοις ἀνθρώποις ἑνὸς «ὠκεανικοῦ» συναισθήματος, καὶ νὰ τὸ ἀναγάγωμεν εἰς μίαν προγενεστέραν φάσιν τοῦ συναισθήματος τοῦ Ἐγώ, τίθεται περαιτέρω τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον τὸ συναίσθημα τοῦτο ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγὴ τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν.

Δὲν μοῦ φαίνεται ἡ ἀξίωσις αὕτη νὰ εἶναι στηριγμένη. Ἕνα συναίσθημα τότε μόνον δύναται νὰ γίνῃ πηγὴ ἐνεργείας, ὅταν αὐτὸ καθ᾽ ἑαυτὸ εἶναι ἔκφρασις μιᾶς ἰσχυρᾶς ἀνάγκης. Δὲν μοῦ φαίνεται ἀπορριπτέα ἡ θεωρία καθ᾽ ἣν ἡ θρησκευτικὴ ἀνάγκη γεννᾶται ὡς ἀπόρροια τῆς παιδικῆς ἀδυναμίας καὶ τοῦ ὑπὸ τῆς τελευταίας προκαλουμένου πόθου πατρικῆς στοργῆς, τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον τὸ συναίσθημα τοῦτο δὲν προέρχεται ἁπλῶς ἀπὸ τὴν παιδικὴν ζωήν, ἀλλὰ διατηρεῖται διαρκῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀγωνίας τῶν ἀνθρώπων πρὸ τῆς

παντοδυναμίας τῆς μοίρας. Δὲν γνωρίζω καμμίαν ἄλλην ἀνάγκην, σύγχρονον τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τόσον ἰσχυρὰν ὅσον εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς πατρικῆς προστασίας. Οὕτως, ὁ ρόλος τοῦ ὠκεανικοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀπεριορίστου ναρκισισμοῦ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἐκδιώκεται ἀπὸ τὴν σκηνήν. Δυνάμεθα ἀσφαλῶς καὶ μετὰ πειστικῆς σαφηνείας νὰ ἀνεύρωμεν εἰς τὰ ἄδυτα τοῦ συναισθήματος τῆς παιδικῆς ἀδυναμίας τὴν καταγωγὴν τῆς θρησκευτικῆς διαθέσεως. Ἴσως νὰ ὑπάρχῃ πέραν τοῦ ὁρίου τούτου κἄτι ἄλλο κεκρυμμένον, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν καλύπτεται δι' ἡμᾶς ἀπὸ πέπλον σκότους.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ "ΩΚΕΑΝΙΚΟΥ" ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Δύναμαι νὰ φαντασθῶ ὅτι τὸ ὠκεανικὸν συναίσθημα ἦλθεν ἐκ τῶν ὑστέρων εἰς σχέσεις μὲ τὴν θρησκείαν. Αὐτὴ ἡ συνταύτισις μὲ τὸ σύμπαν, αἱ σκέψεις ποὺ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, μᾶς δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἀποπείρας θρησκευτικῆς παρηγοριᾶς, περὶ ἑτέρου τινὸς μέσου πρὸς ἄρνησιν τοῦ κινδύνου τοῦ ὁποίου τὸ Ἐγὼ ἔχει συναίσθησιν, τουτέστιν τοῦ διηνεκῶς ἀπειλοῦντος ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁμολογῶ καὶ διὰ δευτέραν φορὰν ὅτι, μοῦ εἶνε ὑπεράγαν δυσχερὲς νὰ ἐργάζωμαι μὲ τοιαῦτα δυσκατάληπτα μεγέθη.

Ἕνας ἄλλος ἐκ τῶν φίλων μου, ὅστις, ὁρμώμενος ἀπὸ μίαν ἀκόρεστον φιλομάθειαν, ἐπεδόθη εἰς τὰ πλέον ἀσυνήθη πειράματα καὶ κατήντησε νὰ εἶνε πάνσοφος, μοῦ ἐβεβαίωσεν ὅτι, αἱ ἱεροτελεστίαι τῶν Yoga ἔχουν τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι, ἀποστρέφονται τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, συγκεντρώνουν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος, ἐφαρμόζουν ἰδιαιτέρους τρόπους τῆς ἀναπνοῆς, καὶ

δι᾽ ὅλων τούτων δημιουργοῦνται νέαι αἰσθήσεις καὶ συναισθήματα σύμπαντος, τὰ ὁποῖα ὁ φίλος μου θέλει νὰ θεωρήση ὡς ἐπάνοδον εἰς τοὺς πρωταρχικοὺς χρόνους, πρὸς ψυχικὰς καταστάσεις, ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἀποσβεσθείσας. Βλέπει εἰς αὐτὰ μίαν φυσιολογικήν, οὕτως εἰπεῖν, δικαίωσιν πολλῶν σοφῶν διατάξεων τοῦ μυστικισμοῦ, καὶ εὑρίσκει τὸν λόγον νὰ τὰ συσχετίση μὲ ὡρισμένας σκοτεινὰς μεταβολὰς τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὡς τὴν καταληψίαν καὶ τὴν ἔκστασιν. Ἐγὼ ὅμως αἰσθάνομαι ἀμέσως τὴν ἀνάγκην νὰ φωνάξω δυνατὰ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὰ λόγια τοῦ δύτου τοῦ Σίλερ :

«Ἄς χαίρεται ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναπνέῃ εἰς τὸ ὡραῖον φῶς τῆς ἡμέρας».

II

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Σκοπὸς τοῦ ἔργου μου «Τὸ μέλλον μιᾶς αὐταπάτης» ἦτο νὰ ἐρευνήσω ὄχι τόσον τὰς βαθυτέρας πηγὰς τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅσον τὸ τὶ ἐννοεῖ ὁ κοινὸς ἄνθρωπος μὲ τὴν θρησκείαν του, τὶ εἶνε ἡ οὐσία τῶν διαφόρων δογμάτων καὶ ἐπαγγελιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφ' ἑνὸς τοῦ ἐξηγοῦν μὲ ἀξιοζήλευτον τελειότητα τὰ αἰνίγματα τοῦ κόσμου τούτου, ἀφ' ἑτέρου τοῦ δίδουν τὴν βεβαίωσιν ὅτι, μία ἐπιμελὴς Πρόνοια ἀγρυπνοῦσα ἐπὶ τῆς ζωῆς του, θὰ τὸν ἀποζημιώσῃ εἰς τὴν μεταθανάτιον ζωὴν διὰ τὰς ἐνδεχομένας ἐπὶ τῆς γῆς αὐταπαρνήσεις του. Τὴν ἐν λόγῳ Πρόνοιαν ὁ κοινὸς ἄνθρωπας δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ ἄλλως παρὰ ἐνσαρκωμένην ἐν τῷ προσώπῳ ἑνὸς μεγαλειωδῶς ἐξυψωμένου πατρός. Μόνον ἕνας τοιοῦτος Πατὴρ δύναται νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀνάγκας τοῦ τέκνου του, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου, νὰ καμφθῇ μὲ προσευχάς, νὰ καταπραϋνθῇ μὲ ἐνδείξεις μεταμελείας.

Ὅλα αὐτὰ εἶνε τόσον καταφανῶς παιδαριώδη, τόσον ἀντίθετα πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὥστε πᾶς εἰλικρινὴς φίλος τῆς ἀνθρωπότητος αἰσθάνεται πόνον βαθύτατον σκεπτόμενος ὅτι ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν θνητῶν δὲν θὰ δυνηθῇ ἴσως ποτὲ νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω αὐτῆς τῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς. Καὶ ἐρυθριῶμεν πραγματικῶς ὅταν βλέπωμεν ἕνα μεγάλο, καὶ πόσον!, μέρος τῶν συγχρόνων μας, ποὺ ὀφείλουν νὰ ἐννοήσουν πὼς αὐτὴ ἡ θρησκεί-δὲνστέκεται, νὰ προσπαθῇ νὰ προασπίζῃ αὐτήν, σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν, εἰς τὰς ἀξιοθρηνήτους μάχας ὑποχωρήσεως τὰς ὁποίας ἀναγκάζεται νὰ διε-

ξάγη αὕτη. Θὰ ἠθέλαμεν νὰ ἀναμιχθῶμεν εἰς τὰς γραμμὰς τῶν πιστῶν καὶ νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους ποὺ νομίζουν ὅτι δύνανται νὰ περισώσουν τὸν θεὸν τῆς θρησκείας, ἀντικαθιστῶντες αὐτὸν διὰ μιᾶς ἀπροσώπου σκιερᾶς καὶ ἀφῃρημένης ἀρχῆς, τὴν ἐντολήν: «Οὐ λήψει τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ». Ἐὰν δὲ μερικοὶ ἐκ τῶν μεγαλειτέρων σοφῶν τῶν παρῳχημένων ἐποχῶν ἔπραξαν τὸ ἴδιον ποὺ κάνουν οἱ σημερινοί μας φιλόσοφοι, δὲν εἶνε τοῦτο ἕνας λόγος διὰ νὰ ἐπικαλούμεθα αὐτοὺς ἐνταῦθα. Εἶνε γνωστόν, διατὶ οἱ παλαιοὶ ἔπρεπε νὰ κάνουν ὅ,τι ἔκαναν.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν κοινὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν θρησκείαν του, τὴν μόνην ἀντάξιον τοῦ ὀνόματος. Εὐθὺς ἀμέσως ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν μας τὰ γνωστὰ λόγια ἑνὸς τῶν μεγάλων ποιητῶν καὶ σοφῶν μας ([1]), ἀναφερόμενα εἰς τὴν σχέσιν τῆς θρησκείας πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Λέγει ὁ ποιητής:

«Ὅστις κατέχει ἐπιστήμην καὶ τέχνην,
ἔχει καὶ θρησκείαν.
«Ὅστις δὲν κατέχει μήτε τὴν μίαν μήτε τὴν ἄλλην
ἐκεῖνος ἔχει θρησκείαν!»

ΑΙ ΔΥΣΚΟΛΙΑΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΚΑΤΑΠΡΑΫΝΣΕΩΣ

Τὸ ρητὸν τοῦτο φέρει, ἀφ' ἑνός, τὴν θρησκείαν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς δύο ἀνωτέρας δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἰσχυρίζεται ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν αὐτῶν διὰ τὴν ζωήν, ἡ μὲν δύναται νὰ ἀντιπροσωπεύῃ ἢ νὰ ἀντικαθιστᾷ τὰς δέ, καὶ

---

[1]) Τοῦ Γκαῖτε.

τἀνάπαλιν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὸν κοινὸν ἄνθρωπον, δὲν θὰ ἔχωμεν προφανῶς μὲ τὸ μέρος μας τὴν αὐθεντίαν τοῦ ποιητοῦ. Θὰ δοκιμάσωμεν ἕνα ἄλλον ἰδιαίτερον δρόμον διὰ νὰ πλησιάσωμεν περισσότερον πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῶν λόγων του.

Ἡ ζωή, καθ᾿ ὃν τρόπον ἀναγκαζόμεθα νὰ διαβιώσωμεν αὐτήν, δὲν εἶνε καὶ τόσον εὐχάριστος· μᾶς φέρει παρὰ πολλοὺς πόνους, ἀπογοητεύσεις, ἄλυτα προβλήματα. Διὰ νὰ ὑποφέρωμεν αὐτήν, προστρέχομεν κατ᾿ ἀνάγκην εἰς μέσα καταπραϋντικά. Τοιαῦτα μέσα ὑπάρχουν ἴσως τριῶν εἰδῶν: ἰσχυραὶ μεταστροφαί, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν ἀθλιότητά μας ὑποκατάστατοι ἀπολαύσεις, ποὺ ἐλαττώνουν αὐτήν, καὶ χρῆσις ναρκωτικῶν ποὺ μᾶς κάμνουν νὰ μὴν αἰσθανώμεθα αὐτήν. Ἕνα ἐκ τῶν τριῶν τούτων μέσων εἶνε ἀπαραίτητον. Ὁ Βολταῖρος, ὑπαινίσσεται ποιάν τινα μεταστροφὴν ὅταν, ὡς ἐπίλογον τῶν ὅσων θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ ἥρωος τοῦ «Candide» του, δίδει τὴν συμβουλὴν ὅπως καταγίνεται μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ κήπου του. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἐπίσης εἶνε μία μεταστροφὴ ὁμοίας φύσεως. Αἱ ὑποκατάστατοι ἀπολαύσεις, ὅπως μᾶς τὰς προσφέρει ἡ τέχνη, ἀποτελοῦν ὀπτασίας ἐναντίον τῆς πραγματικότητος, οὐχὶ ὅμως ὡς ἐκ τούτου ὀλιγώτερον ψυχοενεργητικὰ χάρις εἰς τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἡ φαντασία κατέχει ἐν τῇ ψυχικῇ ζωῇ. Τέλος τὰ ναρκωτικὰ ἐπηρεάζουν τὰς σωματικάς μας λειτουργίας, μεταβάλλουν τὸν χημισμὸν τοῦ ὀργανισμοῦ. Δὲν μοῦ φαίνεται εὐχερὲς νὰ κατατάξω τὴν θρησκείαν εἴς τινα τῶν κατηγοριῶν τούτων. Ἑπομένως ὀφείλομεν νὰ συνεχίσωμεν ἀκόμη τὰς ἐρεύνας μας διὰ νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν θέσιν τῆς θρησκείας.

Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχῃ σκοπὸν καὶ ποῖον, ἔχει τεθῆ ἀναριθμήτους φοράς. Μέχρι σήμερον δὲν εὑρέθη ἀκόμη μία ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις, καὶ ἴσως εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ εὑρεθῇ. Πολλοὶ ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν καὶ θέτουν τὸ ζήτημα τοῦτο, προσθέτουν ὅτι ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ζωὴ δὲν ἔχει κανένα σκοπόν, τότε θὰ ἔχανε αὕτη δι' αὐτοὺς πᾶσαν ἀξίαν. Ἀλλὰ ἡ ἀπειλή των δὲν ἀλλάζει τίποτε εἰς τὸ πρᾶγμα. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι δικαιούμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα ἀρνητικῶς. Τὸ ὅτι τίθεται ζήτημα περὶ σκοποῦ τῆς ζωῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ὁποίας γνωρίζομεν ἄλλως τε πολλὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις. Οὐδέποτε γίνεται λόγος περὶ ἑνὸς σκοποῦ τῆς ζωῆς τῶν ζώων, πλὴν τοῦ προορισμοῦ των νὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ἡ τελευταία περίπτωσις ἀκόμη δὲν εἶνε γενική, διότι ὑπάρχουν πολλὰ ζῶα τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος δὲν ξεύρει τὶ νὰ κάνῃ, περιοριζόμενος εἰς τὸ νὰ τὰ περιγράφῃ, νὰ τὰ κατατάσσῃ καὶ νὰ τὰ μελετᾷ—καὶ ἄπειρα ἄλλα βιολογικὰ εἴδη διέφυγον καὶ αὐτὸ ἀκόμη, ἐφόσον ἔζησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν προτοῦ νὰ τὰ ἰδῇ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ θρησκεία ὅμως γνωρίζει νὰ ἀπαντᾷ εἰς τὸ ζήτημα περὶ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Καὶ δὲν ἀπατῶμαι, πιστεύω, ἂν ἀποφανθῶ ὅτι ἡ ἰδέα περὶ ἑνὸς σκοποῦ τῆς ζωῆς ἀκολουθεῖ τὴν τύχην τῶν θρησκευτικῶν συστημάτων.

Η ΕΠΙΔΙΩΞΙΣ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Στρεφόμεθα ἑπομένως πρὸς τὸ οὐσιαστικώτερον ζήτημα, τουτέστιν: παρατηροῦντες τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων, τί δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτῆς ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον απο-

δίδουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἰς τὴν ζωήν, τί ζητοῦν ἀπ' αὐτήν, τί ἐπιδιώκουν; Ἡ ἀπάντησις εἶνε εὐκολωτάτη. Ἐπιδιώκουν τὴν εὐτυχίαν, θέλουν νὰ εἶνε καὶ νὰ παραμένουν εὐτυχεῖς. Ἡ ἐπιδίωξις αὕτη ἔχει δύο πλευράς, ἔχει ἕνα ἀρνητικὸν καὶ ἕνα θετικὸν σκοπόν· ἀφ' ἑνὸς ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κόπου καὶ τῆς δυσθυμίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἐπίτευξιν ἰσχυρῶν ἀπολαύσεων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς «εὐτυχίας» ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Καὶ σύμφωνα μὲ τὴν διαίρεσιν αὐτὴν τῶν σκοπῶν, ἀναπτύσσεται ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς δύο κατευθύνσεις, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει.

Ὡς βλέπετε, τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς καθορίζει ἁπλούστατα τὸ πρόγραμμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Ἡ ἀρχὴ αὕτη κυβερνᾷ τὴν κίνησιν τοῦ ψυχικοῦ μηχανήματος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Πόσον αὕτη διέπεται ἀπὸ σκοπιμότητα, τὸ ἀναγνωρίζομεν ὅλοι χωρὶς τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν, καὶ ἐν τούτοις, τὸ πρόγραμμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς εὑρίσκεται εἰς ρῆξιν μὲ τὸ σύμπαν, μὲ τὸν μακρόκοσμον ὅσον καὶ μὲ τὸν μικρόκοσμον. Εἶνε ἀπολύτως ἀπραγματοποίητον· τὸ σύμπαν τοῦ φέρει ἀντιπερισπασμούς, καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ σχέδιον τῆς «Δημιουργίας» δὲν περιελάμβανε τὴν πρόθεσιν ὅπως ὁ ἄνθρωπος εἶνε εὐτυχής. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν μὲ τὴν λέξιν «εὐτυχία», ὑπὸ τὴν αὐστηροτάτην σημασίαν τῆς λέξεως, εἶνε ἡ ἀπότομος μᾶλλον ἱκανοποίησις ἐπὶ μακρὸν συγκρατηθεισῶν ἀναγκῶν, καὶ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, εἶνε δυνατὴ μόνον ὡς ἐπεισόδιον. Ἡ πέραν τοῦ δέοντος παρατεινομένη ἀπόλαυσις φέρει ἕνα συναίσθημα χλιαρᾶς εὐχαριστήσεως. Ἡ κρᾶσίς μας εἶνε τοιαύτη, ὥστε μόνον τὴν ἀλλαγὴν ἠμποροῦμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐντατικῶς, τὸ δὲ καθεστὼς βαρυνόμεθα τα-

χέως [1]). Οὕτως αἱ δυνατότητες εὐτυχίας περιορίζονται ἤδη ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ὀργανισμοῦ μας.

ΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΗΣ ΟΔΥΝΗΣ

Ἡ δυστυχία ὅμως μᾶς ἔρχεται ἀπείρως εὐκολώτερον. Ἡ ὀδύνη μᾶς ἀπειλεῖ ἀπὸ τρία σημεῖα: ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ σῶμά μας, τὸ ὁποῖον, προωρισμένον εἰς τὴν κατάπτωσιν καὶ ἀποσύνθεσιν, ὑπόκειται διαρκῶς εἰς τὸν πόνον καὶ εἰς τὴν ἀγωνίαν, ποὺ δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ προειδοποίησις τοῦ μοιραίου,—ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ μαίνεται ἐναντίον μας μὲ δύναμιν ἀκατάβλητον, ἀμείλικτον καὶ καταστρεπτικήν, καὶ τέλος ἀπὸ τὰς σχέσεις μας μὲ τοὺς συνανθρώπους. Ἡ ὀδύνη ποὺ προέρχεται ἀπ᾽ αὐτὴν τὴν τελευταίαν πηγήν, μᾶς καταβάλλει ἴσως περισσότερον ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην. Κλίνομεν νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς ἔν τινι μέτρῳ περιττὴν προσθήκην, μολονότι φαίνεται νὰ εἶνε τόσον μοιραίως ἀναπόφευκτος, ὅσον καὶ ἡ προερχομένη ἀπὸ τὰς ἄλλας πηγάς.

ΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ ΣΟΦΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Οὐδὲν τὸ ἐκπληκτικόν, λοιπόν, ἂν, ὑπὸ τὸ βάρος τόσων πεπρωμένων, οἱ ἄνθρωποι φροντίζουν καὶ μετριάζουν τὰς ἀπαιτήσεις των πρὸς τὴν εὐτυχίαν. Ἡ ἰδία, ἄλλως τε, ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, μετεμορφώθη εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος. Ὁ ἄνθρωπος θεωρῇ ἤδη ἑαυτὸν εὐτυχῆ ὅταν διαφεύγῃ τὴν δυστυχίαν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀποφυγῆς τῆς ὀδύνης ἁπλούστατα

---

1) Γκαῖτε: «Τίποτε δὲν μᾶς πλήττει περισσότερον ἀπὸ μίαν σειρὰν ὡραίων ἡμερῶν».

ὀπισθοδρομεῖ τὸ ἔργον τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ἡδονῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γίνεται, ὡς διδασκόμεθα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, κατὰ ποικίλους τρόπους, τοὺς ὁποίους αἱ κατὰ καιροὺς φιλοσοφικαὶ σχολαὶ συνέστησαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὶ δὲ τοὺςἐφήρμοσαν. Ἡ ἀπεριόριστος ἱκανοποίησις ὅλων τῶν ἀναγκῶν παρουσιάζεται βεβαίως ὡς ὁ πλέον ἑλκυστικὸς τρόπος διαβιώσεως ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ὅτι προτιμᾶται ἡ ἀπόλαυσις παρὰ ἡ σύνεσις, τουθ᾽ ὅπερ τιμωρεῖται ἀνυπερθέτως.

Αἱ ἄλλαι μέθοδοι, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦμεν κυρίως νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν ὀδύνην, διακρίνονται ἀναλόγως τῆς πηγῆς τῆς ὀδύνης καθ᾽ ἧς προορίζονται. Ὑπάρχουν μέθοδοι ριζικαὶ καὶ μέτριαι, ἄλλαι μονόπλευροι καὶ ἄλλαι ποὺ ἐφαρμόζονται εἰς πολλὰ σημεῖα συγχρόνως. Ἡ ἑκουσία ἀπομόνωσις, ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν κόσμον εἶνε ἡ προχειροτέρα προστασία ἐναντίον τῆς ὀδύνης ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν συμβίωσιν μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Ἐννοεῖται: ἡ εὐτυχία ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον, εἶνε ἡ τῆς ἡσυχίας. Ἐναντίον τοῦ τρομεροῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὁ ἐρημίτης θὰ φροντίζῃ νὰ ὑπερασπίζεται διὰ τῶν ἰδίων του μέσων. Ὑπάρχει βεβαίως ἕνας ἄλλος καὶ καλύτερος τρόπος: παραμένοντες, τουτέστιν, μέλη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, συμμετέχομεν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης διευθυνομένης τεχνικῆς εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῆς φύσεως, τὴν ὁποίαν ὑποτάσσομεν εἰς τὴν θέλησίν μας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὅλοι συνεργάζονται καὶ συντελοῦν εἰς τὴν εὐτυχίαν ὅλων.

Η ΔΗΛΗΤΗΡΙΑΣΙΣ

Αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι ὅμως μέθοδοι πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ὀδύνης εἶνε ἐκεῖναι διὰ τῶν ὁποίων προ-

σπαθοῦμεν νὰ ἐπηρεάζωμεν τὸν ἴδιον τὸν ὀργανισμόν μας. Ἡ ὀδύνη δὲν εἶνε παρὰ αἴσθησις, ὑφισταμένη μόνον ἐφόσον τὴν αἰσθανόμεθα, καὶ τὴν ἐννοοῦμεν, ἐπειδὴ ὁ ὀργανισμός μας εἶνε προικισμένος μὲ ὡρισμένα αἰσθησιακὰ κέντρα. Αὐτὰ θέλει νὰ ἐπηρεάζῃ ἡ ἐν λόγῳ μέθοδος, ἡ χημική, διὰ τῆς δηλητηριάσεως.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἡ σκληροτέρα ἀλλὰ καὶ ἡ δραστικωτέρα. Δὲν πιστεύω νὰ ἔχῃ διαγνώσει οἱοσδήποτε τὸν μηχανισμόν των, ἀλλὰ εἶνε γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν ὡρισμέναι ὗλαι ξέναι πρὸς τὸ σῶμά μας, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εἰς τὸ αἷμα καὶ εἰς τοὺς ἱστοὺς μᾶς ἐξασφαλίζουν ἄμεσον εὐθυμίαν, αἱ ὁποῖαι, ὅμως, μεταβάλλουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τοὺς ὅρους τῆς αἰσθησιακῆς μας ζωῆς, ὥστε καθιστάμεθα ἀνεπίδεκτοι δυσαρέστων συγκινήσεων.

Ἀμφότερα τὰ ἀποτελέσματα ὄχι μόνον ἐπέρχονται συγχρόνως, ἀλλὰ φαίνεται νὰ εἶνε ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένα. Θὰ πρέπῃ ὅμως νὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸν ἴδιον τὸν ὀργανισμόν μας ὗλαι αἱ ὁποῖαι παράγουν κάτι παρόμοιον, δεδομένου ὅτι, γνωρίζομεν τοὐλάχιστον μίαν νοσηρὰν κατάστασιν, *τὴν μανίαν*, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐμφανίζεται ἡ ἐν λόγῳ αἰσθησιακὴ ἀπονάρκωσις χωρὶς νὰ ἔχῃ εἰσαχθῇ προηγουμένως οἱονδήποτε ναρκωτικόν.

Προσέτι ἡ κανονική μας ψυχικὴ ζωὴ παρουσιάζει διακυμάνσεις ἐλαφρᾶς ἢ βαρείας ἐκκενώσεως ἡδονῆς μὲ τὰς ὁποίας συμβαδίζει παραλλήλως μία ἠλαττωμένη ἢ ἐξογκωμένη ἐπιδεκτικότης διὰ τὴν ὀδύνην. Εἶνε πολὺ λυπηρὸν ὅτι αὐτὴ ἡ τοξικολογικὴ πλευρὰ τῶν ψυχικῶν φαινομένων διέφυγε μέχρι σήμερον τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἡ ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν παρέχουν τὰ ναρκωτικὰ ἐν τῷ ἀγῶνι διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς στενοχωρίας, ἐκτιμᾶται ὡς μία τόσον μεγάλη εὐεργεσία, ὥστε τόσον τὰ ἄτομα, ὅσον καὶ οἱ λαοί, παρεχώρησαν εἰς αὐτὰ

μίαν ἀσφαλῆ θέσιν ἐν τῇ καθόλου ἀφροδισιακῇ οἰκονομίᾳ των. Μὲ τὰ ναρκωτικὰ οἱ ἄνθρωποι ἐξασφαλίζουν ὄχι μόνον μίαν ἄμεσον ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ἐπίσης κάτι ἀπὸ τὴν διακαῶς ποθουμένην ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἐπειδὴ ὅλοι ξεύρουν ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ πιοτοῦ, τοῦ «παυσιλύπου», ἠμποροῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ εὕρουν προσφυγὴν εἰς ἕναν ἰδιαίτερον κόσμον μὲ καλυτέρους ὅρους αἰσθησιακῆς ἀπολαύσεως. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἰδιότης τῶν ναρκωτικῶν προσδιορίζει καὶ τοὺς κινδύνους καὶ τὴν βλαβερότητά των. Ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας, εἰς αὐτὰ ὀφείλομεν νὰ ἀποδόσωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι μεγάλαι ποσότητες ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης τῆς ἀνθρωπότητος, χάνονται χωρὶς καμμίαν ὠφέλειαν.

Η ΚΑΤΑΔΑΜΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΝΣΤΙΚΤΟΥ

Ἡ περίπλοκος ὅμως κατασκευὴ τοῦ ψυχικοῦ μας μηχανισμοῦ ἐπιτρέπει ἐπίσης μίαν σειρὰν ἄλλων τρόπων ἐπιδράσεως. Ἐπειδὴ ἡ ἱκανοποίησις τῆς ὁρμῆς εἶνε εὐτυχία, ὑποκείμεθα εἰς βαρεῖαν ὀδύνην ὅταν ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μᾶς στερεῖ τῶν ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν καὶ μᾶς ἀρνεῖται τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν μας. Ἑπομένως ὑπάρχει ἡ ἐλπὶς νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ ἕνα μέρος τῆς ὀδύνης, ἐπιδρῶντες ἐπὶ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν ἐνστίκτων. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀμύνης κατὰ τῆς ὀδύνης δὲν καταγίνεται πλέον μὲ τὸ αἰσθησιακὸν συγκρότημα, ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς τὴν κατάληψιν τῶν πηγῶν τῶν ἀναγκῶν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀπονεκρώσεως τῶν ἐνστίκτων, ὡς διδάσκει ἡ σοφία τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ ὡς ἐφαρμόζεται εἰς τὰ ἔθιμα τῶν Yoga. Ἐκεῖνος ποὺ τὸ κατορθώνει

ἔχει παραιτηθῆ πάσης ἄλλης ἐνεργείας (ἐθυσίασε τὴν ζωὴν) καὶ ἐπέτυχε συγχρόνως μὲ ἄλλον τρόπον πάλιν τὴν εὐτυχίαν τῆς ἡσυχίας.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΔΙΑ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝΣΤΙΚΤΟΥ

Τὸν ἴδιον δρόμον ἀκολουθοῦν πρὸς ἐπίτευξιν ὄχι τόσον ριζικῶν σκοπῶν, ἀλλὰ μετριωτέρων, ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν καταδάμασιν τῶν ἐνστίκτων καὶ ὄχι τὴν ἀπονέκρωσίν των. Κυριαρχοῦν τότε αἱ ἀνώτεραι ψυχικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ὑπετάχθησαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος. Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς καθ᾽ ὁλοκληρίαν παραιτήσεως ἀπὸ τῶν ἀπολαύσεων. Ἐπιτυγχάνεται ὡρισμένη προστασία ἐναντίον τῆς ὀδύνης ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ μὴ ἱκανοποίησις τῶν χαλιναγωγημένων ἐνστίκτων δὲν προκαλεῖ τὴν αὐτὴν ὀδύνην ὡς καὶ ἡ μὴ ἱκανοποίησις τῶν μὴ καταδαμασθεισῶν ὁρμῶν. Αἱ δυνατότητες ὅμως ἀπολαύσεως ἐλαττώνονται σημαντικῶς. Εἶνε ἀναντίρρητον ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς εὐτυχίας ποὺ μᾶς παρέχει ἡ ἱκανοποίησις μιᾶς ἀνημέρου καὶ ἀπὸ τὸ Ἐγὼ μὴ συγκρατουμένης ὀρέξεως εἶνε ἀσυγκρίτως ἀπολαυστικώτερον τοῦ προερχομένου ἀπὸ τὸν κορεσμὸν μιᾶς ἡμερωμένης ὁρμῆς. Τὸ ἀκατάσχετον τῶν διεφθαρμένων παρορμήσεων, ἴσως τὸ θέλγητρον τοῦ ἀπαγορευομένου, εὑρίσκει ἐνταῦθα προσήκουσαν ἐξήγησιν.

ΜΕΤΟΥΣΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΑΣ

Μία ἄλλη μέθοδος ἀμύνης ἐναντίον τῆς ὀδύνης ἔγκειται εἰς τὰς μετοχετεύσεις τῆς ἀφροδισίας, τὰς ὁποίας ἐπιτρέπει ὁ ψυχικὸς μηχανισμός μας, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐξασφαλίζουν μεγάλην εὐλυγισίαν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ψυχῆς.

Ἡ μέθοδος αὕτη προβάλλει πρὸς λύσιν τὸ πρόβλημα κατὰ ποῖον τρόπον νὰ μετοχετεύωνται αἱ ὁρμαὶ ὥστε νὰ μένουν ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὰς ἀρνήσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ τρόπος αὐτὸς εἶνε ἡ ἐξύψωσις τῶν ἐνστίκτων. Ἐπιτυγχάνεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅταν ἐπαυξάνωμεν ἐπαρκῶς τὴν ἀπόλαυσιν τὴν ἐκπηγάζουσαν ἀπὸ τὴν ψυχικὴν καὶ διανοητικὴν ἐργασίαν. Ἐκεῖνος ποὺ τὸ κατορθώνει δὲν θίγεται καὶ πολὺ ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς τύχης. Ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐπιτυγχανομένη ἱκανοποίησις, ὅπως ἡ χαρὰ τοῦ καλλιτέχνου ὅταν δημιουργῇ καὶ ἐνσαρκώνῃ τὴν εἰκόνα τῆς φαντασίας του, ἡ τοῦ ἐρευνητοῦ ὅταν λύῃ προβλήματα καὶ ἀνακαλύπτῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, εἶνε ἰδιαιτέρας ποιότητος, τὴν ὁποίαν μίαν ἡμέραν ἀσφαλῶς θὰ δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ὡς μεταψυχολογικήν. Πρὸς τὸ παρὸν λέγομεν μόνον, μεταφορικῶς, ὅτι ἡ χαρὰ τοῦ καλλιτέχνου καὶ τοῦ ἐπιστήμονος μᾶς φαίνεται «λεπτοτέρα καὶ ἀνωτέρα», ἀλλὰ ἡ ἔντασίς της ὠχριᾷ ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἀπόλαυσιν τὴν προερχομένην ἀπὸ τὸν κορεσμὸν πρωτογενῶν ὀρέξεων.

Αἱ διανοητικαὶ ἀπολαύσεις δὲν προκαλοῦν, ὡς γνωστόν, κανένα σαρκικὸν συγκλονισμόν.

Ἡ μέθοδος αὕτη ὅμως ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι δὲν ἐπιδέχεται γενικὴν ἐφαρμογήν, εἶναι προσιτὴ μόνον εἰς ὀλίγους ἀνθρώπους. Προϋποθέτει ἰδιαίτερα χαρίσματα καὶ ἐμφύτους ἰδιότητας, ποὺ συναντῶνται μᾶλλον σπανίως. Ἄλλως τε, καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ὀλίγους δὲν ἐξασφαλίζει ἡ ἐν λόγῳ μέθοδος πλήρη προστασίαν ἐναντίον τῆς ὀδύνης. δὲν τοὺς περιβάλλει μὲ ἀδιάτρητον θώρακα ἐναντίον τῶν βελῶν τῆς μοίρας καὶ δὲν ἐνεργεῖ ὅταν ἡ πηγὴ τῆς ὀδύνης εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα([1]).

[1]) Πλὴν τῶν εἰδικῶν περιπτώσεων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἰδιοσυγκρασία των ὑπαγο-

Ἐὰν ὁ τρόπος αὐτὸς ἐμφαίνῃ ἤδη σαφῶς τὴν πρόθεσιν ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον διὰ τῆς ἀναζητήσεως τῶν ἱκανοποιήσεων ἔσωθεν τῆς ψυχῆς, τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικὰ συναντῶνται ἐπίσης, ἀλλὰ σαφέστερον διαγεγραμμένα, εἰς μίαν ἄλλην ποὺ θ' ἀναφέρομεν εὐθὺς ἀμέσως. Δι' αὐτῆς αἱ σχέσεις μὲ τὴν πραγματικότητα χαλαροῦνται περισσότερον, ἡ ἱκανοποίησις ἐκπηγάζει ἀπὸ αὐταπάτας, ἀναγνωριζομένας ὡς τοιαύ-

---

ρεύει ἐπιτακτικῶς μίαν ὡρισμένην σταδιοδρομίαν, δι' ὅλα τὰ ἄτομα ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐν γένει ἐργασία, προσιτὴ εἰς ὅλους ἀνεξαιρέτως, παρέχει τὴν ἀνακούφισιν τὴν ὁποίαν ὁ Βολταῖρος συνιστᾷ εἰς τὸν ἥρωά του μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ κήπου του. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐντὸς τοῦ στενοῦ τούτου πλαισίου ἐπαρκῶς ὅλην τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ Ἐργασία διὰ τὴν ἀφροδισιακὴν οἰκονομίαν. Οὐδεμία ἄλλη τέχνη διαβιώσεως συνδέει τὸ ἄτομον τόσον στερεῶς μὲ τὴν πραγματικότητα ὅσον ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία τὸ κατατάσσει ἀσφαλέστερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Τὸ γεγονὸς ὅτι, μία ἰσχυρὰ δόσις ἀφροδισιακῶν στοιχείων, ναρκισιστικῶν, ἐπιθετικῶν, ἀκόμη καὶ ἐρωτικῶν, δύναται νὰ παροχετευθῇ εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐργασίαν, καὶ εἰς τὰς ἐξ αὐτῆς προερχομένας κοινωνικὰς σχέσεις, παρέχει εἰς αὐτὴν μίαν ἀξίαν ποὺ δὲν ὑστερεῖ τῆς ἄλλης ἀξίας της, τοῦ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸ ἄτομον μίαν θέσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν κοινωνικὴν ὕπαρξίν του. Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐργασία, παρέχει μείζονα ἱκανοποίησιν ὅταν ἐκλέγεται ἐλευθέρως, δηλαδὴ ὅταν ἐπιτρέπῃ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τῆς ἐξαΰλώσεως (ἐξυψώσεως) αἱ ὑφιστάμεναι ῥοπαὶ καὶ αἱ ἔμφυτοι ἢ μεταγενεστέρως ἰσχυροποιηθεῖσαι ὁρμαί. Καὶ ἐν τούτοις, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐκτιμοῦν σχεδὸν τὴν ἐργασίαν ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας. Κανεὶς δὲν σπεύδει πρὸς τὴν ἐργασίαν ὅπως σπεύδει πρὸς τὰς ἀπολαύσεις. Ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν ἀνθρώπων ἐργάζεται μόνον ἐξ ἀνάγκης, εἶνε δὲ ἔκδηλον ὅτι ἀπ' αὐτὴν τὴν φυσικὴν ἀπέχθειαν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ἐργασίαν προκύπτουν τὰ δυσκολώτερα κοινωνικὰ προβλήματα.

τας, τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ὁποίων δὲν ταράσσει ἡ συναίσθησις ὅτι ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Αἱ ἐν λόγῳ χίμαιραι ἐκπηγάζουν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς φαντασίας. Αὕτη, ὅταν συνεπληρώθη ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας τῆς πραγματικότητος, ἀπέφυγε ἀμετακλήτως κάθεἔλεγχον τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος καὶ προωρίσθη διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν δυσκόλως πραγματοποιησίμων ἐπιθυμιῶν. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἱκανοποιήσεωγ ποὺ ἐκπηγάζουν ἀπὸ τὴν φαντασίαν κατέχει ἡ ἀπόλαυσις ἔργων τῆς τέχνης, ἡ ὁποία παρέχεται ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου εἰς ἐκεῖνον ποὺ δὲν δημιουργεῖ ὁ ἴδιος καλλιτεχνικῶς. Ὅποιος εἶνε ἐπιδεκτικὸς εἰς τὰς ἐπιδράσεις τῆς τέχνης ἐκτιμᾷ αὐτὴν πέραν τοῦ μέτρου ὡς πηγὴν ἀπολαύσεως καὶ παρηγορίαν διὰ τὴν ζωήν. Ἐν τούτοις ἡ γλυκεία νάρκωσις ποὺ μᾶς δίδει ἡ τέχνη δὲν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ παρὰ μίαν φευγαλέαν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὰς φροντίδας τῆς ζωῆς καὶ δὲν εἶνε ἐπαρκῶς ἰσχυρὰ διὰ νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ λησμονῶμεν τὴν πραγματικὴν ἀθλιότητα.

Η ΑΠΟΣΤΡΟΦΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΙ ΧΙΜΑΙΡΑΙ

Μία ἄλλη ριζικωτέρα καὶ δραστικωτέρα μέθοδος εἶνε ἐκείνη ποὺ θεωρεῖ τὴν πραγματικότητα ὡς τὸν μοναδικὸνἐχθρόν, ὡς πηγὴν ὅλων τῶν ταλαιπωριῶν, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ συμβίωσις εἶνε ἀδύνατος καὶ μὲτὴνὁποίανἐπιβάλλεται νὰ διακοποῦν ὅλαι αἱ σχέσεις διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ κάποια εὐτυχία. Ὁ ἐρημίτης στρέφει τὰ νῶτα εἰς τὸν κόσμον, δὲν θέλει νὰ ἔχῃ καμμίαν δοσοληψίαν μὲ αὐτόν. Ἄλλοι ὅμως δὲν ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον τοῦ ἐρημίτου, πιστεύουν ὅτι ἠμποροῦν νὰ κάμνουν κάτι καλύτερον, θέλουν νὰ μεταμορφώσουν αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, νὰ ἀντικαταστήσουν αὐτὴν δι᾽ ἄλλης, ἀπηλλαγμένης τῶν ἀνυ-

ποφόρων καταστάσεων καὶ διαμορφωμένης ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπιθυμιῶν μας. Ὅστις ἐν τῇ ἀπογνώσει του ἐκλέγει αὐτὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν εὐτυχίαν, κατὰ κανόνα, δὲν πραγματοποιεῖ τίποτε. Ἡ πραγματικότης εἶνε ἰσχυροτάτη. Καθίσταται αὐτὸς ὀνειροπόλος, μονομανής, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν εὑρίσκει κανένα συνεργάτην διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς χιμαίρας του. Διϊσχυρίζονται ὅμως ὅτι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν συμπεριφέρεται κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ ὁ παρανοητικός, ὅστις διορθώνει κάποιαν δι᾽ αὐτὸν ἀνυπόφορον πλευρὰν τοῦ κόσμου, πλέκων ἐν τῇ φαντασίᾳ του κάποιον σχετικὸν πόθον, καὶ μεταφέρει τὴν χίμαιράν του ἐν τῇ πραγματικότητι. Ἀξία ἰδιαιτέρας σημειώσεως εἶνε ἡ περίπτωσις εἰς τὴν ὁποίαν μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων ἐπιχειροῦν ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν εὐτυχίαν καὶ νὰ ἀποφεύγουν τὴν ὀδύνην διὰ τοῦ μέσου τῆς χιμαιρικῆς μεταρρυθμίσεως τῆς πραγματικότητος. Τοιαύτη συλλογικὴ παρανόησις εἶνε αἱ θρησκεῖαι τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ βεβαίως ἐκεῖνος ποὺ συμμερίζεται τὴν χίμαιραν δὲν ἠμπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν παρανόησίν του.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΕΝ ΤΗ ΑΓΑΠΗ

Δὲν πιστεύω νὰ εἶνε πλήρης ἡ ὡς ἄνω ἀπαρίθμησις τῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὴν εὐτυχίαν καὶ νὰ ἀποφύγουν τὴν ὀδύνην, καὶ ἠξεύρω ὅτι ὑπάρχει ποικιλία. Δὲν ἐμνημόνευσα ἕως τώρα μίαν ἄλλην ἐνδιαφέρουσαν. Ὄχι διότι τὴν ἐλησμόνησα, ἀλλὰ διότι θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ καὶ ἐν σχέσει μὲ ἄλλον θέμα. Πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν ἄλλως τε νὰ λησμονήσω ἀκριβῶς αὐτήν ! Διακρίνεται διὰ τὸν ἀξιοθαύμαστον συνδυασμὸν στοιχείων διαφορετικῆς φύσεως. Βεβαίως ἐπιδιώκει καὶ αὐτὴ τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ

τὴν μοῖραν —ἔτσι ἂς τὸ ποῦμε καλύτερα — καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτο ζητεῖ τὴν ἱκανοποίησιν ἔσωθεν τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς γνωστῆς ὁδοῦ τῆς μετουσιώσεως τῆς ἀφροδισίας, ἀλλὰ δὲν ἀποστρέφεται τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον· ἀπεναντίας προσκολλᾶται εἰς τὰ ἀντικείμενα αὐτοῦ καὶ ἀποκτᾶ τὴν εὐδαιμονίαν ἀπὸ μίαν αἰσθηματικὴν σχέσιν μὲ αὐτά. Δὲν ἐπιδιώκει τὸν κατὰ τὰ ἄλλα ἐξ ἴσου ἐξαντλητικὸν σκοπὸν τῆς ἀποφυγῆς τῆς ὀδύνης, ἀλλὰ μᾶλλον ἀντιπαρέρχεται αὐτὸν ἀπροσέκτως καὶ ἀποβλέπει μὲ ἀγῶνα ὁρμητικὸν καὶ ἐμπαθῆ νὰ ἀποκτήσῃ θετικῶς τὴν εὐτυχίαν. Ἴσως αὐτὴ ἡ μέθοδος πλησιάζει περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Ἐννοῶ βεβαίως τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία περιστρέφεται πέριξ τῆς ἀγάπης, ἀντλεῖ δὲ ὅλην τὴν ἱκανοποίησιν ἀπὸ τὸ ἀγαπᾶν καὶ τὸ ἀνταγαπᾶσθαι.

Ὅλοι μας ἔχομεν μίαν τοιαύτην ψυχικὴν διάθεσιν. Μὲ τὴν φυλετικὴν ἀγάπην (τὸν ἔρωτα) ποὺ εἶνε μία ἀπὸ τὰς μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλώνεται ἡ ἀγάπη, ἐδοκιμάσαμεν ἰσχυρῶς μίαν ὑπέροχον ἀπόλαυσιν καὶ ἀπεκτήσαμεν οὕτω ἕνα πρότυπον τῆς ἐπιδιωκομένης εὐτυχίας. Καὶ εἶναι φυσικώτατον νὰ ἐπιμένωμεν νὰ ἀναζητῶμεν τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν ἴδιον δρόμον, εἰς τὸν ὁποῖον τὴν συνηντήσαμεν διὰ πρώτην φοράν.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἔχει ὅμως ἕνα μειονέκτημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται ἄλλως τε τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν τὴν προτιμῶμεν ἀπὸ τὰς ἄλλας. Καὶ τὸ ἀδύνατον σημεῖον αὐτῆς εἶνε καταφανές. Εἰς καμμίαν ἄλλην περίστασιν τῆς ζωῆς δὲν εἴμεθα τόσον ἀπροστάτευτοι ἐναντίον τῆς ὀδύνης ὅσον ὅταν ἀγαπῶμεν· ποτὲ ἡ ἀπόγνωσις καὶ ἡ δυστυχία μας δὲν εἶνε μεγαλύτεραι παρὰ ὅταν χάνωμεν τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον ἢ τὴν ἀγάπην του. Περὶ τῆς ἐπὶ τῆς εὐτυχίας τῆς ἀγά-

πης βασιζομένης τέχνης τῆς ζωῆς θὰ ὁμιλήσωμεν ἐκτενέστερον παρακάτω.

Η ΑΠΟΛΑΥΣΙΣ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

Ἐνταῦθα ἠμποροῦμεν νὰ προσθέσωμεν τὴν ἐνδιαφέρουσαν περίπτωσιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ζητοῦν τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς κυρίως εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ὡραίου, ὅπου καὶ ἂν ἐμφανισθῇ τοῦτο πρὸ ἡμῶν, εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ὠμορφιᾶς ἀνθρωπίνων μορφῶν καὶ κινήσεων, φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ τοπείων, ἔργων καλλιτεχνικῶν, ἀκόμη καὶ ἐπιστημονικῶν. Ἡ καλαισθητικὴ αὕτη στάσις ἀπέναντι τῆς ζωῆς προσφέρει ὀλίγην προστασίαν ἐναντίον τῆς ἀπειλούσης ὀδύνης, δύναται ὅμως νὰ προσφέρῃ συμψηφισμὸν σημαντικόν. Ἡ ἀπόλαυσις τῆς καλλ νῆς ἔχει χαρακτῆρα ἰδιαιτέρας αἰσθήσεως, μιᾶς γλυκείας ἀποναρκώσεως. Δὲν βλέπομεν σαφῶς ὅτι ἡ ὠμορφιὰ εἶναι ὠφέλιμος, ἐπίσης δὲν φαίνεται νὰ εἶνε ἀναγκαία διὰ τὸν πολιτισμόν, καὶ ἐν τούτοις τὴν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον στοιχεῖον πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπιστήμη τῆς αἰσθητικῆς ἐρευνᾷ τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀπολαμβάνομεν τὸ ὡραῖον. Περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὡραίου δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ καμμίαν ἐξήγησιν. Ὡς συνήθως, ἡ κενότης συγκαλύπτεται μὲ μεγάλας καὶ πομπώδεις λέξεις. Δυστυχῶς καὶ ἡ ψυχανάλυσις δὲν ἔχει πολλὰ νὰ εἴπῃ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ὡραίου. Τὸ μόνον ποὺ φαίνεται βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ προέλευσίς του εὑρίσκεται ε ς τὸ πεδίον τῶν φυλογενετι ῶν αἰσθήσεων. Ἡ ὠμορφιὰ θὰ εἶνε τυπικὸν παράδειγμα ἀντικατοπτρισμοῦ μιᾶς ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδισθείσης ὀρέξεως. Τὸ «κάλλος» καὶ τὸ «θέλγητρον» εἶνε ἀρχικῶς ἰδιότητες τοῦ φυλετικοῦ ἀντικειμένου. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι αὐτὰ ταῦτα τὰ γεννητικὰ ὄργανα, ἡ θέα τῶν ὁποίων προκαλεῖ πάντοτε ἐρεθισμόν, σχεδὸν ποτὲ δὲν θεωροῦν-

ται ὥμορφα, ἐνῷ ἀπεναντίας ὁ χαρακτὴρ τῆς ὡμορφιᾶς φαίνεται ἐντοπισμένος εἰς ὡρισμένα δευτερεύοντα γεννητικὰ σημεῖα.

ΑΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΤΟΣ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΣ

Καὶ τώρα, παρ' ὅλον τὸ ἀσυμπλήρωτον τῆς ἐρεύνης μας, θέλω νὰ διατυπώσω συμπερασματικῶς ὡρισμένας παρατηρήσεις. Τὸ πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιβάλλει ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, τοὐτέστιν τὸ τῆς ἐπιτεύξεως τῆς εὐτυχίας, εἶνε ἀπραγματοποίητον, καὶ ὅμως, ὀφείλομεν—τὶ λέγω, ἠμποροῦμεν—νὰ μὴν ἐγκαταλείψωμεν τὰς προσπαθείας τὰς ὁποίας καταβάλλομεν ἵνα ὁπωσδήποτε πλησιάσωμεν πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο, ἠμποροῦμεν νὰ ἐκλέξωμεν μίαν, ἀπὸ τὰς διαφόρους ὁδοὺς ποὺ παρουσιάζονται πρὸ ἡμῶν, προτιμῶντες εἴτε τὸ θετικὸν περιεχόμενον τοῦ σκοποῦ, δηλαδὴ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἡδονῆς, εἴτε τὸ ἀρνητικόν, δηλαδὴ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ὀδύνης. Ἀλλὰ εἰς κανένα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους δὲν ἠμποροῦμεν ὰ ἐπιτύχωμεν ὅσα ποθοῦμεν. Ἡ εὐτυχία, ὑπὸ τὴν μετρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν μόνον θεωρεῖται δυνατή, εἶνε ἕνα πρόβλημα ἀτομικῆς ἀφροδισιακῆς οἰκονομίας [1]) ἑκάστου. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ μία συμβουλὴ ποὺ νὰ εἶνε κατάλληλος δι' ὅλους. Ὁ καθένας ὀφείλει ὁ ἴδιος νὰ δοκιμάσῃ, κατὰ ποῖον εἰδικὸν τρόπον δύναται νὰ γίνῃ εὐτυχής.

Πολλοὶ παράγοντες θέλουν ἀπαιτήσει τὴν προσοχήν του ἵνα τοῦ ὑποδείξουν τοῦτον ἢ ἄλλον δρόμον. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ζήτημα πόσον

---

[1]) *Σημ. μετ.* : Ὁσάκις ὁ Freud χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἀφροδισιακὴ οἰκονομία ἢ οἰκονομική, ἔχει ὑπ' ὄψιν του μίαν ποσοτικὴν καὶ δυναμικὴν ἔννοιαν.

πραγματικὴν ἱκανοποίησιν ἔχει νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ εἰς ποίαν ἔκτασιν ὀφείλει νὰ ἀνεξαρτοποιηθῇ ἀπ' αὐτόν, καὶ τέλος, πόσην δύναμιν πιστεύει ὅτι δύναται νὰ διαθέτῃ διὰ νὰ μεταβάλῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τὰς ἐπιθυμίας του.

Ἀποφασιστικὴν σημασίαν ἐν προκειμένῳ ἔχει, ἐκτὸς τῶν συνθηκῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἡ ψυχικὴ σύστασις τοῦ ἀτόμου.

Ἂν πρόκειται περὶ ἀτόμου φύσεως κυρίως ἐρωτικῆς, θὰ χορηγήσῃ δικαιώματα πρωτοκαθεδρίας εἰς τὰς πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα αἰσθηματικὰς σχέσεις, ἂν πρόκειται περὶ φύσεως μᾶλλον αὐτάρκους ναρκισιστικοῦ, θὰ ἀναζητῇ τὰς σπουδαιοτέρας ἱκανοποιήσεις εἰς τὰς ἐσωτερικάς του ψυχικὰς συγκινήσεις, καὶ ἂν πρόκειται περὶ φύσεως ἀνθρώπου δράσεως, δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον δοκιμάζει τὰς δυνάμεις του. Προκειμένου περὶ τοῦ κατὰ μέσον ὅρον ἀτόμου, τὰ φυσικὰ προτερήματά του καὶ ἡ δυνατὴ παρ' αὐτῷ ἔκτασις τῆς ἐξυψώσεως τῶν ἐνστίκτων, προσδιορίζουν τὴν κατεύθυνσίν του. Πᾶσα ἀποκλειστικότης ἐν τῇ ἐπιλογῇ ἐπιφέρει κολασμὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἄτομον, τὸ ἐκλέξαν ἕνα ἀποκλειστικὸν τρόπον ζωῆς, ἐκτίθεται εἰς τοὺς κινδύνους ποὺ προέρχονται ἐκ τῆς ἀνεπαρκείας αὐτοῦ. Ὅπως ὁ προνοητικὸς ἔμπορος ἀποφεύγει νὰ τοποθετήσῃ ὅλα τὰ κεφάλαιά του εἰς ἕνα καὶ μόνον σημεῖον, οὕτω σοφώτερον φαίνεται νὰ μὴ περιμένωμεν ὅλας τὰς ἱκανοποιήσεις μας ἀπὸ μίαν καὶ μόνην πλευράν. Ἡ ἐπιτυχία δὲν εἶνε ποτὲ ἀσφαλής, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σύμπτωσιν πολλῶν περιστατικῶν, ἀπὸ κανένα ἴσως τόσον ὅσον ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τῆς ψυχῆς νὰ προσαρμόζῃ τὴν λειτουργίαν της πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὴν κόσμον καὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται αὐτὸν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἡδονῆς.

Ὅστις ἐκ γενετῆς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὅλως ἰδι-

αιτέρως δυσμενῆ ἔνστικτα καὶ δὲν ἐπραγμοτοποίησε κανονικῶς τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὴν μεταγενεστέραν διαβίωσιν μεταμόρφωσιν καὶ ἀναρρύθμισιν τῆς ἀφροδισιακῆς του οἰκονομίας, εἶνε δύσκολον νὰ ἀποκτᾷ εὐτυχίαν ἀπὸ τὴν ἐξωτερικήν του κατάστασιν, ἰδίως ὅταν εὑρεθῇ πρὸ δυσκολωτέρων προβλημάτων. Ὑπάρχει δι' αὐτὸν μία καὶ τελευταία διέξοδος, ποὺ τοῦ ὑπόσχεται τοὐλάχιστον ἱκανοποιήσεις ὑποκαταστάσεως, εἶνε δὲ ἡ διέξοδος αὕτη, ἡ καταφυγὴ εἰς τὴν νευρωτικὴν ἀσθένειαν, τὴν ὁποίαν, ὡ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πραγματοποιεῖ ἤδη κατὰ τὴν νεανικήν του ἡλικίαν. Ὅστις, τέλος, εἰς τὴν προκεχωρημένην ἡλικίαν βλέπει τὰς διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας προσπαθείας του ἀποτυγχανούσας, εὑρίσκει πάλιν παρηγορίαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ποὺ ἐξασφαλίζει ἡ χρονία δηλητηρίασις, ἢ ἐπιχειρεῖ τὴν ἀπεγνωσμένην ἀπόπειραν σωτηρίας ποὺ λέγεται ψύχωσις.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΕΝ ΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἡ θρησκεία ἐπηρεάζει δυσμενῶς τὸ ἔργον τῆς ἐπιλογῆς καὶ τῆς προσαρμογῆς, ἐπιβάλλουσα εἰς ὅλους καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἰδικήν της μέθοδον ἀποκτήσεως τῆς εὐτυχίας καὶ ἀποφυγῆς τῆς ὀδύνης. Ἡ τέχνη της συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς καὶ νὰ παραμορφώνῃ οὐτοπιστικῶς τὴν εἰκόνα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τουθ' ὅπερ ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τὴν καταπτόησιν τῆς διανοίας. Μόνον ὑπ' αὐτὸν τὸν ὅρον, δηλαδὴ διὰ τῆς βιαίας ἀπολιθώσεως ἑνὸς ψυχικοῦ παιδισμοῦ καὶ τῆς ὑποβολῆς μιᾶς ὁμαδικῆς παρανοήσεως, ἐπιτυγχάνει ἡ θρησκεία νὰ ἀπαλλάσσῃ πολλοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν νεύρωσιν. Δὲν τοὺς φέρει ὅμως τίποτε ἐπὶ πλέον. Ὅπως εἴπομεν, ὑπάρχουν πολλοὶ δρόμοι ποὺ ***δύνανται*** νὰ ὁδηγήσουν εἰς τὴν εὐτυχίαν, τοὐλάχιστον τὴν ἐφικτὴν εἰς τοὺς ἀνθρώ-

πους, κανένας ὅμως δὲν ὁδηγεῖ εἰς αὐτὴν μετὰ βεβαιότητος. Καὶ ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ ἐκπληροῖ τὰς ἐπαγγελίας της. Ὅταν ὁ πιστὸς φθάνῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὸ σημεῖον νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν ἀνεξερευνήτων βουλῶν τοῦ Κυρίου, δὲν κάνει ἄλλο, παρὰ ὁμολογεῖ ἐμμέσως, ὅτι ἡ μόνη παρηγορία καὶ ἱκανοποίησις ποὺ τοῦ προσφέρεται ἐν τῇ δυστυχίᾳ του εἶνε νὰ ὑποταχθῇ ἄνευ ὅρων εἰς τὴν μοῖραν. Καὶ ἀφοῦ εἶνε ἕτοιμος πρὸς τοῦτο, ἴσως νὰ ἠδύνατο νὰ ἀποφύγῃ ἐξ ἀρχῆς τὸν λοξὸν δρόμον ποὺ διήνυσεν ἐπὶ ματαίῳ.

III

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

Ἡ ἔρευνά μας περὶ τῆς εὐτυχίας δὲν προσέθεσεν ἕως τώρα οὐδὲν νέον στοιχεῖον εἰς τὰ ἤδη γενικῶς γνωστά. Καὶ ἂν ἀκόμη συνεχίσωμεν αὐτὴν μὲ τὸ ἐρώτημα, διατὶ εἶναι τόσον δύσκολον εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ εὕρουν τὴν εὐτυχίαν, δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ ἐλπὶς νὰ μάθωμεν τίποτε νέον ἐκτὸς τῶν ἤδη γνωστῶν. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἄλλως τε ἐδώσαμεν ἤδη τὴν ἀπάντησιν, ὑπεδείξαμεν δηλαδὴ τὰς τρεῖς πηγὰς ἀπὸ τὰς ὁποίας προέρχεται ἡ ὀδύνη: ἡ ὑπεροχὴ τῆς φύσεως, τὸ εὔθραυστον τοῦ ὀργανισμοῦ μας καὶ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς δύο πρώτας πηγὰς τῆς κακοδαιμονίας, ἡ κρίσις μας δὲν ἔχει λόγους νὰ ἀμφιταλαντεύεται ἐπὶ μακρόν. Εἴμεθα κατηναγκασμένοι νὰ τὰς ἀναγνωρίζωμεν καὶ νὰ παραδεχώμεθα τὸ μοιραῖον. Οὐδέποτε, πράγματι, θὰ κατακυριεύσωμεν πλήρως τὴν Φύσιν, ὁ δὲ ὀργανισμός μας, ἕνα ἁπλοῦν μέρος αὐτῆς, θὰ μένῃ ἐσαεὶ ἕνα ἐφήμερον κατασκεύασμα μὲ περιωρισμένην ἱκανότητα προσαρμογῆς καὶ δημιουργίας. Διαπιστοῦντες τοῦτο, δὲν σημαίνει ὅτι ἀφιέμεθα εἰς τὸ ἔλεος τῆς μοίρας. Ἀπεναντίας, γνωρίζοντες τὴν ἀδυναμίαν μας, μανθάνομεν πρὸς ποίαν κατεύθυνσιν πρέπει νὰ στρέφωμεν τὰς προσπαθείας μας. Ἐὰν μὲν μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἄρωμεν τὴν ὀδύνην, δυνάμεθα τοὐλάχιστον νὰ καταργήσωμεν ὡρισμένα κακά, νὰ μετριάζωμεν δὲ ἄλλα, ὡς ἐπείσθημεν ἀπὸ τὴν πεῖραν πολλῶν χιλιετηρίδων.

Ἀπέναντι ὅμως τῆς τρίτης πηγῆς, τῆς κοινωνικῆς δηλαδή, λαμβάνομεν στάσιν διαφορετικήν. Δὲν θέλομεν ἐπ᾿ οὐδενὶ λόγῳ νὰ ὑποφέρωμεν αὐτήν, δὲν καταλαμβάνομεν διατὶ οἱ παρ᾿ ἡμῶν τῶν ἰδίων δημιουργηθέντες θεσμοὶ δὲν ἐξασφαλίζουν, ὡς ἔδει, εἰς ὅλους μας, προστασίαν καὶ εὐζωΐαν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅταν σκεπτώμεθα πόσον παταγωδῶς ἀπετύχομεν ἀκριβῶς εἰς τὸ πεδίον αὐτὸ τῆς ἄρσεως τῆς ὀδύνης, γεννᾶται ἡ ὑποψία μήπως καὶ ἐδῶ ὑποκρύπτεται ἕνα μέρος τῆς ἀκατανικήτου φύσεως, εὑρισκόμενον αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως εἰς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῆς ψυχῆς μας.

Η ΕΧΘΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἐπιχειροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν τὴν πλευρὰν τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ μόλις προχωροῦμεν ὀλίγον εἰς τὴν ἔρευναν, συναντῶμεν ἕνα ἰσχυρισμὸν τόσον καταπληκτικὸν ὥστε μᾶς ἀναγκάζει νὰ σταματήσωμεν πρὸς στιγμήν Κατ᾿ αὐτόν, ἡ ἀθλιότης τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν λεγόμενον πολιτισμόν μας. Θὰ είμεθα, λέγει, ἀπείρως εὐτυχέστεροι ἐὰν παρῃτούμεθα αὐτοῦ καὶ ἐπανηρχόμεθα εἰς τὰς πρωτογόνους καταστάσεις τοῦ βίου.

Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ἐχαρακτήρισα καταπληκτικόν, διότι, ὅπως καὶ ἂν προσδιορισθῇ ἡ ἔννοια τοῦ Πολιτισμοῦ, εἶνε ἀναντίρρητον ὅτι, κάθε τι ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προστατευώμεθα ἐναντίον τῶν ἀπειλῶν, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν πηγῶν τῆς ὀδύνης, τὸ ὀφείλομεν ἀκριβῶς εἰς αὐτὸν τὸν πολιτισμόν.

Πῶς λοιπὸν πλεῖστοι ἄνθρωποι κατώρθωσαν καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν τῆς ἐχθρότητος πρὸς τὸν πολιτισμόν; Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι, μία βαθεία, μακροχρόνιος δυσφορία ἔναντι τῶν κατὰ καιροὺς πολιτισμῶν ἡτοίμασε κατὰ τὸ παρελθὸν τὸ

ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου βραδύτερον ἐξυφάνθη, κατόπιν ὡρισμένων ἱστορικῶν ἀφορμῶν, ἡ καταδίκη τοῦ πολιτισμοῦ. Δύο ἐκ τῶν ἀφορμῶν αὐτῶν, τὴν τελευταίαν καὶ τὴν προτελευταίαν, μοῦ φαίνεται νὰ ἔχω ἀναγνωρίσει. Δὲν εἶμαι ἐπαρκῶς πεφωτισμένος ὥστε νὰ ἀνατρέξω εἰς τὰς γεγεσιουργοὺς αἰτίαςτωνκαὶ ἐνδότερον εἰς τὰ βάθη τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἤδη, εἰς τὴν νίκην τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν βλέπω ἐμφιλοχωροῦντα ἕναν τοιοῦτον παράγοντα ἐχθρότητος ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ. Ὑποτιμῶν καὶ ἐξευτελῖζον τὴν ἐπίγειον ζωήν, τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἐξεδήλωσε ἐχθρότητα πρὸς τὸν πολιτισμόν. Τὴν προτελευταίαν ἀφορμὴν ἔδωσαν αἱ ἀνακαλύψεις νέων ἐδαφῶν καὶ ἠπείρων, αἱ ὁποῖαι ἔφεραντοὺς ἀνθρώπους εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν πρωτογόνων λαῶν καὶ φυλῶν.

Λόγῳ τοῦ βεβιασμένου καὶ ἀνεπαρκοῦς τῶν παρατηρήσεων καὶ λόγῳ ἐσφαλμένης διερμηνεύσεως τῶν ἐθίμων καὶ συνηθειῶν αὐτῶν, οἱ εὐρωπαῖοι ἀπεκόμισαν ἀπὸ τὴν ἐπαφήν των μὲ τοὺς πρωτογόνους τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οὗτοι διάγουν ζωὴν ἁπλῆν. λιτὴν καὶ εὐτυχῆ, μὴ ἐφικτὴν εἰς τοὺς πολιτισμένους ἐπισκέπτας. Ἡ μεταγενεστέρα πεῖρα διώρθωσεν ἐν πολλοῖς τὴν ἐντύπωσιν ταύτην. Πράγματι, εἰς πολλὰς περιπτώσεις οἱ παρατηρηταὶ εἶχον ἐσφαλμένως ἀποδώσει εἰς ἔλλειψιν πολυσυνθέτων πολιτιστικῶν ἔργων τὴν σχετικὴν εὐζωΐαν τῶν πρωτογόνων τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν μεγαλοφροσύνην τῆς Φύσεως καὶ εἰς τὴν εὐχέρειαν κατὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν μεγάλων ἀναγκῶν.

Τὴν τελευταίαν ἀφορμὴν γνωρίζομεν ὅλοι καλύτερον. Ἀνεπήδησεν αὕτη εἰς τὴν ἀντίληψίν μας τὴν στιγμὴν ποὺ ἀνεκαλύψαμεν τὸν μηχανισμὸν τῶν νευρώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπειλοῦν νὰ καταστρέψουν τὸ ἐλάχιστον τῆς εὐτυχίας τῶν πολιτισμένων ἀνθρώπων. Διεπιστώθη, ὅτι ὁ ἄνθρωπας καθίσταται νευρωτικός,

διότι τοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποφέρῃ τὸν ὄγκον τῶν στερήσεων καὶ αὐταπαρνήσεων, τὰς ὁποίας τοῦ ἐπιβάλλει ἡ κοινωνία διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδανικῶν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐκ τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐνδεχομένη ἄρσις τῶν δεσμῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἡ σημαντικὴ αὐτῶν χαλάρωσις, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ μᾶς ἐπαναφέρῃ δυνατότητας εὐτυχίας.

ΑΙ ΤΕΧΝΙΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ

Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύθη καὶ λόγῳ μιᾶς σοβαρᾶς ἀπογοητεύσεως. Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους οἱ ἄνθρωποι ἐπραγματοποίησαν ἐξαιρετικὰς προόδους εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν καὶ κατωχύρωσαν τὴν ἐπὶ τῆς Φύσεως κυριαρχίαν των εἰς βαθμὸν ἀφάνταστον μέχρι τοῦδε. Γνωσταὶ τυγχάνουν αἱ λεπτομέρειαι ὅλων αὐτῶν τῶν προόδων, ὥστε παρέλκει νὰ τὰς ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα. Οἱ ἄνθρωποι εἶνε ὑπερήφανοι δι᾽ αὐτὰς τὰς κατακτήσεις των, καὶ δικαίως. Ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἔχουν παρατηρήσει, ὅτι ἡ προϊοῦσα αὕτη κατάκτησις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ἡ ὑποδούλωσις αὕτη τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἀποτελέσασα πόθον χιλιετηρίδων τῶν ἀνθρώπων, δὲν αὐξάνει τὴν ποσότητα τῶν ἀπολαύσεων, τὰς ὁποίας προσδοκοῦν ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ δὲν τοὺς ἔκαμε νὰ αἰσθάνωνται ἑαυτοὺς εὐτυχεστέρους. Θὰ ἔπρεπέ τις νὰ συμπεράνῃ ἀπ᾽ αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν, ὄχι ὅτι αἱ τεχνικαὶ πρόοδοι δὲν ἔχουν καμμίαν ἀξίαν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς εὐτυχίας μας, ἀλλ᾽ ὅτι, ἡ ἐξουσία μας ἐπὶ τῆς Φύσεως δὲν ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας, ὅπως δὲν εἶνε ἄλλως τε ὁ μοναδικὸς σκοπὸς τῶν κόπων καὶ μόχθων τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ πράγματι, θὰ ἠδύνατό τις νὰ φέρῃ εἰς τοὺς κατακρίνοντας

ἀδιακρίτως τὸν πολιτισμόν, ἀντιρρήσεις σοβαράς, νὰ τονίσῃ πῶς αἰσθάνεται πραγματικὴν ἀπόλαυσιν, ἀναμφισβήτητον νέον συναίσθημα εὐτυχίας τὴν στιγμὴν ποὺ δύναται νὰ ἀκούσῃ, ὁσάκις θέλῃ, τὴν φωνὴν τοῦ παιδιοῦ του ποὺ ζῇ εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων χιλιομέτρων, νὰ μάθῃ ὀλίγον μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ φίλου του εἰς τὴν χώραν ὅπου μετέβαινεν, ὅτι ἐξετέλεσεν ὁμαλῶς τὸ ἐπίπονον ταξείδιον, τέλος νὰ προσθέσῃ ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη κατώρθωσε νὰ ἐλαττώσῃ τὴν θνησιμότητα τῶν παίδων καὶ νὰ καταπολεμήσῃ ἀποτελεσματικῶς τοὺς ἀπειλοῦντας τὰς γυναῖκας ἐκ τοῦ τοκετοῦ κινδύνους μολύνσεως, καὶ ὅτι ηὔξησε τὴν μέσην διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου κατὰ ἕνα σημαντικὸν ἀριθμὸν ἐτῶν.

Καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, ἐκτὸς τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν ποὺ ὀφείλομεν εἰς τὸν κατεξευτελιζόμενον αἰῶνα τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν προόδων, πολλὰς ἄλλας εὐεργεσίας,—ἀλλὰ αἴφνης ἀκούεται ἡ φωνὴ τοῦ ἀπαισιοδόξου κριτικοῦ, ὁ ὁποῖος ἔρχεται καὶ μᾶς λέγει, ὅτι αἱ πλεῖσται αὐτῶν τῶν εὐχαριστήσεων ὁμοιάζουν μὲ τὴν «εὐθηνὴν ἀπόλαυσιν», ἐκείνην ποὺ ἐξυμνεῖται εἰς κάποιον ἀνέκδοτον. Κάποιος, λέγει, ἀπελάμβανε τὴν θέρμην ἐντατικῶς κατὰ ἕνα κωμικὸν τρόπον: τὸ μεσονύκτιον κατὰ τὸν χειμῶνα ἐξεσκέπαζε τὰ πόδια διὰ νὰ τὰ ξανασκεπάσῃ μετ᾽ ὀλίγον.

ΥΠΕΡ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον σιδηρόδρομοι ποὺ ἐκμηδενίζουν τὰς ἀποστάσεις, τὸ παιδὶ δὲν θὰ ἐγκατατέλειπε ποτὲ τὴν πατρικὴν στέγην καὶ δὲν θὰ ἐχρειάζετο τηλέφωνον διὰ νὰ ἀκούωμεν τὴν φωνήν του. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ ὑπερωκεάνειος ἀτμοπλοΐα ὁ φίλος μας δὲν θὰ ἐπεχείρει τὸ ταξείδιον, ἐγὼ δὲ δὲν θὰ

ἐχρειαζόμην τὸν τηλέγραφον διὰ νὰ κατασιγάσω τὰς ἀνησυχίας μου περὶ αὐτοῦ. Κατὰ τὶ μᾶς ὠφελεῖ ὁ περιορισμὸς τῆς θνησιμότητος τῶν παίδων, τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ περιορισμὸς αὐτὸς μᾶς ἐπιβάλλει ἄκραν ἐπιφυλακτικότητα εἰς τὴν ἀναπαραγωγήν, μέχρι τοιούτου σημείου ὥστε σήμερον, ἐν τῷ συνόλῳ, δὲν ἀνατρέφομεν περισσότερα παιδιὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ὅπου δὲν ἴσχυεν ἡ Ὑγιεινή, ἐνῷ, ὃ καὶ χειρότερον, κατεστήσαμεν δυσκολωτέραν τὴν φυλετικὴν συμβίωσιν ἐν τῷ γάμῳ καὶ ἐφέραμεν πιθανῶς ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὴν εὐεργετικὴν φυσικὴν ἐπιλογήν; Καὶ τέλος, τί νὰ τὸν κάμνωμεν τὸν μακρὸν βίον, τὴν στιγμὴν ποὺ κατήντησεν ἡ ζωὴ ἕνα τόσον μεγάλο βάσανον ὥστε τὸν θάνατον νὰ ὑποδεχόμεθα ὡς ἀπολυτρωτήν;

Εἶνε πλέον ἀποδεκτὸν ὅτι, δὲν αἰσθανόμεθα καλὰ τὸν σημερινόν μας πολιτισμόν, ἀλλὰ εἶνε πολὺ δύσκολον νὰ σχηματίσῃ κανεὶς μίαν γνώμην περὶ τοῦ ζητήματος ἐὰν καὶ κατὰ πόσον οἱ ἄνθρωποι τῶν παρῳχημένων ἐποχῶν ᾐσθάνθησαν ἑαυτοὺς εὐτυχεστέρους καὶ ἂν ναί, εἰς ποίαν ἔκτασιν ὤφειλον τοῦτο εἰς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας τοῦ πολιτισμοῦ των. Ἔχομεν πάντοτε τὴν τάσιν νὰ ἀντιλαμβανώμεθα τὴν ἀθλιότητα ἀντικειμενικῶς, δηλαδὴ τὴν τάσιν νὰ μεταφέρωμεν ἡμᾶς αὐτούς, μὲ τὰς σημερινάς μας ἀπαιτήσεις καὶ τὴν σημερινήν μας εὐαισθησίαν, κάτω ἀπὸ τὰς συνθήκας ἐκείνας, ἵνα ἐξετάσωμεν κατόπιν ποίας ἀφορμὰς δι' αἰσθήσεις εὐφορίας καὶ δυσφορίας θὰ εὕρωμεν ἐν αὐταῖς ταῖς παρῳχημέναις συνθήκαις. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἐξετάσεως, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἀντικειμενικός, ἐπειδὴ ἀφαιροῖ τὰς μεταβολὰς τῆς ὑποκειμενικῆς μας συναισθηματικότητος, εἶνε ἀσφαλῶς ὁ πλέον ὑποκειμενικός, διότι εἰς τὴν θέσιν ὅλων τῶν ἄλλοτε ἀγνώστων δι' ἡμᾶς ψυχικῶν καταστάσεων θέτομεν τὴν ἰδικήν μας τὴν σημερινήν. Ἡ εὐτυχία ὅμως εἶνε κάτι τι τὸ ὑποκειμενικόν. Ὑποχωροῦμεν μὲ τρόμον πρὸ ὡρισμένων καταστάσεων, π. χ. τῆς

τοῦ ἀρχαίου δούλου τῶν κατέργων, τῆς τοῦ ἀγρότου διαρκοῦντος τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου, τῆς τοῦ θύματος τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, τῆς τοῦ ἑβραίου ἀναμένοντος τὸ πογκρόμ, ἀλλὰ μᾶς εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ αἰσθανώμεθα ἀκριβῶς ὅ,τι ᾐσθάνθησαν ἐκεῖνοι, νὰ μαντεύωμεν τὰς μεταβολὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερον εἰς τὴν ἐπιδεκτικότητα εὐχαρίστων καὶ ὀδυνηρῶν αἰσθήσεων ἡ πρωταρχικὴ παχυδερμία, ἡ βαθμιαία λέπτυνσις, ἡ μὴ πραγματοποίησις τῶν προσδοκιῶν καὶ οἱ χονδροειδεῖς ἢ λεπτοὶ τρόποι τῆς ἀποναρκώσεως. Εἰς περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς ὀδύνης ὡρισμέναι ψυχικαὶ ἀμυντικαὶ λειτουργίαι ἀντενεργοῦν. Μοῦ φαίνεται ἄγονον νὰ σταματήσω περισσότερον εἰς τὴν πλευρὰν αὐτὴν τοῦ ζητήματος.

Εἶνε καιρὸς πλέον νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν οὐσίαν τοῦ πολιτισμοῦ μας, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία ὡς πηγὴ εὐτυχίας ἀμφισβητεῖται γενικῶς. Δὲν ἀπαιτοῦμεν καμμίαν διατύπωσιν ποὺ νὰ ἐκφράζῃ τὴν ἐν λόγῳ οὐσίαν δι' ὀλίγων λέξεων, πρὶν ἢ μάθωμεν κάτι ἐκ τῆς ἰδίας μας ἐρεύνης. Μᾶς ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν [1]) ὅτι ἡ λέξις «Πολιτισμὸς» [2]) προσδιορίζει τὸ σύνολον τῶν ἔργων καὶ θεσμῶν διὰ τῶν ὁποίων ἡ σημερινή μας ζωὴ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν τῶν ἀγρίων προγόνων μας, καὶ δι' ὧν ἐξυπηρετοῦνται δύο σκοποί: ἡ προστασία τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ ἡ ρύθμισις τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ ἀλλήλων. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερον, θὰ ἐρευνήσωμεν ἓν πρὸς ἓν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἐμφαίνονται εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας. Εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην θὰ ἔχωμεν ὁδηγόν, ἄνευ δισταγμοῦ, τὰ γλωσσικὰ εἰωθότα, ἢ κάλλιον, ὅπως λέγεται, τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα, πεπεισμένοι ὅτι, οὕτω δὲ θὰ ἀδικήσωμεν

[1]) Βλ.: «Τὸ μέλλον μιᾶς αὐταπάτης»

[2]) *Σημ. μεταφρ.* Εἰς τὸ γερμανικὸν κείμενον «Kultur»

τὰς ἐνδομύχους ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἐπιδέχονται ἀκόμη τὴν εἰς ἀφῃρημένας λέξεις ἔκφρασιν.

Ἡ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἔρευναν εἶνε εὔκολος: Ὡς ἔργα ἐκπολιτιστικὰ ἀναγνωρίζομεν ἁπάσας τὰς ἐνεργείας καὶ ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν τὸν ἄνθρωπον, καθιστῶσαι τὴν γῆν χρήσιμον δι᾽ αὐτόν, τὸν προστατεύουν ἐναντίον τῆς βίας τῆς Φύσεως κτλ. Περὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης τοῦπολιτισμοῦ δὲν χωρεῖ ἀσφαλῶς καμμία συζήτησις. Ἀνατρέχοντες εἰς τὸ ἀπομεμακρυσμένον παρελθόν, βλέπομεν, ὅτι τὰ πρῶτα ἐκπολιτιστικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἡ χρῆσις ἐργαλείων, ἡ καταδάμασις τοῦ πυρός, ἡ κατασκευὴ κατοικιῶν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν ὅλως ἰδιάζουσαν καὶ ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει ἡ καταδάμασις τοῦ πυρός, ἀποτελέσασα ἕνα ἐξαιρετικὸν καὶ ἄνευ προηγουμένου κατόρθωμα [1]), τὰ δὲ ἄλλα ἔργα ἐπέτρε-

---

[1]) Τὸ συλλεχθὲν ὑπὸ τῆς ψυχαναλύσεως ὑλικὸν ἐν σχέσει μὲ τὴν προέλευσιν τῆς καταδαμάσεως τοῦ πυρός, ἂν καὶ ἀτελὲς καὶ ἀκαθόριστον, ἐπιτρέπει τοὐλάχιστον μίαν εἰκασίαν —ποὺ φαίνεται φανταστικὴ— περὶ τοῦ ἄθλου τούτου τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου. Κατ᾽ αὐτήν, ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος εἶχε τὴν συνήθειαν, ὁσάκις ἀντίκρυζε τὸ πῦρ νὰ ἱκανοποιῇ μίαν παιδικὴν ὄρεξιν, οὐρῶν ἐπ᾽ αὐτοῦ διὰ νὰ τὸ ἀποσβέσῃ. Ἐκ διαφόρων παραδεδομένων μύθων ἀποδεικνύεται ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ φαλλικὴ παράστασις, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ πρωτόγονοι περὶ τῆς φλογός, ἡ ὁποία, ὅπως καὶ ὁ φαλλός, λείχει καὶ ἐγείρεται πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ ἀπόσβεσις τοῦ πυρὸς διὰ τοῦ οὐρεῖν —ἕνα μέσον, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν τὰ γιγάντια παιδία τοῦ Γκιούλιβερ καὶ ὁ Γαργαντούας τοῦ Ραμπελαὶ — ἦτο ἐπίσης ὡς μία ἀσέλγεια ἐπ᾽ ἀνδρός, μία ἀπόλαυσις τῆς ἀνδρικῆς ἱκανότητος διὰ τῆς ὁμοφυλοφυλετικῆς πάλης. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος παρῃτήθη πρῶτος τῆς ἀπολαύσεως αὐτῆς, ἐφείσθη τοῦ πυρός, τὸ ἠνέχθη διὰ τὸ μέλλον καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του. Κατασβέσας τὸ πῦρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀφροδισιακῆς ὀρέξεως, κατεδάμασε τὴν φυσικὴν δύναμιν τοῦ πυρός. Ὥστε ἡ μεγάλη αὐτὴ ἐκπολιτιστικὴ κατάκτησις φαίνεται νὰ εἶνε ἡ πληρωθεῖσα τιμὴ διὰ μίαν θυσίαν τοῦ ἐνστίκτου. Καὶ ἔτι περισσότερον. Κατὰ

ψαν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ εἰσέλθη εἰς δρόμους ἐπὶ τῶν ὁποίων βαδίζει ἔκτοτε ἀκαταπαύστως, καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἀφετηρίαν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν εὐκόλως. Μὲ ὅλα τὰ ἐργαλεῖά του ὁ ἄνθρωπος τελειοποιεῖ τὰ ὄργανά του—τὰ κινητήρια καὶ τὰ διαισθητήρια— ἢ ἐκμηδενίζει τὰ ὅρια τὰ περιορίζοντα τὴν ἱκανότητα αὐτῶν. Αἱ κινητήριοι μηχαναὶ θέτουν εἰς τὴν διάθεσίν του κολοσιαίας δυνάμεις, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἐξαποστέλλῃ εἰς οἱανδήποτε κατεύθυνσιν ὅπως καὶ τὴν μυϊκὴν δύναμίν του, καὶ χάρις εἰς τὸ πλοῖον καὶ τὸ ἀεροπλάνον ἐξεμηδένισε τὰς ἀποστάσεις ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ εἰς τοὺς αἰθέρας. Μὲ τὰς διόπτρας διορθώνει τὰ ἐλαττώματα τοῦ φακοῦ τοῦ ὄμματος, μὲ τὸ τηλεσκόπιον ἐξερευνᾷ τοὺς οὐρανούς, μὲ τὸ μικροσκόπιον μεταθέτει τὰ φυσικὰ ὅρια τῆς ὁράσεως.

Ἡ φωτογραφικὴ μηχανὴ ἀπαθανατίζει τὰς φευγαλέας ἐντυπώσεις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἡ πλὰξ τοῦ γραμμοφώνου φυλάσσει τὰς ἐπίσης φευγαλέας ἐντυπώσεις τῆς ἀκοῆς, ἀμφότερα ἐπὶ τῇ βάσει ὑλοποιήσεων τῆς μνήμης του. Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ τηλεφώνου ἀκούει ἀπὸ ἀποστάσεις, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὸς ὁ μῦθος θὰ ἐθεώρει ὡς φανταστικάς. Ἡ γραφὴ εἶνε ἀρχῆθεν ἡ γλῶσσα τοῦ ἀπόντος, τὸ σπίτι μία ὑποκατάστασις διὰ τὸ μητρικὸν σῶμα, τὴν πρώτην, πάντοτε ποθητὴν κατοικίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἴμεθα ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ᾐσθανόμεθα ἑαυτοὺς τόσον ἡσύχους.

τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, φαίνεται, ἕνα ἐτάχθη ἡ γυνὴ φύλαξ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος εἰς τὸ τζάκι τῆς οἰκίας πυρός, ἀκριβῶς διότι ἡ ἀνατομική της διασκευὴ δὲν τῆς ἐπιτρέπει νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν διὰ τοῦ οὐρεῖν ἀπόσβεσιν τοῦ πυρός. Εἶνε τέλος ἀξιοσημείωτον τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ψυχαναλυτικαὶ ἔρευναι διαπιστοῦν κανονικῶς σχέσιν μεταξὺ φιλοδοξίας, πυρὸς καὶ οὐρερωτικῆς.

Ὄχι μόνον εἶνε ἀπίστευτα, ἀλλ᾽ εἶνε καὶ ἐκπλήρωσις ὅλων —τῶν πλείστων, μᾶλλον— τῶν μυθικῶν πόθων, ὅσα ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην του, κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθη πρῶτα ὡς ἕνα ἀδύνατον ζῶον, καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἕκαστον ἄτομον τοῦ εἴδους του ἔρχεται κατ᾽ ἀνάγκην καὶ αὐτὸ ὡς ἀδύνατον βρέφος —ἕνα μικρὸν τεμάχιον τῆς Φύσεως! Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγαθά, πρέπει νὰ τὰ θεωρήσῃ κανεὶς ὡς ἀπόκτημα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὁ ἄνθρωπος εἶχε πλάσει διὰ τὸν ἑαυτόν του μίαν παράστασιν, ἕνα ἰδεῶδες παντοδυναμίας καὶ πανσοφίας, τὸ ὁποῖον ἐνεσάρκωνεν εἰς τοὺς θεούς του. Εἰς αὐτοὺς ἀπέδιδε ὅσα ἦσαν ἀπρόσιτα εἰς τὰς ἐπιθυμίας του, ἢ ὅσα τοῦ ἦσαν ἀπηγορευμένα. Πρέπει ἐπίσης νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ θεοὶ οὗτοι ἦσαν ἰδανικὰ πολιτισμοῦ. Τώρα ὁ ἄνθρωπος ἐπλησίασε πολὺ πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἰδεώδους, ἔγινε σχεδὸν ὁ ἴδιος ἕνας θεός, καθ᾽ ὃν τρόπον μόνον, ἐννοεῖται, πραγματοποιοῦνται, κατὰ τὴν γενικὴν ἀνθρωπίνην κρίσιν, τὰ ἰδανικά, ὄχι τελείως, ἀπολύτως ὄχι ὡς πρὸς ὡρισμένα σημεῖα, ἐν μέρει δὲ δι᾽ ἄλλα. Ὁ ἄνθρωπος ἔγινεν, οὕτως εἰπεῖν, ἕνας προθετικὸς θεός, σχεδὸν μεγαλειώδης ὅταν χρησιμοποιῇ ὅλα τὰ βοηθητικὰ ὄργανά του, αὐτὰ ὅμως δὲν ἀνεπτύχθησαν ὅσον αὐτὸς καὶ τὸν κάμνουν νὰ δημιουργῇ διαρκῶς. Δικαιοῦται νὰ παρηγορῆται μὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐξέλιξις δὲν θὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα της τὸ 1930 μ. Χ. Οἱ ἑπόμενοι καιροὶ θὰ συνεπιφέρουν νέας καὶ πιθανῶς ἀφαντάστως μεγάλας προόδους ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐντείνουν τὴν ὁμοιότητά του πρὸς τὸν Θεόν. Πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐρεύνης μας, δὲν θὰ λησμονήσωμεν ἐπίσης, ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν αἰ-

σθάνεται τὸν ἑαυτόν του εὐτυχῆ ἐν τῇ ὁμοιότητί του πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀναγνωρίζομεν λοιπὸν τὸ ὕψος τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς χώρας, ὅταν παρατηρῶμεν, ὅτι τὰ πάντα ἐν αὐτῇ εἶνε καλῶς διατεταγμένα, καὶ παντοῖαι καταβάλπροσπάθειαι πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἡ γῆ γίνῃ χρήσιμος διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ προστατεύεται αὐτὸς ἀπὸ τὰς καταστρεπτικὰς δυνάμεις τῆς Φύσεως. Εἰς μίαν τοιαύτην χώραν οἱ ποταμοὶ ρυθμίζονται εἰς τὸν ροῦν των, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν πλημμυρῶν, τὰ ὕδατά των μετοχετεύονται διὰ διωρύγων εἰς τὰ ξηρὰ μέρη. Τὸ ἔδαφος καλλιεργεῖται ἐπιμελῶς καὶ φυτεύεται μὲ φυτά, διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι κατάλληλον, οἱ δὲ μεταλλικοὶ θησαυροὶ τῶν ἀδύτων ἐξάγονται δραστηρίως εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ μεταπλάσσονται εἰς ἐργαλεῖα καὶ σκεύη. Τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα εἶνε ἄφθονα, ταχέα καὶ ἀσφαλῆ, τὰ ἄγρια καὶ ἐπικίνδυνα θηρία ἐξερριζώθησαν καὶ ἡ κτηνοτροφία ἀκμάζει.

Ἔχομεν ὅμως καὶ ἄλλας ἀπαιτήσεις ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐλπίζομεν νὰ τὰς εὕρωμεν πραγματοποιημένας εἰς τὰς ἰδίας χώρας. Ὡσὰν νὰ ἠθέλαμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὰς πρώτας μας ἀπαιτήσεις, θεωροῦμεν ἐπίσης καὶ ὡς τεκμήριον πολιτισμοῦ τὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι φροντίζουν καὶ διὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶνε καθόλου χρήσιμα, μᾶλλον δὲ φαίνονται ἄχρηστα, π. χ. ὅταν εἰς μίαν πόλιν αἱ ἐκτάσεις ποὺ εἶνε ἀναγκαῖαι διὰ στάδια καὶ ὡς πνεύμονες προικίζωνται μὲ ἀνθοκήπια, ἢ ὅταν τὰ παράθυρα τῶν κατοικιῶν στολίζωνται μὲ γλάστρες. Βλέπομεν εὐθὺς ἀμέσως ὅτι τὸ μὴ ὠφέλιμον αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ποὺ ἀπαιτοῦμεν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν νὰ ἐκτιμᾷ, εἶνε τὸ ὡραῖον. Ἀπαιτοῦμεν ὅπως ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος σέβεται τὸ κάλλος, ὅπου τὸ συναντᾷ εἰς τὴν Φύσιν, καὶ νὰ τὸ τοποθετῇ εἰς ἀντικείμενα, ἐφ' ὅσον ἡ ἐργασία τῶν χειρῶν του τὸ κατορθώνει.

᾿Αλλὰ πόρρω ἀπέχομεν ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρήσωμεν ἐξηντλημένας τὰς ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν ἀπαιτήσεις μας. ᾿Αξιοῦμεν νὰ βλέπωμεν ἐνδείξεις καθαριότητος καὶ τάξεως. Δὲν ἔχομεν μεγάλην ὑπόληψιν διὰ τὸν πολιτισμὸν μιᾶς μεγαλουπόλεως τῆς ᾿Αγγλίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαίξπηρ, ὅταν διαβάζωμεν, ὅτι πρὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου τοῦ συγγραφέως εἰς Στράτφορτ εὑρίσκετο πάντοτε ἕνας μεγάλος σωρὸς κοπριᾶς. ᾿Αγανακτοῦμεν καὶ ἐπιπλήττομεν ὡς «βάρβαρον», —ὡς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πολιτισμένον— ὅταν βλέπωμεν τὰς πρὸς τὸ δάσος τῆς Βιέννης ἀγούσας ὁδοὺς γεμάτας μὲ πεταμένα χαρτιά. Ἡ πάσης φύσεως ἀκαθαρσία μᾶς φαίνεται ἀσυμβίβαστος μὲ τὸν πολιτισμόν. ᾿Επίσης ἐπεκτείνομεν καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τὴν ἀπαίτησιν περὶ καθαριότητος, μετ᾿ ἐκπλήξεως δὲ ἀκούομεν πόσην δυσοσμίαν ἀνέδιδεν ὁ Βασιλεὺς Ἥλιος [1]) καὶ κινοῦμεν τὸ κεφάλι μας ὅταν ἐκτίθεται πρὸς κοινὴν θέαν εἰς τὴν Ἁγίαν Ἑλένην ἡ μικρὰ λεκάνη, τὴν ὁποίαν ὁ Ναπολέων ἐχρησιμοποίει, διὰ τὴν πρωϊνὴν τουαλέτταν του. Μάλιστα, δὲν ἐκπλησσόμεθα ὅταν ἀκούωμεν νὰ ὑποδεικνύεται ἡ χρῆσις τοῦ σάπωνος ὡς ἄμεσον τεκμήριον πολιτισμοῦ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν τάξιν, ἡ ὁποία ἀναφέρεται, ὅπως καὶ ἡ καθαριότης, εἰς ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. ᾿Αλλὰ ἐνῷ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀναμένωμεν καθαριότητα ἐν τῇ φύσει, ὡς πρὸς τὴν τάξιν, ἐπήραμεν παράδειγμα ἀπ᾿ αὐτήν. Ἡ παρατήρησις τῶν μεγάλων ἀστρονομικῶν ρυθμῶν παρέσχε εἰς τὸν ἄνθρωπον ὄχι μόνον τὸ πρότυπον τῆς τάξεως, ἀλλ᾿ ἐπίσης καὶ τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῆς εἰς τὴν ζωήν του. Ἡ τάξις εἶνε ἓν εἶδος ἀναγκαστικῆς ἕξεως ἐπαναλήψεως ποὺ, ἅπαξ εἰσαχθεῖσα, ῥυθμίζει διὰ παντός, τὸ πότε, πῶς καὶ ποῦ πρέπει νὰ ἐκτελῆται

(1) Σ. Μ. Ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ τῆς Γαλλίας.

κάτι, εἰς τρόπον ὥστε εἰς ἑκάστην ὁμοίαν περίπτωσιν ν' ἀποφεύγωνται ἡ χρονοτριβὴ καὶ αἱ ἀμφιταλαντεύσεις.

Ἡ εὐεργετικότης τῆς τάξεως εἶνε ἀναμφισβήτητος. Βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ χρησιμοποιῇ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, καὶ διαχειρίζεται καλῶς τὰς ψυχικάς του δυνάμεις. Θὰ ἐδικαιούμεθα νὰ βλέπωμεν τὴν τάξιν νὰ ἐνυπάρχῃ ται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄνευ ἐξαναγκασμοῦ εἰς τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἀποροῦμεν διατὶ δὲν συνέβη τοῦτο καὶ διατὶ ὁ ἄνθρωπος δεικνύει μᾶλλον μίαν φυσικὴν ροπὴν πρὸς τὴν ἀμέλειαν, τὴν ἀταξίαν καὶ τὴν διστακτικότητα ἐν τοῖς ἔργοις του καὶ ὀφείλει νὰ ἀνατρέφεται πρῶτα ἐπιπόνως πρὶν ἢ ἀκολουθῇ τὸ οὐράνιον παράδειγμα.

Ἡ ὠμορφιά, ἡ καθαριότης καὶ ἡ τάξις κατέχουν λοιπόν, ὅπως βλέπετε, μίαν ἰδιάζουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πολιτισμοῦ. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι αὗται ἐνέχουν διὰ τὴν ζωὴν τόσην σημασίαν ὅσην ἔχουν ἡ κατακυρίευσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ ἄλλοι παράγοντες, τοὺς ὁποίους θὰ γνωρίσωμεν, καὶ ἐν τούτοις οὐδεὶς εἶνε διατεθειμένος νὰ τὰς θεωρῇ ὡς πράγματα δευτερευούσης σημασίας. Τὸ ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐννοεῖται μόνον μὲ τὸ ὠφέλιμον, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς ὠμορφιᾶς, τὴν ὁποίαν θέλομεν νὰ μὴ λείπῃ ἀπὸ τὰ ποικίλα ἐνδιαφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ ὠφέλεια τῆς τάξεως εἶνε ἔκδηλος. Προκειμένου περὶ τῆς καθαριότητος συλλογιζόμεθα ὅτι αὕτη ἐπιβάλλεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑγιεινὴν καὶ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἡ σχέσις καθαριότητος πρὸς τὴν ὑγείαν δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπιστημονικῆς καταπολεμήσεως τῶν νόσων. Ἀλλά, μόνον ἡ ὠφέλεια δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὸν μόχθον πρὸς καθαριότητα· κάτι τι ἄλλο φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ μέσον.

Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καλύτερον παντὸς ἄλλου σημείου τὸν πολιτισμόν, εἶνε ἡ ἐκτίμησις καὶ ἡ φροντίς, τὰς ὁποίας τρέφομεν πρὸς τὰς ἀνωτέρας ψυχικὰς δημιουργίας, πρὸς τὰ διανοητικά, ἐπιστημονικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα, καὶ ὁ πρωτεύων ρόλος, ὁ ὁποῖος παραχωρεῖται εἰς τὰς ἰδέας ἐν τῇ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου. Μεταξὺ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν τὰ θρησκευτικὰ συστήματα, εἰς τὴν πολύπλοκον ὑφὴν τῶν ὁποίων προσεπάθησα νὰ ρίψω κάποιον φῶς εἰς ἄλλο ἔργον μου. Ἀκολουθοῦν αἱ διάφοροι φιλοσοφικαὶ δοξασίαι, καὶ τέλος, ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἰδανικὰ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστιν, αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας συλλαμβάνουν περὶ μιᾶς δυνατῆς τελειότητος τοῦ τε μεμονωμένου ἀτόμου, τοῦ λαοῦ καὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ αἱ ἀπαιτήσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων παραστάσεων. Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω δημιουργίαι δὲν εἶνε ἀνεξάρτητοι ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην· εἶνε μᾶλλον συνυφασμέναι, τοὐθ᾿ ὅπερ καθιστᾷ δύσκολον τόσον τὴν ἀνάλυσιν, ὅσον καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ψυχολογικῆς προελεύσεώς των. Ἐὰν παραδεχθῶμεν γενικῶς, ὅτι τὸ ἐλατήριον ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶνε ἡ ἐπιδίωξις τῶν δύο συνδεδεμένων σκοπῶν, τῆς ὠφελείας καὶ τῆς ἀπολαύσεως, τότε ὀφείλομεν τὸ αὐτὸ κίνητρον νὰ ἀναγνωρίσωμεν καὶ διὰ τὰς ἐνταῦθα ἀναφερθείσας ἐκπολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις, παρ᾿ ὅλον ὅτι τοῦτο εἶνε φανερὸν μόνον διὰ τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα. Δὲν ὑπάρχει ὅμως καμμία ἀμφιβολία ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις ἀνταποκρίνονται πρὸς ἰσχυρὰς ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων, ἴσως εἰς ἀνάγκας ἀνεπτυγμένας μόνον εἰς μίαν μειονότητα. Καὶ δὲν πρέπει νὰ παραπλανώμεθα ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε κρίσεις περὶ τῆς ἀξίας ὡρισμένων ἐξ αὐτῶν τῶν θρη-

σκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἰδανικῶν. Εἴτε ἀναζητοῦμεν εἰς αὐτὰ τὴν ἀνωτάτην δημιουργίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἴτε τὰ θρηνοῦμεν ὡς πλάνας, ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι αὐτὴ αὕτη ἡ ὕπαρξίς των, ἰδίως δὲ ἡ ἐπικράτησίς των, ἀποτελεῖ μίαν ἀνωτέραν βαθμίδα πολιτισμοῦ.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ

Ὡς τελευταῖον, οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς ὀλιγώτερον σπουδαῖον, χαρακτηριστικὸν ἑνὸς πολιτισμοῦ θεωροῦμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι ῥυθμίζουν τὰς σχέσεις των πρὸς ἀλλήλους, τὰς κοινωνικὰς σχέσεις δηλαδή, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν τὸ ἄτομον ὡς γείτονα, ὡς βοηθητικὴν δύναμιν, ὡς φυλετικὸν ἀντικείμενον ἑνὸς ἄλλου, ὡς μέλος μιᾶς οἰκογενείας, ἑνὸς κράτους. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶνε ὅλως ἰδιαιτέρως δύσκολον νὰ ἀπαλλαγῇ τις ἀπὸ ὡρισμένας ἰδεολογικὰς ἀπαιτήσεις καὶ νὰ συλλάβῃ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ᾽ ἑαυτὸ πολιτισμόν. Ἴσως δυνάμεθα νὰ ἀρχίσωμεν μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ ἐνυπάρχει ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ (ἐν τῇ ἱστορίᾳ) ἀποπείρᾳ πρὸς ῥύθμισιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι μία τοιαύτη ἀπόπειρα δὲν ἐγίνετο, τότε αἱ ἐν λόγῳ σχέσεις θὰ ἐρρυθμίζοντο αὐθαιρέτως ἀπὸ ἕκαστον ἄτομον, δηλ. ὁ φυσιολογικῶς ἰσχυρότερος θὰ ἐκανόνιζε αὐτὰς σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντά του καὶ τὰς ὁρμάς του. Ἀλλὰ μία τοιαύτη ὑπόθεσις δὲν στέκεται, διότι ὁ ἰσχυρότερος θὰ συνήντα καὶ αὐτὸς ἕναν ἰσχυρότερον ἀπ᾽ αὐτὸν ὁ ὁποῖος θὰ τοῦ ἐπέβαλλε τὴν θέλησίν του. Ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων καθίσταται δυνατὴ μόνον τὴν στιγμὴν καθ᾽ ἣν συνέρχεται μία πλειοψηφία ἀνθρώπων ἡ ὁποία εἶνε ἰσχυροτέρα παντὸς μεμονω-

μένου ἀτόμου καὶ συνασπίζεται ἐναντίον αὐτοῦ. Ἡ δύναμις αὐτῆς τῆς κοινότητος ἀντιτίθεται ἔκτοτε ὡς «Δίκαιον» εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁποία καταχρίνεται ὡς ὠμὴ βία. Λοιπόν, ἡ ἀντικατάστασις τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτόμου ὑπὸ τῆς κοινότητος εἶνε τὸ ἀποφασιστικώτερον βῆμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ οὐσία της, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὰ μέλη τῆς κοινότητος ὑπόκεινται εἰς περιορισμούς, κατὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν ἀπολαύσεων, ἐνῷ τὸ μεμονωμένον ἄτομον δὲν ἐγνώριζε προηγουμένως κανένα φραγμόν. Τὸ ἀμέσως ἀκολουθοῦν βῆμα τοῦ πολιτισμοῦ ἦτο ἑπόμενον νὰ εἶνε ἡ ἀπαίτησις ὅπως ἰσχύῃ δικαιοσύνη, δηλαδὴ ἡ ἀσφάλεια ὅτι ἡ ἅπαξ ἐγκαθιδρυθεῖσα ἔννομος τάξις δὲν θὰ καταστρατηγῆται πρὸς ὄφελος ἑνὸς μεμονωμένου ἀτόμου. Ποία εἶνε ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς τοιαύτης ἐννόμου τάξεως, τοῦτο εἶνε ζήτημα τὸ ὁποῖον δὲν συζητεῖται ἐνταῦθα.

Ἡ περαιτέρω πορεία τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται νὰ τείνῃ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ὅπως τὸ Δίκαιον τοῦτο μὴν εἶνε πλέον ἡ ἔκφρασις τῆς θελήσεως μιᾶς μικρᾶς ὁμάδος, μιᾶς τάξεως, ἢ μιᾶς φυλῆς—ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ συμπεριφέρεται πρὸς τὰς ἄλλας ὁμάδας, ἢ ἴσως πρὸς μεγαλειτέρας μάζας ἀνθρώπων, ὡς θὰ συμπεριεφέρετο ἕνα βίαιον ἄτομον. Καὶ τὸ ἀπώτερον δίκαιον μέλλει νὰ εἶνε τοιοῦτον ποὺ νὰ ὀφείλει τὴν δύναμίν του εἰς τὰς αὐταπαρνήσεις (εἰς βάρος τῶν ὁρμῶν) ὅλων—τοὐλάχιστον ὅλων τῶν ἐπιδεκτικῶν κοινωνικῆς συμβιώσεως—καὶ ποὺ νὰ μὴν ἀφίνῃ κανένα—πάλιν μὲ τὴν ἰδίαν ἐξαίρεσιν—νὰ γίνῃ θῦμα τῆς ὠμῆς βίας.

Η ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία δὲν εἶνε ἀγαθὸν πολιτισμοῦ. Ὑφίστατο κυρίως πρὸ παντὸς πολιτισμοῦ, ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ

στον ἄνευ ἀξίας, διότι τὸ ἄτομον μόλις καὶ μετὰ βίας ἠδύνατο νὰ τὴν προασπίζῃ Μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑφίσταται ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία περιορισμοὺς καὶ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ ὅπως κανεὶς ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς αὐτούς. Ἡ ὑπὸ μορφὴν πάλης ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλουμένη εἰς μίαν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν ζύμωσις, δυνατὸν μὲν νὰ εἶνε ἐξέγερσις ἐναντίον μιᾶς ὑφισταμένης ἀδικίας καὶ οὕτω νὰ εὐνοῇ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ συμβιβάζεται μὲ αὐτόν. Δυνατὸν ὅμως ἐπίσης νὰ προέρχεται ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα τῆς πρωταρχικῆς καὶ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ μὴ καταδαμασθείσης ἀτομικότητος, καθισταμένης οὕτω βάσεως τῆς ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ ἐχθρότητος. Ἡ πάλη ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας στρέφεται λοιπὸν ἐναντίον ὡρισμένων μορφῶν καὶ ἀπαιτήσεων τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἐναντίον αὐτοῦ τούτου τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Δὲν φαίνεται νὰ εἶνε ἐφικτὸν νὰ φέρεται ὁ ἄνθρωπος, δι' οἱωνδήποτε ἐπιδράσεων, νὰ μετατρέψῃ τὴν φύσιν του εἰς τὴν τοῦ λευκομύρμηκος, θὰ ὑπεραμύνεται δὲ πάντοτε τὴν περὶ ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἀξίωσίν του ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς μάζης. Ἕνα σημαντικὸν μέρος τῶν ἀγώνων τῆς ἀνθρωπότητος θὰ περιστρέφεται πέριξ τοῦ προβλήματος πῶς νὰ εὑρεθῇ ἕνας σκόπιμος, δηλαδὴ εὐεργετικὸς συμψηφισμὸς μεταξὺ τῶν ἀτομικῶν τούτων ἀξιώσεων καὶ τῶν μαζικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πολιτισμοῦ, ἕνα δὲ ἀπὸ τὰ ἀποφασιστικὰ προβλήματα τοῦ μέλλοντος εἶνε κατὰ πόσον ὁ συμψηφισμὸς αὐτὸς εἶνε ἐφικτὸς διὰ μιᾶς καταλλήλου διαρρυθμίσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἐὰν ἡ ρῆξις αὕτη εἶνε ἀσυμβίβαστος.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ

Καθοδηγούμενοι ἀπὸ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν, εἴδομεν ποῖα στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶνε τεκ-

μήρια πολιτισμοῦ, καὶ ἀπεκτήσαμεν μίαν σαφῆ ἐντύπωσιν τῆς γενικῆς εἰκόνος τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἐμάθαμεν ὅμως βεβαίως τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ μὴν εἶνε πασίγνωστον.

Ἐπροσέξαμεν νὰ μὴν υἱοθετῶμεν τὴν προκατάληψιν καθ' ἣν ὁ πολιτισμὸς ἰσοδυναμεῖ μὲ τελειοποίησιν καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν τελειότητα ὡς σκοπὸν ποὺ ἔχει ταχθῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Κατωτέρω ὅμως θὰ ἐκθέσωμεν μίαν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία πιθανῶς νὰ μᾶς ὁδηγῇ πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μας, φαίνεται νὰ εἶνε μία ἰδιόρρυθμος ἀνάπτυξις, φορεὺς τῆς ὁποίας εἶνε ὁ ἄνθρωπος, καὶ τῆς ὁποίας πολλὰ σημεῖα φαίνεται ὅτι γνωρίζομεν οἴκοθεν. Τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐν λόγῳ ἀναπτύξεως, ἀρυόμεθα ἐκ τῶν μετουσιώσεων, τὰς ὁποίας ἐπέφερεν αὕτη εἰς τὰ γνωστὰ ἀνθρώπινα πάθη, τῶν ὁποίων ἡ ἱκανοποίησις ἀκριβῶς εἶνε ἡ οἰκονομικὴ ἀποστολὴ τῆς ζωῆς μας.

Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ πάθη καταναλίσκονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ποὺ εἰς τὴν θέσιν των ἐμφανίζεται κάτι τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ἰδιοσυγκρασίαν παρ' ἑκάστῳ ἀτόμῳ. Τὸ πλέον ἀξιοσημείωτον παράδειγμα τοῦ φαινομένου τούτου ἀποτελεῖ ἡ πρωκτερωτικὴ τοῦ νεανίου. Τὸ πρωταρχικὸν ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἐκκρίσεως, διὰ τὰ ὄργανα καὶ διὰ τὰ προϊόντα αὐτῆς, μετατρέπεται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναπτύξεως εἰς ἕνα σύνολον ἰδιοτήτων, γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὰ ὀνόματα φειδωλία, ἔννοια τῆς τάξεως καὶ τῆς καθαριότητος, αἱ ὁποῖαι αὐταὶ καθ' ἑαυταὶ πολύτιμοι καὶ εὐάρεστοι, δύνανται νὰ φθάσουν μέχρι καταπληκτικῆς ἐπικρατήσεως εἰς τὸν χαρακτῆρα, καὶ νὰ παραγάγουν κατόπιν τὸν λεγόμενον πρωκτικὸν χαρακτῆρα. Πῶς συντελεῖται τοῦτο, δὲν τὸ ξεύρομεν, δὲν χωρεῖ

ὅμως καμμία ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς.

Ἔχομεν, λοιπόν, ἐξακριβώσει, ὅτι ἡ τάξις καὶ ἡ καθαριότης εἶνε οὐσιώδεις τίτλοι πολιτισμοῦ, μολονότι δὲν φαίνεται σαφῶς νὰ εἶνε ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωήν, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον, νὰ ἔχουν ἰδιότητα πηγῆς ἀπολαύσεων. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν ἐν πρώτοις νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὁμοιότητα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἀφροδισιακὴν ἐξέλιξιν τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου.

Η ΜΕΤΟΥΣΙΩΣΙΣ Ἤ ΕΞΥΨΩΣΙΣ

Ἄλλαι ὁρμαὶ ἀναγκάζονται νὰ μεταθέτουν τοὺς ὅρους τῆς ἱκανοποιήσεώς των, νὰ τοὺς μεταφέρουν εἰς ἄλλα πεδία, τοῦθ᾽ ὅπερ εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις συμπίπτει μὲ τὴν γνωστὴν ἤδη εἰς ἡμᾶς ***ἐξύψωσιν,*** εἰς ἄλλας δὲ περιπτώσεις ἀπομακρύνεται ἀπ᾽ αὐτήν. Ἡ ἐξύψωσις τῶν ὁρμῶν ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιαιτέρως διακριτικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς αὐτὴν δὲ ὀφείλονται τὰ ἀνωτέρω ψυχικὰ ἔργα, ἐπιστημονικά, καλλιτεχνικά, ἰδεολογικά, τὰ ὁποῖα παίζουν τόσον σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ ἐξύψωσις εἶνε ἁπλῶς πεπρωμένον τῶν ὁρμῶν, ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ τὸν πολιτισμόν. Θὰ ἐκάμναμεν ὅμως καλύτερον νὰ σκεπτώμεθα κάπως βαθύτερα ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Τρίτον, τέλος, καὶ τοῦτο μᾶς φαίνεται τὸ σπουδαιότερον, εἶνε ἀδύνατον νὰ παραβλέπῃ τις καὶ εἰς ποίαν ἔκτασιν ὁ πολιτισμὸς εἶνε ἐποικοδομημένος ἐπὶ τῶν θυσιῶν τῶν ὁρμῶν, πόσον αὐτὸς προϋποθέτει ἀκριβῶς τὴν μὴ ἱκανοποίησιν (καταστολήν, ἀπώθησιν ἢ ἄλλο τι) ἰσχυρῶν ἐνστίκτων. Αὐτὴ ἡ «θυσία χάριν τοῦ πολιτισμοῦ» δεσπόζει τοῦ μεγά-

λου πεδίου τῶν κοινωνικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων. Γνωρίζομεν ἤδη, ὅτι αὕτη εἶνε ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς ἐχθρότητος, ἐναντίον τῆς ὁποίας ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἀμύνωνται. Θὰ ἀποτελέσῃ δι᾿ ἡμᾶς θέμα ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἄκρως ἐπιπόνου καὶ θὰ ἔχωμεν νὰ ἐπιχύσωμεν ἄπλετον φῶς ἐπ᾿ αὐτοῦ. Δὲν εἶνε εὔκολον νὰ ἐννοηθῇ πῶς κατορθώνει ὁ πολιτισμὸς καὶ στερεῖ ἕνα ἔνστικτον τῆς ποθουμένης ἱκανοποιήσεως. Διότι, μία τοιαύτη στέρησις συνεπάγεται κινδύνους. Ἂν δὲν συμψηφισθῇ οἰκονομικῶς (δηλ. δυναμικῶς), ἑτοιμάζεται τὸ ἔδαφος διὰ σοβαροὺς κλονισμούς.

Ἐὰν ὅμως θέλωμεν νὰ μάθωμεν ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ διδασκαλία μας περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἰδιορρύθμου ἀναπτύξεως παραβλητέας πρὸς τὴν ὁμαλὴν ὡρίμανσιν τοῦ ἀτόμου, ὀφείλομεν προφανῶς νὰ ἐξετάσωμεν ἕνα ἄλλο πρόβλημα, νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα: εἰς ποίους παράγοντας ὀφείλει τὴν ἀρχήν της ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ, πῶς προῆλθε καὶ τί ἐρρύθμισε τὴν πορείαν του;

IV

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος εἶνε ἔργον κολοσσιαῖον καὶ ὀφείλομεν νὰ μὴν ἀποκρύψωμεν τοὺς δισταγμούς μας. Ἐνταῦθα θὰ ἐκθέσω τὰ ὀλίγα ποὺ ἠδυνήθην νὰ μαντεύσω.

Τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἀντελήφθη ὅτι ἦτο εἰς τὸ χέρι του—ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως – νὰ καλλιτερεύσῃ διὰ τῆς ἐργασίας τὴν τύχην του ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ τοῦ εἶνε ἀδιάφορον ἐὰν ὁ ἄλλος θὰ εἰργάζετο μετ᾽ αὐτοῦ ἢ κατ᾽ αὐτοῦ. Ὁ ἄλλος ἀπέκτησε δι᾽ αὐτὸν τὴν ἀξίαν ἑνὸς συνεργάτου μὲ τὸν ὁποῖον θὰ τοῦ ἦτο ὠφέλιμον νὰ συμβιοῖ. Ἀλλά, πολὺ πρωτήτερα, ὅταν ἀκόμη εὑρίσκετο εἰς τὸ στάδιον τοῦ πιθηκανθρώπου, εἶχεν ἀποκτήσει τὴν συνήθειαν νὰ σχηματίζῃ οἰκογενείας. Τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἦσαν προφανῶς οἱ πρῶτοί του βοηθοί. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς οἰκογενείας ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς γενετησίου ὁρμῆς ἐνεφανίζετο ὄχι πλέον ὡς ἕνας ξένος (μουσαφίρης) ποὺ παρουσιάζεται ἀπροσδοκήτως παρά τινι καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐξαφανίζεται διὰ παντός, ἀλλ᾽ ὡς ὁ ἔνοικος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐγκαθίσταται ὡς μόνιμος μισθωτής. Ὁ ἄρρην ἔλαβεν οὕτως ἀφορμὴν νὰ κρατῇ παρ᾽ αὐτῷ τὸ θῆλυ ἢ γενικώτερον τὰ σεξουαλικὰ ἀντικείμενα. Τὰ θήλεα, ἵνα μὴ χωρίζωνται ἀπὸ τὰ ἀδύνατα νεογνά των, ἠναγ-

κάσθησαν νὰ μένουν, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν τέκνων παρὰ τῷ ἀνδρί, ὅστις ἦτο καὶ ἰσχυρότερος [1]. Εἰς

---

1) Ἡ ὀργανικὴ περιοδικότης τῆς φυλετικῆς πράξεως ναὶ μὲν διετηρήθη, ἀλλὰ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς ψυχικῆς σεξουαλικῆς ἐρεθίσεως ἀντεστράφη μᾶλλον πρὸς τὸ ἀντίθετον. Ἡ μεταβολὴ αὕτη συσχετίζεται μᾶλλον μὲ τὴν ὑποχώρησιν τῆς ὀσφραντικῆς γοητεύσεως, διὰ τῆς ὁποίας τὸ φαινόμενον τῶν ἐμμήνων ἐπέδρα ἐπὶ τῆς ἀνδρικῆς ψυχῆς. Τὸν ρόλον τῆς διὰ τῆς ὀσφράνσεως διεγέρσεως ἀνέλαβον οἱ διὰ τῆς ὁράσεως ἐρεθισμοὶ οἵτινες, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐναλλασσομένους ὀσφραντικοὺς ἐρεθισμούς, ἠδύναντο νὰ ἀσκοῦν μίαν μόνιμον ἐπίδρασιν. Τὸ Ταμποὺ τῶν ἐμμήνων προέρχεται ἐξ αὐτῆς τῆς «ὀργανικῆς ἀπωθήσεως» ὡς ἄμυνα ἐναντίον μιᾶς ὑπερνικηθείσης φάσεως ἀναπτύξεως. Ὅλαι αἱ ἄλλαι αἰτιολογίαι τοῦ φαινομένου τῶν ἐμμήνων εἶνε, φαίνεται, δευτερευούσης φύσεως.

Τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνεται εἰς ἄλλο ἐπίπεδον, ὅταν οἱ θεοὶ μιᾶς ξεπερασμένης ἐποχῆς πολιτισμοῦ μετατρέπωνται εἰς δαιμόνια. Ἡ ὑποχώρησις τοῦ διὰ τῆς ὀσφράνσεως ἐρεθισμοῦ φαίνεται νὰ εἶνε συνέπεια τῆς ὀρθοποδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ ἕως τότε κεκαλυμένα γεννητικὰ ὄργανα γίνονται ἔκθετα καὶ χρήζουν προστασίας καὶ οὕτω δημιουργεῖται ἡ αἰδώς. Κατ' αὐτὰ λοιπὸν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μοιραίας ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ θὰ εὑρίσκεται ἡ ἀνόρθωσις ἀπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ κτηνανθρώπου. Τὰ ἑπόμενα στάδια ἀναπτύξεως ἀρξαμένης μὲ τὴν ὀρθοστασίαν εἶνε κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ἡ ὑποχώρησις τοῦ δι' ὀσφράνσεως ἐρεθισμοῦ, ἀπομόνωσις τῶν ἐμμήνων, ἐπικράτησις τῆς δι' ὁράσεως διεγέρσεως, ἀποκάλυψις τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, μονιμότης τοῦ σεξουαλικοῦ ἐρεθισμοῦ, ἵδρυσις τῆς οἰκογενείας ἥτις καὶ ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον τοῦ πολιτισμοῦ.

Ταῦτα πάντα εἶνε ἁπλῶς μία θεωρητικὴ ὑπόθεσις, ὅμως ἐπαρκῶς σπουδαία, ὥστε νὰ ἀξίζῃ μίαν ἐξακρίβωσιν ἐπὶ τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν πρὸς τὸν ἄνθρωπον πλησίον κειμένων ζώων.

Ἐπίσης ἡ τάσις τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου πρὸς τὴν καθαριότητα, δικαιολογηθεῖσα ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπὸ ὑγιεινολογικῆς ἀπόψεως, ἐμφανισθεῖσα ὅμως πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ὑγιεινῆς, ἔχει ἀναντιρρήτως κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὴν καθαριότητα ὠθεῖται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ

τὸ ἔργον μου «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ» [1]) προσεπάθησα νὰ ὑποδείξω τὸν δρόμον ὁ ὁποῖος ὡδήγησε ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ οἰκογένειαν εἰς τὴν ἀμέσως ἑπομένην βαθμίδα τῆς συμβιώσεως ὑπὸ τὴν μορφὴν τῶν ὁμάδων τῶν ἀδελφῶν. Οἱ ἀδελφοί, ὅταν κατώρθωσαν καὶ κατέ· βαλον τὸν πατέρα τους, ἔκαμαν τὴν διαπίστωσιν ὅτι

τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν περιττωμάτων, τὰ ὁποῖα ἔγιναν δυσάρεστα διὰ τὰς αἰσθήσεις μας. Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ παιδιοῦ τὰ πράγματα, ὅπως ξεύρομεν, εἶνε διαφορετικά. Τὰ περιττώματα δὲν προκαλοῦν καμμίαν ἀηδίαν εἰς τὸ παιδὶ καὶ τοῦ φαίνονται πολύτιμα ὡς ἀντικείμενον ἀποσπασθὲν ἀπὸ τὸ σῶμά του. Ἡ ἀνατροφὴ ἐνεργεῖ ἐν τῷ προκειμένῳ δραστηρίως ἵνα ἐπιταχύνῃ τὴν ἐπικειμένην μεταστροφὴν τοῦ παιδιοῦ καὶ τὸ κάμνει νὰ θεωρῇ τὰ περιττώματα ἀνάξια, ἀηδῆ καὶ ἀπορριπτέα. Μία τοιαύτη μεταστροφὴ θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατος, ἐὰν αὗται αἱ ἐκ τοῦ σώματος ἐξαγόμεναι ὕλαι δὲν κατεδικάζοντο, ὡς ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς ὀσμῆς των, νὰ συμμερίζωνται τὴν ἰδίαν τύχην, ἡ ὁποία διεφυλάχθη εἰς τοὺς ἐξ ὀσφράνσεως ἐρεθισμοὺς μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Ἡ πρωκτερωτικὴ ὑποκύπτει λοιπὸν ἐν πρώτοις εἰς τὴν «ὀργανικὴν ἀπώθησιν», ἡ ὁποία ἐπρολείανε τὸν δρόμον πρὸς τὸν πολιτισμόν. Ὁ κοινωνικὸς παράγων, εἶνε ὁ ἐπιτελῶν τὴν περαιτέρω μεταστροφὴν τῆς πρωκτερωτικῆς, ἐκδηλώνεται διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι, παρ' ὅλας τὰς προόδους τῆς ἐξελίξεως, ὁ ἄνθρωπος δὲν αἰσθάνεται ἀηδίαν ἀπὸ τὴν ὀσμὴν τῶν ἰδίων του περιττωμάτων, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν ὀσμὴν τῶν περιττωμάτων ἑτέρου. Ὁ ἀκάθαρτος, δηλ. ὁ μὴ κρύπτων τὰ περιττώματά του, προσβάλλει τοὺς ἄλλους, δὲν ἐπιδεικνύει καμμίαν ὑπόληψιν δι' αὐτούς, τοῦθ' ὅπερ ἀκριβῶς ἀπεργάζονταιαἱ κοιναὶ χονδροειδεῖς ὕβρεις.Θὰ ἦτο ἄλλως τε ἀκατανόητον, ὁ ἄνθρωπος νὰ χρησιμοποιῇ ὡς ὑβριστικὸν ἐπίθετον τὸ ὄνομα τοῦ πιστοτέρου φίλου του μεταξὺ τῶν ζώων,του σκύλου του ἐὰν οὗτος δὲν ἐπέσυρεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν περιφρόνησιν τοῦ ἀνθρώπου. μὲ δύο ἰδιότητάς του: ὅτι εἶνε ὀσφραντικὸν ζῷον, ποὺ δὲν ἀηδιάζει πρὸ τῶν κοπριῶν, καὶ δεύτερον, ὅτιδὲν ἔχει ἐντροπὴν διὰ τὰς σεξουαλικὰς πράξεις του.

1) «Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ». Βλέπε Ἑλλην. μετάφρασιν. (Ἐκδόσεις Γκοβόστη).

ἡ ἕνωσις δύναται νὰ εἶνε ἰσχυροτέρα τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ὁ τοτεμικὸς πολιτισμὸς στηρίζεται ἐπὶ τῶν περιορισμῶν τοὺς ὁποίους οἱ ἀδελφοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβάλλουν ὁ ἕνας εἰς τὸν ἄλλον χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς νέας καταστάσεως. Αἱ ἐντολαὶ τοῦ Ταμποῦ ὑπῆρξαν τὸ πρῶτον «δίκαιον».

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΗ

Ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων διττῶς λοιπὸν ἐθεμελιώθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ πρὸς ἐργασίαν, ἐπιβαλλομένην ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἀνάγκην, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἔρωτος ὁ ὁποῖος τὸν μὲν ἄνδρα ὤθει εἰς τὸ νὰ κρατῇ παρ' ἑαυτῷ τὸ σεξουαλικὸν ἀντικείμενον, τὴν γυναῖκα, αὐτὴν δέ, εἰς τὸ νὰ μὴ χωρίζεται ἀπὸ τὸ τέκνον, σάρκα ἐκ τῆς σαρκός της. Ὁ Ἔρως καὶ ἡ Ἀνάγκη ἔγιναν λοιπὸν οἱ γονεῖς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Ἡ πρώτη ἐπιτυχία τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξε ὅτι, ἔκτοτε, ἕνας ὁλοὲν αὐξάνων ἀριθμὸς ἀνθρώπων ἠδύνατο νὰ ζήσῃ ἐν κοινωνίᾳ. Καὶ ἀφοῦ ἀμφότεραι αἱ μεγάλαι αὗται δυνάμεις συνειργάζοντο, θὰ ἠδύνατό τις δικαίως νὰ φαντασθῇ ὅτι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις θὰ ἐξηκολούθει ὁμαλῶς καὶ ἄνευ περισπασμῶν, πρὸς εὐρυτέραν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ πρὸς περαιτέρω αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ συμβιούντων ἀνθρώπων. Καὶ ἕνας τέτοιος πολιτισμὸς εἶνε δυνατὸν νὰ μὴν ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐτυχίαν εἰς τοὺς συμμετέχοντας αὐτοῦ;

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

Πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν πόθεν δύναται νὰ προέλθῃ μία διαταραχή, θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἔρωτος ὡς ἑνὸς θεμελιωτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, διὰ νὰ κάμωμεν μίαν παρέκβασιν

ἀναγκαίαν, πρὸς πλήρωσιν ἑνὸς κενοῦ τὸ ὁποῖον ἀφήσαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐτονίσαμεν ἐκεῖ πὼς ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ φυλετικὸς ἔρως παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς ἰσχυροτέρας ἀπολαύσεις καὶ τοῦ προμηθεύει κυριολεκτικῶς τὸ πρότυπον πάσης εὐτυχίας, τὸν ἔπεισε νὰ ζητῇ τὴν εὐτυχίαν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πεδίου τῶν φυλετικῶν σχέσεων καὶ νὰ κάμνῃ τὸν ἔρωτα τὸ κέντρον βαρύτητος τῆς ζωῆς του. Συγχρόνως εἴχομεν σημειώσει εἰς τὸ ἴδιον μέρος ὅτι κατ᾿ αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἄνθρωπος καθίσταται ἀνησυχητικῶς ὑποτελὴς ἑνὸς ἀντικειμένου τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐξαρτᾶται δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σεξουαλικὸν ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐξέλεξε, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου, ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον νὰ ὑφίσταται τὰς μεγαλυτέρας ὀδύνας ὅταν τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον τὸν περιφρονῇ ἢ χάνεται δι᾿ αὐτὸν ἐξ αἰτίας θανάτου ἢ ἀπιστίας. Οἱ σοφοὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν δι᾿ αὐτοὺς τοὺς λόγους συνεβούλευσαν πάντοτε τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀποφεύγουν τὸν ἔρωτα εἰς τὴν ζωήν των. Ἐν τούτοις ὁ ἔρως δὲν ἀπώλεσε τὴν ἕλξιν του διὰ πλείστους τῶν ἀνθρώπων.

Η ΑΓΑΠΗ ΧΩΡΙΣ ΕΡΩΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ

Μία μικρὰ μειονότης ἀνθρώπων, χάρις εἰς τὴν κράσιν των, κατορθώνει ἐντούτοις νὰ εὕρῃ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀγάπης, τοῦθ᾿ ὅπερ ὅμως συνεπάγεται ἀπαραιτήτως δι᾿ αὐτοὺς βαρυσημάντους ψυχικὰς ἀλλοιώσεις τῆς ἐρωτικῆς λειτουργίας. Οἱ ἐν λόγῳ ἄνθρωποι ἐξασφαλίζουν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον μεταθέτοντες τὴν κυρίαν ἀξίαν ἀπὸ τὸ ἀγαπᾶσθαι εἰς τὸ ἁπλῶς ἀγαπᾶν (ἀγαποῦν δηλαδὴ καὶ ἀδιαφοροῦν ἂν ἀγαπῶνται), οὐδέποτε δὲ χάνουν αὐτὴν τὴν ἀγάπην των, διότι τὴν ἀφιερώνουν ὄχι εἰς με-

μονωμένα ἀντικείμενα, ἀλλὰ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἐξ ἴσου καὶ ἀποφεύγουν τὰς διακυμάνσεις καὶ ἀπογοητεύσεις τῆς γενετησίου ἀγάπης (ἔρωτος) παρεκκλίνοντες ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴν ἐπιδίωξιν αὐτῆς καὶ μετατρέποντες τὸ ἔνστικτον εἰς μίαν ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένην αἴσθησιν. Ἡ ψυχικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία δημιουργεῖται κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον παρ᾽ αὐτοῖς, κατάστασις ἑνὸς αἰσθήματος ἰσορροπημένου, ἀλανθάστου, λεπτοῦ, δὲν ἔχει πλέον μεγάλην ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν θυελλώδη ἐρωτικὴν ζωήν, ἂν καὶ ἐξ αὐτῆς παρωχετεύθη. Ὁ ἅγιος Φραγκῖσκος τῆς Ἀσσίζης φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐπιτελέσει μεγάλα κατορθώματα ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ τῆς χρησιμοποιήσεως τῆς ἀγάπης πρὸς ἐξασφάλισιν ἐσωτερικοῦ συναισθήματος εὐτυχίας. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζομεν ὡς μίαν τῶν μεθόδων τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς συνεσχετίσθη πολλάκις μὲ τὴν θρησκείαν, μὲ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ συνδέεται εἰς κάποιαν κατωτάτην φάσιν (ἡ νηπιακή) ὅπου ἀγνοεῖται ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων καὶ αὐτῶν μεταξὺ ἀλλήλων. Συμφώνως πρὸς μίαν ὡρισμένην ἠθικὴν ἀντίληψιν, ἡ βαθυτέρα αἰτιολογία τῆς ὁποίας θὰ μᾶς εἶνε γνωστὴ μετ᾽ ὀλίγον, ἡ διάθεσις αὕτη πρὸς τὴν γενικὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον εἶνε ἡ ὑψηλοτέρα ἠθικὴ βαθμὶς εἰς τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἐξαρθῇ ὁ ἄνθρωπος. Θὰ ἠθέλαμεν ἐνταῦθα, νὰ διατυπώσωμεν τὰς δύο κυρίας ἀμφιβολίας μας: Ἐν πρώτοις μία ἀγάπη ἡ ὁποία δὲν ἐκλέγει, χάνει ἕνα μέρος τῆς ἰδίας ἀξίας της, διότι ἀδικεῖ τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον.

Καὶ δεύτερον: δὲν εἶνε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀξιαγάπητοι.

ΔΙΑΣΠΑΣΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ ἀγάπη ἐκείνη, ἡ ὁποία ἐθεμελίωσε τὴν οἰκογένειαν, διατηρεῖ εἰσέτι ἐν τῷ πολιτισμῷ τὴν ἐνεργητικότητά της, ἔν τε τῇ πρωταρχικῇ μορφῇ, ὅπου δὲν παραιτεῖται τῆς ἀπ᾿ εὐθείας γενετησίου ἱκανοποιήσεως, καὶ ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ μεταμορφώσει αὐτῆς ὡς λεπτῆς, ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένης αἰσθήσεως ἁβρότητος. Ὑπὸ ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς ἐξακολουθεῖ ἐκτελοῦσα τὴν λειτουργίαν της, τὴν ἀποβλέπουσαν εἰς τὸ νὰ συνδέῃ ἕνα ὁλοὲν αὐξάνοντα ἀριθμὸν ἀνθρώπων μεταξὺ ἀλλήλων, καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον ἐντατικώτερον ἀπὸ τὸν σύνδεσμον ποὺ δημιουργεῖ τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς ἐργασίας. Ἡ ἀδιαφορία τῆς γλώσσης κατὰ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «ἀγάπη» ἔχει μίαν δικαιολογίαν φυλετικῆς φύσεως. Ἀγάπη, λέγεται ἡ σχέσις μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, οἱ ὁποῖοι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενετησίων ἀναγκῶν των, ἵδρυσαν μίαν οἰκογένειαν, λέγονται ὅμως ἀγάπη καὶ τὰ θετικὰ συναισθήματα μεταξὺ γονέων καὶ παιδιῶν, μεταξὺ ἀδελφῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, παρ᾿ ὅλον ὅτι τὴν σχέσιν αὐτὴν ὀφείλομεν νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένην ἀγάπην, ὡς αἴσθησιν ἁβρότητος. Ἡ ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένη ἀγάπη ἦτο ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀγάπη ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τῆς λέξεως (φυλετικὴ) καὶ παραμένει αὐτὴ πάντοτε εἰς τὸ ὑποσυνείδητον τῶν ἀνθρώπων. Ἀμφότεραι αἱ ἀγάπαι, ἡ ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν καὶ ἡ ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένη, ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς οἰκογενείας καὶ σφυρηλατοῦν νέους συνδέσμους μὲ ἄτομα ξένα. Ἡ γενετήσιος ἀγάπη ὁδηγεῖ πρὸς σχηματισμὸν νέων οἰκογενειῶν, ἡ δὲ ἐν τῷ σκοπῷ της κωλυομένη, πρὸς «φιλίας», αἱ ὁποῖαι ἀποκτοῦν σημασίαν ἐν τῷ πολιτισμῷ, διότι δὲν ὑπόκεινται εἰς τοὺς περιορισμοὺς τῆς γενετησίου ἀγάπης, ὅπως π.χ. ὁ περιορισμὸς τῆς ἀποκλειστικότη-

τος ποὺ χαρακτηρίζει αὐτήν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξελίξεως, ἡ ἀγάπη παύει νὰ εἶνε συνοδοιπόρος τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ ἀγάπη ἀντιτίθεται εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὸ ἄλλο ὁ πολιτισμὸς ἀπειλεῖ τὴν ἀγάπην μὲ σημαντικοὺς περιορισμούς.

Η ΡΗΞΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Αὐτὴ ἡ διάσπασις φαίνεται νὰ εἶνε ἀναπόφευκτος. Δὲν εἶνε εὔκολον νὰ ἀνακαλύψωμεν ἀμέσως τὴν αἰτίαν της. Ἐκδηλώνεται ἐν ἀρχῇ ὡς μία ρῆξις μεταξὺ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς εὐρυτέρας κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος. Εἴχομεν ἤδη ἐξακριβώσει ὅτι μία τῶν κυριωτέρων λειτουργιῶν τοῦ πολιτισμοῦ εἶνε νὰ συσπειρώνῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς μεγάλας κοινότητας. Ἡ οἰκογένεια ὅμως ἀρνεῖται νὰ ἀπελευθερώσῃ τὸ ἄτομον. Ὅσον στενώτερον εἶνε συνδεδεμένα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, τόσον περισσότερον ἐπιθυμοῦν νὰ χωρίσουν ἀπ' ἄλληλα, καὶ τόσον δυσκολώτερον δύνανται νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον τῆς ζωῆς. Ὁ οἰκογενειακὸς τρόπος τῆς συμβιώσεως, ποὺ διέπει ὅλην τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, ἀρχαιότερος φυλογενετικῶς, ἀρνεῖται νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸν μεταγενεστέρως ἀποκτηθέντα πολιτικὸν τρόπον συμβιώσεως. Ὁ χωρισμὸς ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν καθίσταται δι' ἕκαστον νεανίαν ἕνα πρόβλημα, εἰς τὴν λύσιν τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνία τοῦ ἔρχεται συχνάκις ἀρωγὸς διὰ διαφόρων τελετῶν τῆς ἐφηβείας. Ἀποκτᾷ κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ χειραφέτησις αὐτὴ τοῦ ἐφήβου συνεπάγεται πολλὰς δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι συμπαρομαρτοῦν εἰς ἑκάστην ψυχικήν, καὶ κατὰ βάθος δὲ εἰς ἑκάστην ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν.

ΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΠΡΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΝ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΣ

Περαιτέρω, αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐθεμελίωσαν τὸν πολιτισμόν, ὑπακούουσαι εἰς τὰ κελεύσματα τῆς ἀγάπης, ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν πορείαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐξασκοῦν μίαν ἐπίδρασιν ἀντιδραστικὴν καὶ ὀπισθοδρομικήν. Αἱ γυναῖκες ἀντιπροσωπεύουν τὰ συμφέροντα τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς. Τὰ ἐκπολιτιστικὰ ἔργα ἔγιναν περισσότερον ὑποθέσεις τῶν ἀνδρῶν, ἐπιβάλλοντα εἰς αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δύσκολα καθήκοντα, ἐξαναγκάζοντα αὐτοὺς εἰς ἐξυψώσεις τῶν ἐνστίκτων, διὰ τὰς ὁποίας αἱ γυναῖκες δὲν εἶναι ὥριμοι. Ἐπειδὴ ὁ ἀνὴρ δὲν διαθέτει ἀπεριορίστους ποσότητας ψυχικῆς ἐνεργείας, ὑποχρεοῦται νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά του διὰ τῆς καταλλήλου διανομῆς τῆς γενετησίου δυνάμεως. Τὸ μέρος ἐξ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον καταναλίσκει διὰ τὰ ἐκπολιτιστικὰ ἔργα, τὸ ἀφαιροῖ κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὰς γυναίκας καὶ τὴν σεξουαλικὴν ζωήν. Ἡ διαρκὴς συναναστροφή του μὲ ἄλλους ἄνδρας, ἡ ἀνάγκη ὅπως συνδέεται στενώτερον μ᾽ αὐτούς, τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὰ καθήκοντά του ὡς συζύγου καὶ πατρός. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ γυναίκα θυσιάζεται πρὸς χάριν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ λαμβάνει, ὡς εἶναι ἑπόμενον, ἐχθρικὴν θέσιν ἔναντι αὐτοῦ.

ΚΑΤΑΠΤΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Ἀπὸ μέρους τοῦ πολιτισμοῦ ἡ τάσις πρὸς περιορισμὸν τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς δὲν εἶνε ὀλιγώτερον ἔκδηλος τῆς ἑτέρας τάσεως αὐτοῦ πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ κύκλου τῆς δράσεώς του. Ἤδη τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ τοῦ τοτεμισμοῦ, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ἐκλογῆς

τοῦ σεξουαλικοῦ ἀντικειμένου αἱμομικτικῶς, τοῦθ᾿ ὅπερ ὑπῆρξε ἴσως ὁ ἀποφασιστικώτερος ἀκρωτηριασμός, τὸν ὁποῖον ὑπέστη εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν της ἡ ἐρωτικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ ταμποῦ, διὰ νόμου καὶ ἐθίμου ἐπιβάλλονται διαδοχικῶς καὶ ἄλλοι περιορισμοί, θίγοντες τοὺς ἄνδρας ὅσον καὶ τὰς γυναῖκας. Δὲν ἐνεργοῦν ὅμως ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον. Τὸ οἰκονομικὸν καθεστὼς τῆς κοινωνίας ἐπηρεάζει ἐπίσης τὴν ἔκτασιν τῆς ὑπολειπομένης σεξουαλικης ἐλευθερίας. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ πολιτισμὸς ὑπακούει εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς οἰκονομικῆς ἀνάγκης, ἡ ὁποία ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν γενετήσιον δύναμιν μεγάλην ποσότητα ψυχικῆς ἐνεργείας, καταναλισκομένης παρὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Οὗτος μεταχειρίζεται τὴν σεξουαλικὴν ζωὴν ὅπως μία φυλὴ ἢ μία τάξις τοῦ πληθυσμοῦ θὰ μετεχειρίζετο μίαν ἄλλην φυλὴν ἢ τάξιν καθυποταχθεῖσαν παρ᾿ αὐτῆς. Ὁ φόβος τῆς ἐξεγέρσεως τῶν καταπιεζομένων ὠθεῖ τοὺς καταπιεστὰς εἰς τὴν λῆψιν αὐστηροτέρων προληπτικῶν μέτρων. Ὁ σημερινός μας πολιτισμὸς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἔφθασε εἰς τὸ κατακόρυφον μιᾶς τοιαύτης ἐξελίξεως. Εἶνε ψυχολογικῶς ἀπολύτως εὐνόητον νὰ ἀπαγορεύωνται αὐστηρότατα αἱ σεξουαλικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ παιδιοῦ, διότι, διὰ νὰ ἐπιτυγχάνῃ ἀργότερον τὴν χαλιναγώγησιν τῶν σεξουαλικῶν ὀρέξεων τοῦ ὡρίμου ἀνθρώπου, προαπαιτεῖται ἡ σχετικὴ προηγουμένη ἐπεξεργασία τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον δὲν δικαιολογεῖται κατ᾿ οὐδένα τρόπον, εἶνε, ὅτι ἡ πολιτισμένη κοινωνία ἔφθασε καὶ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀρνῆται τὰ ἐν λόγῳ ἔκδηλα καὶ καταπληκτικὰ γεγονότα. Ὁ φυλετικῶς ὥριμος ἄνθρωπος ἐξαναγκάζεται νὰ ἐκλέγῃ ἀντικείμενον μόνον μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ ἀντιθέτου φύλου καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐξωγενητικῶν ἀπολαύσεων (ἀπολαύσεις ποὺ δὲν ἔχουν σχέσιν

μὲ τὴν τεκνοποίησιν) ἀπαγορεύονται ὡς διαφθοραί. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ ἀπαγορεύσεων ἡ κοινωνία ἐννοεῖ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς ὅλους μίαν ὁμοιόμορφον σεξουαλικὴν ζωήν, ἡ τοιαύτη ὅμως ἀπαίτησις τῆς κοινωνίας παραβλέπει τὰς ἀνισότητας εἴς τε τὴν ἐκ γενετῆς καὶ τὴν ἐπίκτητον σεξουαλικὴν κρᾶσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνεῖται εἰς σημαντικὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ἐντελῶς τὴν σεξουαλικὴν ἡδονὴν καὶ καθίσταται οὕτως αἰτία σοβαρᾶς ἀδικίας. Τῶν κατασταλτικῶν αὐτῶν μέτρων ἡ ἐπιτυχία δύναται νὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι παρ' ἐκείνοις οἱ ὁποῖοι εἶνε ὁμαλοὶ καὶ δὲν κωλύονται ἀπὸ τὴν κρᾶσίν των, ὅλη ἡ σεξουαλικὴ δύναμις διοχετεύεται, ἄνευ ἀπωλείας τινος, εἰς τοὺς μὴ κεκλεισμένους ἀγωγούς. Ἀλλὰ ὅ,τι περιεσώθη ἀπὸ τὴν προγραφήν, ὁ ἑτεροφυλετικός, γεννητικὸς ἔρως, ἐπηρεάζεται δυσμενῶς ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς μονογαμίας. Ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς ἀφίνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἐπιτρέπει φυλεραστικὰς σχέσεις μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς μοναδικῆς καὶ ἀδιαρρήκτου ἑνώσεως τοῦ ἀνδρὸς μετὰ τῆς γυναικός, ὅτι δὲν ἀνέχεται σεξουαλικὴν ἱκανοποίησιν ὡς ἀνεξάρτητον πηγῆς ἡδονῆς, καὶ ὅτι τὴν ἀνέχεται μόνον ὡς μίαν λειτουργίαν ἀναπαραγωγῆς ἀνθρώπων, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν εὑρέθη ἀκόμη ὑποκατάστατον.

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΡΩΤΟΣ

Τοῦτο εἶνε βεβαίως μία ἀκρότης, καὶ ὡς γνωστόν, ἀπεδείχθη ἀπραγματοποίητον καὶ δι' ὀλίγον χρονικὸν διάστημα ἀκόμη. Μόνον οἱ ἀδύνατοι συνεμορφώθησαν πρὸς τὴν σοβαρωτάτην μείωσιν τῆς ἐρωτικῆς ἐλευθερίας των, αἱ ἰσχυρότεραι ὅμως κράσεις ὑπετάχθησαν μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ὡρισμένου συμψηφισμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ἀργότερον θὰ γίνῃ λόγος. Ἡ πολιτισμένη κοινωνία ἀναγκάζεται νὰ ἀποσιωπᾷ πολλὰς παρεκτροπάς, τὰς ὁποίας ἔδει νὰ κα-

ταδιώκῃ συμφώνως πρὸς τὰ προστάγματά της. Δὲν πρέπει ὅμως ἐκ τούτου νὰ περιπέσωμεν εἰς τὸ ἀντίθετον σφᾶλμα καὶ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι μία τοιαύτη στάσις τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ δὲν κατορθώνει νὰ ἐπιτύχῃ ὅλους τοὺς σκοπούς του, εἶνε ἀβλαβής. Ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου εἶνε μολαταῦτα σοβαρῶς ζημιωμένη, δίδει ἐνίοτε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αὐτὴ ἡ λειτουργία τοῦ βίου εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τῆς παρακμῆς, ὡς φαίνεται νὰ συμβαίνῃ καὶ μὲ τὰ δόντια μας καὶ μὲ τὰ μαλλιὰ τῆς κεφαλῆς μας. Δικαιούμεθα, κατὰ τὰ φαινόμενα, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ σημασία της ὡς πηγῆς αἰσθήσεων εὐτυχίας, ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς μας, ἐμειώθη σοβαρῶς. Ἐνίοτε ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι, ἐκτὸς τῆς πιέσεως τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπάρχει κἄτι ἄλλο, μετέχον αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας τῆς σεξουαλικῆς λειτουργίας, ποὺ μᾶς ἀρνεῖται τὴν πλήρη ἱκανοποίησιν καὶ μᾶς ὠθεῖ πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Ἴσως σφαλλόμεθα, εἶνε ὅμως δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις.

V

Η ΟΚΝΗΡΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

῾Η ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα μᾶς ἐδίδαξε ὅτι ἀκριβῶς αὐταὶ αἱ στερήσεις τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς δὲν ὑποφέρονται ἀπὸ τοὺς λεγομένους νευρωτικούς. Μὲ τὰ συμπτώματα τὰ ὁποῖα φανερώνουν, οἱ νευρωτικοὶ ἐξασφαλίζουν ὑποκαταστάτους ἀπολαύσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως ἢ συνεπιφέρουν ἀπ᾽ εὐθείας ὀδύνην ἢ καθίστανται πηγὴ ὀδύνης, δημιουργοῦσαι εἰς αὐτοὺς ἀντιπερισπασμοὺς μὲ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν κοινωνίαν. ῾Η δευτέρα περίπτωσις δὲν εἶνε δυσνόητος, ἡ πρώτη ὅμως μᾶς προβάλλει νέον αἴνιγμα. ῾Ο πολιτισμὸς ἀπαιτεῖ καὶ ἄλλας θυσίας ἐκτὸς τῶν σεξουαλικῶν στερήσεων.

Εἰς τὰ προηγούμενα ἐξεθέσαμεν ἤδη τὴν θέσιν μας περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὴν δυσκολίαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τὴν ἀντελήφθημεν ὡς μίαν δυσκολίαν ἀναπτύξεως ἐν γένει, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπεδώσαμεν εἰς τὴν ὀκνηρίαν τῆς ἀφροδισιακῆς οἰκονομίας, εἰς τὴν ἀπέχθειαν αὐτῆς ὅπως ἐγκαταλείψῃ μίαν παλαιὰν θέσιν ἀντὶ μιᾶς ἄλλης. Τὸ αὐτὸ σχεδὸν λέγομεν ὅταν θεωροῦμεν τὴν ρῆξιν μεταξὺ πολιτισμοῦ καὶ σεξουαλικῆς ζωῆς ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ ὅτι ἡ φυλετικὴ ἀγάπη εἶνε μία σχέσις μεταξὺ δύο ἀτόμων, ἀποκλείουσα πάντα τρίτον ὡς περιττὸν ἢ καὶ ἐνοχλητικόν, ἐνῷ ὁ πολιτισμὸς στηρίζεται ἐπὶ σχέσεων μεταξὺ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων. ῞Οταν ἡ ἐρωτικὴ σχέσις εὑρίσκεται εἰς τὸ κατακόρυφον, δὲν ἐνδιαφέρεται πλέον

διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Τὸ ἐρωτικὸν ζεῦγος εἶνε αὔταρκες, καὶ οὔτε τὸ κοινὸν τέκνον χρειάζεται διὰ νὰ εἶνε εὐτυχές. Εἰς καμμίαν ἄλλην περίπτωσιν ὅσον εἰς αὐτὴν ὁ Ἔρως δὲν ἀποκαλύπτει τόσον σαφῶς τὴν οὐσίαν του, ποὺ συνίσταται εἰς τὸ νὰ κάμνῃ ἕνα ὂν ἀπὸ δύο ὄντα, ἀλλὰ ὅταν ἐπιτυγχάνῃ τοῦτο διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης, ὡς λέγεται κοινῶς, δύο ἀτόμων, ὁ Ἔρως δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὁρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται.

Η ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΙ ΚΩΛΥΟΝΤΕΣ ΑΥΤΗΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ὕπαρξιν μιᾶς πολιτισμένης κοινωνίας, ἀποτελουμένης ἀπὸ τοιαῦτα δισώματα ὄντα, τὰ ὁποῖα, κεκορεσμένα ἐρωτικῶς, ἀλληλοσυνδέονται διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς κοινότητος ἐργασίας καὶ συμφερόντων. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν ὁ πολιτισμὸς δὲν θὰ εἶχε ἀνάγκην νὰ ἀποσπᾷ ἐνέργειαν ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴν λειτουργίαν. Ἀλλὰ ἡ ποθητὴ αὐτὴ κατάστασις δὲν ὑφίσταται, οὔτε ὑπῆρξε ποτέ. Ἡ πραγματικότης μᾶς δεικνύει, ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν ἀρκεῖται μὲ τοὺς δεσμούς, τοὺς ὁποίους ἐσφυρηλάτησενμέχρισήμερον, ὅτι θέλει νὰ συνδέῃ καὶ ἀφροδισιακῶς τὰ μέλη τῆς κοινότητος, ὅτι μεταχειρίζεται πάντα τὰ μέσα καὶ εὐνοεῖ ὅλας τὰς μεθόδους ἵνα δημιουργῇ μεταξὺ αὐτῶν ἰσχυρὰ χαρακτηριστικὰ ταυτότητος καὶ ὁμοιομορφίας, προσφέρει δὲ εἰς μεγάλην κλίμακα ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένην ἀφροδισιακὴν οὐσίαν ἵνα ἐνισχύσῃ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμοὺς μὲ σχέσεις φιλίας. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν σκοπῶν τούτων ὁ περιορισμὸς τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς καθίσταται ἀναπόφευκτος. Δὲν βλέπομεν ὅμως ὑπὸ τὴν πίεσιν ποίας ἀνάγκης ὁ πολιτισμὸς βαδίζει εἰς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὴν σεξουαλικὴν ζωήν. Θὰ ὑπάρχῃ ἀσφαλῶς

εἰς τὸ μέσον κάποιον αἴτιον διαταράξεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνεκαλύψαμεν ἀκόμη.

Ἓν ἐκ τῶν λεγομένων ἰδανικῶν τῆς πολιτισμένης κοινωνίας δύναται νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ἐνταῦθα ὡς ὁδηγός. Αὐτὸ τὸ ἰδανικὸν λέγει : Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἀπολαμβάνει παγκοσμίου κύρους, εἶνε βεβαίως παλαιότερον ἀπὸ τὸν χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος τὸ προβάλλει ὡς τὴν ἐνδοξοτέραν τῶν ἀξιώσεών του, δὲν εἶνε ὅμως καὶ πολὺ ἀρχαῖον. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, τὸ ἐν λόγῳ ἰδανικὸν ἦτο ἀκόμη ξένον εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Θὰ ὑποθέσωμεν μὲ κάποιαν ἀφέλειαν, ὅτι τὸ ἀκούομεν διὰ πρώτην φοράν. Εὐθὺς ἀμέσως ἔχομεν ἕνα συναίσθημα καταπλήξεως καὶ ἀπορίας. Διατί ἄρα γε νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς ἑαυτούς ; Κατὰ τί μᾶς ὠφελεῖ τοῦτο ; Καὶ πρὸ παντός, πῶς νὰ τὸ ἐφαρμόσωμεν ; Πῶς θὰ μᾶς εἶνε δυνατὸν τοῦτο ; Ἡ ἀγάπη μου εἶνε κάτι πολύτιμον δι᾽ ἐμέ, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ διασπαθίζω ἀσυστόλως. Μοῦ ἐπιβάλλει καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ὀφείλω νὰ εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἐκπληρώσω μὲ θυσίας. Διὰ νὰ ἀγαπήσω ἕναν ἄλλον, πρέπει ὁ ἄλλος νὰ ἀξίζῃ τὴν ἀγάπην μου καθ᾽ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον. (Δὲν ἔχω ὑπ᾽ ὄψιν μου τὴν ὠφέλειαν, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἀποφέρῃ καθὼς καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀξίαν του ὡς σεξουαλικοῦ ἀντικειμένου· ἀμφότερα τὰ εἴδη τῆς σχέσεως δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν ἐντολὴν τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον). Ὁ ἄλλος θὰ ἀξίζῃ τὴν ἀγάπην ἐὰν εἰς πολλὰ σημαντικὰ σημεῖα, εἶνε τόσον ὅμοιος πρὸς ἐμὲ ὥστε νὰ δύναμαι νὰ ἀγαπῶ ἐν αὐτῷ τὸν ἑαυτόν μου. Τὴν ἀξίζει ἐὰν εἶνε τόσον τελειότερος ἀπὸ ἐμένα, ὥστε νὰ δύναμαι νὰ ἀγαπῶ ἐν αὐτῷ τὸ ἰδεῶδές μου περὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ μου. Ὀφείλω νὰ τὸν ἀγαπῶ ἐὰν εἶνε υἱὸς τοῦ φίλου μου, διότι ὁ πόνος τοῦ φίλου μου, ὅταν τοῦ συμβῇ κανένα ἀτύχημα, θὰ ἦτο ἐπίσης καὶ πόνος μου, θὰ τὸν συνεμε-

ριζόμην καὶ ἐγώ. Ἀλλ' ἐὰν εἶνε ξένος πρὸς ἐμὲ καὶ δὲν δύναται νὰ μὲ ἑλκύσῃ μὲ καμμίαν ἰδιαιτέραν ἀξίαν, μὲ καμμίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς μου, τότε θὰ μοῦ εἶνε δύσκολον νὰ τὸν ἀγαπήσω. Ἐὰν τὸν ἀγαπῶ, διαπράττω μίαν ἀδικίαν, διότι οἱ ἰδικοί μου θέλουν τὴν ἀγάπην μου νὰ ἀνήκῃ κατὰ προτίμησιν εἰς αὐτούς, ἂν δὲ τοὺς θέτω ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ὡς καὶ τὸν ξένον, τοὺς ἀδικῶ ἀσφαλῶς.

Ἐὰν μολαταῦτα πρέπει νὰ τὸν ἀγαπῶ, μὲ τὴν ἀγάπην αὐτὴν ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἡμᾶς τὸ ἀνωτέρω κέλευσμα δι' ὅλον τὸν κόσμον, διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι εἶνε ἕνα ὂν τῆς γῆς, ὅπως τὸ ἔντομον, ὁ ἴουλος, ὁ σηπεδών, τότε φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ τοῦ περιέλθῃ παρὰ ἕνα ἐλάχιστον ποσοστὸν τῆς ἀγάπης, ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ ὅσον ποσοστὸν δικαιοῦμαι, κατὰ λογικὴν κρίσιν, νὰ κρατήσω διὰ τὸν ἑαυτόν μου. Ἑπομένως, ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς μεγαλοπρεποῦς αὐτῆς ἐντολῆς, τὴν στιγμὴν ποὺ ἡ ἐφαρμογή της ἀντιβαίνει πρὸς ὅλους τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς;

Ἐξετάζων ἀκόμη προσεκτικώτερον τὸ θέμα, συναντῶ καὶ ἄλλας δυσκολίας. Ὁ ἐν λόγῳ ξένος, ὄχι μόνον γενικῶς δὲν εἶνε ἀξιαγάπητος, ἀλλ' ἐπίσης, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, δὲν ἀξίζει παρὰ τὴν ἐχθρότητά μου, καὶ δὴ τὸ μῖσός μου. Δὲν φαίνεται νὰ τρέφῃ τὴν παραμικροτέραν ἀγάπην πρὸς ἐμὲ καὶ δὲν μοῦ μαρτυρεῖ καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀκόμη ἐκτίμησιν. Δὲν διστάζει νὰ μὲ βλάπτῃ, ἂν τοῦτο τοῦ φέρῃ κανένα κέρδος, καί, ὅπερ τὸ χειρότερον, δὲν διερωτᾶται καθόλου ἂν τὸ μέγεθος τοῦ κέρδους του ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς ζημίας ποὺ μοῦ προξενεῖ. Καὶ τὸ χείριστον, δὲν εἶνε ἀνάγκη καὶ νὰ ἔχῃ ὠφέλειαν, ἀρκεῖ νὰ προσδοκᾷ καμμίαν ἀπόλαυσιν διὰ νὰ μὲ συκοφαντῇ, νὰ μὲ ἐξυβρίζῃ, νὰ μὲ χλευάζῃ, νὰ μοῦ ἐπιδεικνύῃ τὴν δύναμίν του, καὶ ὅσον περισσότερον αὐτὸς αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἐν ἀσφα-

λεία, ἐμὲ δὲ ἀπροστάτευτον, τόσον βεβαιοτέρα εἶνε ἡ ἐχθρικὴ συμπεριφορὰ ἀπέναντί μου. Ἐὰν ἡ συμπεριφορά του εἶνε διαφορετική, ἐὰν δεικνύῃ δι' ἐμέ, τὸν ξένον, ἐκτίμησιν καὶ καλοὺς τρόπους, εἶμαι ἕτοιμος, καὶ ἄνευ τῆς ἐντολῆς ἐκείνης, νὰ τὸν μεταχειρίζωμαι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Μάλιστα, ἐὰν ἡ μεγαλοπρεπὴς αὐτὴ ἐντολὴ ἔλεγε: Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὅπως ὁ πλησίον σου σὲ ἀγαπᾷ, δὲν θὰ εἶχα καμμίαν ἀντίρρησιν.

Ὑπάρχει καὶ μία δευτέρα ἐντολὴ ἡ ὁποία μοῦ φαίνεται ἀκόμη περισσότερον δυσνόητος καὶ μοῦ προκαλεῖ βαθυτέραν ἀντίστασιν. Αὐτὴ λέγει : Ἀγάπα τοὺς ἐχθρούς σου. Ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ἡ δευτέρα αὐτὴ ἐντολὴ δὲν περιέχει αὐστηροτέραν ἀξίωσιν ἀπὸ τὴν πρώτην. Κατὰ βάθος εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα (1).

HOMO HOMINIS LUPUS

Μοῦ φαίνεται νὰ ἀκούω ἐνταῦθα μίαν σεβαστὴν φωνὴν ποὺ ἔρχεται καὶ μοῦ λέγει : Ἀκριβῶς διότι ὁ πλησίον σου δὲν εἶναι ἀξιαγάπητος καὶ εἶναι μᾶλ-

---

1) Ἐπιτρέπεται εἰς ἕνα μεγάλον ποιητὴν νὰ εἰπῇ εἰρωνικῶς μερικὰς ψυχολογικὰς ἀληθείας ποὺ κρύβονται δειλὰ ἀπὸ τὸν κόσμον. Οὕτως ὁ Χάϊνε λέγει :

«Εἶμαι ὁ εἰρηνικώτερος τῶν ἀνθρώπων. Τὸ μόνον ποὺ ἐπιθυμῶ εἶνε: μία ταπεινὴ καλύβα, μία στέγη ἀχυρένια, ἀλλὰ ἕνα καλὸ κρεββάτι, καλὸ φαΐ, γάλα καὶ βούτυρο, πολὺ φρέσκο, λουλούδια μπροστὰ στὸ παράθυρο, μπροστὰ στὴν πόρτα κάμποσα ὡραῖα δένδρα, καὶ ἂν ὁ καλὸς Θεὸς θέλῃ νὰ εἶμαι πανευτυχής, θὰ μοῦ δώσῃ τὴν ἀπόλαυσιν νὰ ἰδῶ σ' αὐτὰ τὰ δένδρα κρεμασμένους ἓξ ἢ ἑπτὰ ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου. Πρὶν ἢ ἀποθάνουν θὰ τοὺς συγχωρήσω δι' ὅλην τὴν ἀδικίαν ποὺ μοῦ ἔκαναν στὴν ζωήν των μάλιστα πρέπει νὰ συγχωρήσωμεν τοὺς ἐχθρούς μας ὄχι ὅμως, προτοῦ κρεμασθοῦν.»

(Gedankeu und Einfalle)

λον ἐχθρός σου, ὀφείλεις νὰ τὸν ἀγαπᾷς, ὡς σεαυτόν. Τότε καταλαμβάνω τὶ συμβαίνει. Εἶνε μία ἐπανάληψις τοῦ credo quia absurdum. (Τὸ πιστεύω διότι εἶνε ἀπίστευτον). Τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

Εἶνε πιθανὸν ὁ πλησίον μου, ἂν προσκληθῇ νὰ μὲ ἀγαπᾷ ὡς ἑαυτόν, νὰ ἀπαντήσῃ ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἐγώ, καὶ νὰ μὲ ἀποκρούσῃ μὲ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, ἐλπίζω, ὄχι μὲ τὸ αὐτὸ ἀντικειμενικὸν δικαίωμα, ἀλλὰ θὰ εἶνε τῆς αὐτῆς γνώμης ὡς καὶ ἐγώ. Πάντως, ὑπάρχουν διαφοραὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἡ ἠθικὴ διαιρεῖ εἰς «καλοὺς» καὶ «κακούς», παραβλέπουσα ἀπολύτως ὅτι δὲν εἶνε ἐλεύθεροι εἰς τὰς πράξεις των. Ἐφ᾽ ὅσον δὲν καταργοῦνται αἱ ἐν λόγῳ ἀναμφισβήτητοι διαφοραί, ἡ τήρησις τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν ἐντολῶν παραβλάπτει τοὺς σκοποὺς τοῦ πολιτισμοῦ, δεδομένου ὅτι μὲ τὴν ἐντολὴν αὐτὴν δὲν κάμνομεν ἄλλο παρὰ δίδομεν βραβεῖα εἰςτοὺς κακοποιούς. Τοῦτο μᾶς ὑπενθυμίζει ἕνα ἐπεισόδιον ποὺ συνέβη εἰς τὴν Γαλλικὴν Βουλήν, ὅταν κάποτε ἐγίνετο συζήτησις περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ἕνας ἀγορητὴς εἶχε κηρυχθῇ ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς καταργήσεως αὐτῆς, καὶ ἡ πλειοψηφία τὸν ἐχειροκρότει ζωηρῶς, ὅτε ἠκούσθη ἀπὸ τὴν αἴθουσαν μία φωνή: «Ἂς ἀρχίσουν λοιπὸν οἱ κύριοι δολοφόνοι ...»

Ἡ ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν ἀρνοῦνται καὶ κρύπτουν οἱ ἠθικολόγοι, εἶνε ὅτι, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἕνα ἤπιον ὄν, ποὺ ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ τὴν ἀγάπην ἄλλων, ποὺ ἀμύνεται μόνον ἂν προσβληθῇ· ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι, ἐκτὸς τῶν ὁρμῶν του, ὁ ἄνθρωπος κατέχεται καὶ ἀπὸ μίαν ἰσχυρὰν ροπὴν πρὸς τὴν ἐπιθετικότητα. Ἑπομένως, ὁ πλησίον εἶνε δι᾽ αὐτὸν ὄχι μόνον ἕνας ἐνδεχόμενος βοηθὸς καὶ σεξουαλικὸν ἀντικείμενον, ἀλλ᾽ ἐπίσης ἀποτελεῖ δι᾽ αὐτὸν ἕναν πειρασμὸν ὅπως ἱκανοποιῇ ἐπ᾽ αὐτοῦ τὴν ἐπιθετικότητά του, ὅπως ἐκμεταλλεύεται ἄνευ ἀποζημιώσεως τὴν

ἐργατικήν του δύναμιν, ὅπως κορέσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὰς φυλετικὰς ὀρέξεις του διὰ τῆς βίας, σφετερίζεται τὰ ὑπάρχοντά του, ὅπως τὸν ἐξευτελίζῃ, τὸν καταβασανίζῃ, τὸν κατατυραννῇ καὶ τὸν δολοφονήσῃ. Homo homini lupus (Ὁ ἄνθρωπος εἶνε λύκος διὰ τὸν ἄνθρωπον.) Ποῖος ἀποτολμᾷ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν ὀρθότητα τοῦ ρητοῦ τούτου, ἔπειτα ἀπὸ ὅλην τὴν πεῖραν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας; Ἡ ἀγρία ἐπιθετικότης ἀναμένει κατὰ κανόνα μίαν πρόκλησιν, ἢ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν κἄποιας ἄλλης προθέσεως, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ μὲ μετριώτερα μέσα. Ὑπὸ εὐνοϊκὰς δι' αὐτὴν περιστάσεις, ὅταν ἐκλείπουν αἱ ἀντενεργοῦσαι ψυχικαὶ δυνάμεις, ποὺ συνήθως τὴν συγκρατοῦν, ἡ ἐπιθετικότης ἐκδηλοῦται καὶ αὐθορμήτως, ἀποκαλύπτει τὸν ἄνθρωπον ὡς ἕνα ἄγριον θηρίον τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζει ἐπιείκειαν διὰ τὰ ὄντα τοῦ εἴδους του. Ὅστις ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην του τὰς ὠμότητας τῆς Μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὔννων, τῶν λεγομένων Μογγόλων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Δζεγγὶζ Χὰν καὶ Ταμερλάνου, ἐπίσης τὰς ὠμότητας τὰς διαπραχθείσας κατὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν θρήσκων Σταυροφόρων, ἀκόμη καὶ τὰς βαρβαρότητας τοῦ τελευταίου παγκοσμίου πολέμου, δὲν θὰ δυνηθῇ παρὰ νὰ παραδεχθῇ μετ' ἀπογοητεύσεως τὸ ὀρθὸν καὶ βάσιμον τῆς ἀντιλήψεώς μας.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΑΔΥΝΑΤΟΣ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Ἡ ὕπαρξις τῆς ἐν λόγῳ ἐπιθετικότητος, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ἐν τῷ ἑαυτῷ μας, καὶ βασίμως νὰ προϋποθέσωμεν ὑπάρχουσαν εἰς τοὺς ἄλλους, εἶνε ὁ παράγων ὁ ὁποῖος διαταράσσει τὰς σχέσεις μας μὲ τὸν πλησίον καὶ ἀναγκάζει τὸν πολιτισμὸν νὰ κάμνῃ τὰ ἔξοδα. Ἕνεκεν αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς ἐχθρότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν

συνάνθρωπόν του, ἡ πολιτισμένη κοινωνία ἀπειλεῖται διαρκῶς ἀπὸ ἕνα κίνδυνον ἀποσυνθέσεως. Τὸ συμφέρον τῆς κοινότητος ἐργασίας δὲν τὴν συγκρατεῖ, τὰ ἐνστικτώδη πάθη εἶνε ἰσχυρότερα τῶν λογικῶν συμφερόντων. Ὁπολιτισμὸς ὑποχρεοῦται ὡς ἐκ τούτ υ νὰκαταβάλλῃὅλας τὰς προσπαθείας ἵναθέσῃ φραγμοὺςεἶςτὰ ἐπιθετικὰἔνστικτα τῶν ἀνθρώπων,ἵνα καταστέλλῃ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν διὰ ψυχικῶν ἀντιδράσεων. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ χρησιμοποίησις μεθόδων προωρισμένων νὰ ὠθοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἰσοπεδώσεις καὶ εἰς σχέσεις ἀπερωτικευθείσης (ἐν τῷ σκοπῷ της ἐμποδιζομένης) ἀγάπης οὕτωςἐξηγεῖται ὁ περιορισμὸς τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ «Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν», ἡ ὁποία, πραγματικῶς, εὑρίσκει τὴν δικαιολογίαν της εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο νὰ ἀντίκειται ὅσον αὐτὴ εἰς τὴν πρωταρχικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του, ὁ σκοπὸς αὐτὸς τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐσημείωσε μεγάλην ἐπιτυχίαν. Ἡ πολιτισμένη κοινωνία ἐλπίζει νὰ ἀποτρέπῃ τὰς χονδροειδεῖς παρεκτροπὰς τῆς ὠμῆς βίας, ἰδιοποιουμένη τὸ δικαίωμα νὰ ἐξασκῇ τὴν βίαν ἐναντίον τῶν ἐγκληματιῶν, ἀλλ' ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὰς ἐκδηλώσεις ἐκείνας τῆς ἐπιθετικότητος αἱ ὁποῖαι συντελοῦνται μὲ ἐπιδεξιότητα καὶ λεπτότητα. Ἕκαστος ἐξ ἡμῶν φθάνει εἰς τὸ τέλος εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι αἱ προσδοκίαι, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίησιν ἐπερίμενεν, εἰς τὴν νεότητά του, ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους, δὲν ἦσαν παρὰ χίμαιραι καὶ ὡς τοιαῦται πρέπει νὰ ἐγκαταλείπωνται, καὶ δύναται νὰ ἀντιληφθῇ ἐξ ἰδίας πείρας πόσον ἡ ζωή του γίνεται δύσκολος καὶ ἀνυπόφορος λόγῳ τῆς κακίας αὐτῶν τῶν ἰδίων τῶν ἀνθρώπων.

Βεβαίως θὰ ἦτο ἄδικον νὰ κατηγορήσωμεν τὸν πολιτισμὸν ὅτι θέλει νὰ ἀποκλείῃ τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἅμιλλαν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὰ τὰ

στοιχεῖα εἶνε ἀσφαλῶς ἀπαραίτητα, ἀλλὰ ὁ ἀντίπαλος δὲν εἶνε κατ' ἀνάγκην καὶ ἐχθρός, ὁ δὲ ἀνταγωνισμὸς μόνον καταχρηστικῶς γίνεται ἀφορμὴ ἐχθρότητος.

Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΛΥΣΙΣ

Οἱ κομμουνισταὶ νομίζουν ὅτι εὑρῆκαν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως ἀπὸ τὸ κακόν. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουν, εἶνε ἀμιγῶς ἀγαθός, διάκειται εὐμενῶς πρὸς τὸν πλησίον του, μόνον ὁ θεσμὸς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας διέφθειρε τὴν φύσιν του. Ἡ κατοχὴ ἰδιωτικῶν ἀγαθῶν παρέχει εἰς τὸν ἕνα τὴν δύναμιν καὶ μ' αὐτὴν παροτρύνεται νὰ κακομεταχειρίζεται τὸν πλησίον. Ὁ ἀπόκληρος ὀφείλει νὰ ἐξανίσταται διὰ νὰ καταρρίψῃ τὸν καταπιεστήν. Ἐὰν ὅμως, ἐξακολουθοῦν αὐτοί, καταργηθῇ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἐγκαθιδρυθῇ ὁ κομμουνιστικὸς τρόπος τῆς διανομῆςτῶν ἀγαθῶν, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξασφαλίζῃ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἴσην μερίδα εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν, ἡ κακεντρέχεια καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων θὰ ἐξαλειφθοῦν. Ἀφοῦ θὰ ἱκανοποιοῦνται ὅλαι αἱ ἀνάγκαι, δὲν θὰ ὑπάρχῃ κανένας λόγος νὰ βλέπῃ ὁ καθεὶς ἕνα ἐχθρὸν εἰς τὸν πλησίον του, καὶ ὅλοι θὰ ὑποτάσσωνται οἰκειοθελῶς εἰς τὴν ἀναγκαίαν ἐργασίαν.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ

Δὲν ἔχω καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν κριτικὴν τῆς οἰκονομικῆς πλευρᾶς τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος, δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐξετάσω κατὰ πόσον ἡ κατάργησις τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας εἶνε σκόπιμος καὶ ὠφέλιμος [1]). Ἀλλὰ τὴν ψυχολογικὴν προ-

---

Ὅστις εἰς τὴν νεανικήν του ἡλικίαν ἐδοκίμασε τὴν ἀθλιότητα τῆς πτωχείας καὶ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ ὑπεροψίαν τῶν πλουσίων, δὲν ἠμπορεῖ παρὰ νὰ διάκηται εὐμε-

ὑπόθεσιν τοῦ κομμουνισμοῦ δύναμαι νὰ χαρακτηρίσω ὡς ἀστήρικτον ὀπτασίαν. Μὲ τὴν κατάργησιν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἀφαιρεῖται βεβαίως ἀπὸ τὴν ἐπιθετικότητα τοῦ ἀνθρώπου μία τῶν ἀφορμῶν της, μία ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων μάλιστα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἰσχυροτέρα ὅλων. Καμμία ὅμως μεταβολὴ δὲν ἐπέρχεται, ὡς ἐκ τούτου, εἰς τὰς ἀνισότητας ὅσον ἀφορᾷ τὴν δύναμιν καὶ ἐπιρροήν, αἱ ὁποῖαι καταχρῶνται τῆς ἐπιθετικότητος, ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Ἡ ἐπιθετικότης δὲν ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν, ἐπεκράτει σχεδὸν ἀπεριορίστως εἰς τοὺς πρωταρχικοὺς χρόνους ὅταν τὰ ἰδιωτικὰ ἀγαθὰ ἦσαν γλίσχρα, κάμνει τὴν ἐμφάνισίν της ἤδη εἰς τὸ δωμάτιον τοῦ παιδιοῦ ὅπου ἡ ἰδιοκτησία ἔχει μόλις τὴν πρωταρχικὴν πρωκτικήν της μορφήν, ἀποτελεῖ δὲ (ἡ ἐπιθετικότης) τὸ κατακάθισμα ὅλων τῶν σχέσεων ἁβρότητος καὶ ἀγάπης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μὲ μόνην ἴσως τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως τῆς μητέρας πρὸς τὸ ἄρρεν τέκνον της. Καὶ ἂν καταργηθοῦν τὰ ἰδιωτικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, πάλιν θὰ μείνουν ἀκατάλυτα τὰ προνόμια εἰς τὰς φυλετικὰς σχέσεις, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν τῆς μεγαλειτέρας κακοδαιμονίας καὶ τῶν ἀγριωτέρων ἐχθροτήτων μεταξὺ τῶν κατὰ τὰ ἄλλα ἐξισωμένων ἀνθρώπων. Καὶ ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι θὰ ἐξαλειφθῇ καὶ τὸ κακὸν τοῦτο διὰ τῆς πλήρους χει-

νῶς πρὸς τὰς καταβαλλομένας προσπαθείας ὅπως καταργηθοῦν ἡ ἀνισότης εἰς τὴν κατανομὴν τοῦ πλούτου, καὶ ἄλλαι ἐξ αὐτῆς προκύπτουσαι ἀνισότητες. Ἐὰν ὅμως ἡ πάλη αὐτὴ στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς ἀφῃρημένης ἀξιώσεως περὶ ἐξισώσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτρέπεται ἡ ἀντίρρησις ὅτι ἡ φύσις ἐθέσπισε, διὰ τῆς διαπλάσεως ἀνίσων σωμάτων καὶ διὰ τοῦ προικισμοῦ τῶν ἀτόμων μὲ διαφορετικὴν πνευματικὴν δύναμιν, ὡρισμένας ἀδικίας, τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ θεραπεύσωμεν.

ραφετήσεως τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, καὶ ἑπομένως καταργηθῇ καὶ ἡ οἰκογένεια, ποὺ εἶνε τὸ κεντρικὸν κύτταρον τοῦ πολιτισμοῦ, τότε δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προβλέψῃ τις, πρὸς ποίας ἄλλας νέας κατευθύνσεις θὰ στραφῇ ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἕνα πρᾶγμα ὀφείλει κανεὶς νὰ περιμένῃ, ὅτι τὸ ἀκατά στρεπτον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως θὰ ἀκολουθῇ πάντοτε τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν.

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Θὰ εἶνε προφανῶς δύσκολον εἰς τοὺς ἀνθρώπους νὰ παραιτοῦνται τῆς ἱκανοποιήσεως αὐτῆς τῆς ἐπι θετικότητος. Χωρὶς αὐτὴν δὲν εἶνε εἰς τὰ καλά τους. Θεωρῶ ὄχι μικρὸν πρᾶγμα τὸ πλεονέκτημα ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι, ἀπαρτίζοντες περιωρισμένον κύκλον, ἐξασφαλί ουν εἰς τὸ ἔνστικτον μίαν διέξοδον, καταπολεμοῦντες τοὺς ἔξωθεν τοῦ κύκλου εὑρισκομένους. Εἶνε πάντοτε δυνατὸν νὰ συνδέωνται μεταξὺ ἀλλήλων διὰ τῆς ἀγάπης τὰ μέλη μιᾶς μεγαλυτέρας ὁμάδος ἀνθρώπων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἄλλοι ἄνθρωποι θὰ μείνουν ἔξω τοῦ κύκλου διὰ νὰ χρησιμεύουν ὡς στόχος τῆς ἐπιθετικότητος τῶν πρώτων. Κάποτε ἠσχολήθην μὲ τὸ φαινόμενον ὅτι ὡρισμέναι κοινότητες ἀνθρώπων ἀκριβῶς ὅμοροι καὶ κατὰ τὰ ἄλλα συγγενεύουσαι, ἀλληλοσπαράσσονται καὶ ἀλληλοεξυβρίζονται, π. χ. οἱ Ἱσπανοὶ καὶ οἱ Πορτογάλοι, οἱ Βόρειοι καὶ οἱ Νότιοι Γερμανοί, οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Σκῶττοι, κτλ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐχαρακτήρισα ὡς «ναρκισι σμὸν τῶν μικρῶν διαφορῶν», τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶνε καὶ πολὺ ἐπεξηγηματικόν. Ἀναγνωρίζει τις μόνον ἐν αὐτῷ μίαν εὐχερῆ καὶ σχετικῶς ἀβλαβῆ ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιθετικότητος, διὰ τῆς ὁποίας ἐξασφαλίζεται εὐκολώτερον ἡ συσπείρωσις τῶν μελῶν τῆς κοινότητος. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, ὁ ἀνὰ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου διεσπαρμένος λαὸς τῶν Ἑβραίων πολλὰς καὶ

πολυτίμους παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν λαῶν τῶν φιλοξενησάντων αὐτόν, χρησιμεύσας ὡς στόχος τῆς ἐπιθετικότητός των. Δυστυχῶς ὅλαι αἱ σφαγαὶ τῶν Ἑβραίων κατὰ τὸν μεσαιῶνα δὲν ἤρκεσαν διὰ νὰ καταστήσουν τὴν ἐν λόγῳ περίοδον εἰρηνικωτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν διὰ τοὺς χριστιανοὺς συντρόφους των. Τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκήρυξε τὴν γενικὴν ἀγάπην ὡς θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς του κοινότητος, ἀνεπήδησεν ὡς ἀναπόδραστος συνέπεια τοῦ κηρύγματος, ἡ μισαλλοδοξία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῶν ἔξω αὐτοῦ παραμεινάντων. Διὰ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον στηρίξει τὴν κρατικήν των ὑπόστασιν ἐπὶ τῆς ἀγάπης, ἡ θρησκευτικὴ μισαλλοδοξία ἦτο ἄγνωστος, μολονότι ἡ λατρεία παρ᾽ αὐτοῖς ἦτο ὑπόθεσις τῆς Πολιτείας καὶ ἡ Πολιτεία πεποτισμένη μὲ θρησκείαν.

Καταλαμβάνομεν ἐπίσης διατὶ δὲν ὑπῆρξε ἁπλῆ σύμπτωσις τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄνειρον μιᾶς γερμανικῆς κοσμοκρατορίας εὗρῆκε βοηθητικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν ἀντισημιτισμόν, καὶ τέλος δὲν εἶνε δύσκολον νὰ ἐννοηθῇ διατὶ τὸ πείραμα τῆς ἐγκαθιδρύσεως μιᾶς κομμουνιστικῆς κοινωνίας εἰς τὴν Ρωσσίαν εὗρῆκε τὸ ψυχολογικὸν στήριγμά του εἰς τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀστῶν. Μόνον διερωτᾶταί τις μετ᾽ ἀνησυχίας, τί θὰ κάμνουν τὰ Σοβιὲτ ὅταν θὰ ἔχουν ἐκριζώσει ὅλους τοὺς ἀστούς ;

Ἐφ᾽ ὅσον λοιπὸν ὁ πολιτισμὸς ἀπαιτεῖ τόσον μεγάλας θυσίας ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν γενετήσιον ὁρμὴν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθετικὴν ὁρμὴν τῶν ἀνθρώπων, καταλαμβάνομεν καλύτερον διατὶ εἶνε τόσον δύσκολον, εἰς τὸν ἄνθρωπον, νὰ εὕρῃ τὴν εὐτυχίαν ἐν τῷ πολιτισμῷ. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος εἶχε καλυτέραν τύχην, ἐπειδὴ τὰ ἔνστικτά του δὲν ἐγνώριζον κανένα περιορισμόν. Εἰς ἀμφίρροπον τῆς εὐτυχίας του, τοῦ ἔλειπε σχεδὸν ἐντελῶς ἡ ἀσφάλεια

τῆς ἐπ᾽ ἄπειρον διατηρήσεως αὐτῆς. Ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος, ἀντιθέτως, ἀντήλλαξεν ἕνα κομμάτι εὐτυχίας ἀντὶ ἑνὸς κομματιοῦ ἀσφαλείας. Δὲν θὰ λησμονήσωμεν ὅμως ὅτι εἰς τὴ πρωτόγονον οἰκογένειαν μόνον ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς ἀπήλαυεν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐνστίκτων. Οἱ ἄλλοι ἔζων κάτω ἀπὸ μίαν σκληρὰν δουλείαν. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ μιᾶς μειονότητος, ἀποκλειστικῶς ἀπολαυούσης τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ μιᾶς πλειονότητος, ἀπολύτως ἐστερημένης αὐτῶν, ἦτο εἰς τοὺς πρώτους χρόνους κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν σημερινήν. Κατόπιν ἐπιμελῶν ἐρευνῶν περὶ τῶν σήμερον ζώντων πρωτογόνων ἀνθρώπων ἐμάθομεν ὅτι ἡ ζωὴ τῶν ἐνστίκτων των παρουσιάζεται διαρρέουσαν ἐν μέσῳ μιᾶς ἐλευθερίας, οὐδόλως ἀξιοζηλεύτου. Ὑπόκειται αὕτη εἰς περιορισμοὺς ἄλλης φύσεως, ἀλλ᾽ ἴσως καὶ σκληροτέρους ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τοὺς ἐπιβαλλομένους εἰς τοὺς πολιτισμένους ἀνθρώπους.

Ἂν δὲ κατηγοροῦμεν, δικαίως, βέβαια, τὸν σημερινόν μας πολιτισμὸν διότι ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκὴς εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προσδοκιῶν μας καὶ μᾶς ἐπιφυλάσσει πολλὴν ὀδύνην, τὴν ὁποίαν ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτρέπῃ, ἂν ἐπίσης προσπαθῶμεν, μὲ μίαν ἀμείλικτον κριτικὴν νὰ ἀνεύρωμεν τὰς ρίζας τῆς ἀτελείας του, δὲν κάμνομεν ἀσφαλῶς ἄλλο, παρὰ ν᾽ ἀσκοῦμεν τὸ ἀναφαιρετόν μας δικαίωμα καὶ δὲν ἐμφανιζόμεθα ὡς ἐχθροὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν ὅτι θὰ δυνηθῶμεν νὰ μεταρρυθμίσωμεν τὸν πολιτισμὸν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἱκανοποιῇ καλύτερον τὰς ἀνάγκας μας καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς κριτικῆς εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ὑπεβάλαμεν. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουν ὅμως καὶ δυσκολίαι, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἴσως ἐπίγνωσιν, καὶ αἵτινες εἶνε ἔμφυτοι εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀκατανίκητοι. Ἐκτὸς τῆς ἀνάγκης τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐνστίκτων, διὰ τὸν

ὁποῖον εἴμεθα παρεσκευασμένοι, μᾶς ἀπειλεῖ ὁ κίνδυνος μιᾶς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν ὡς «ψυχολογικὴν ἀθλιότητα τῆς μάζης». Ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἀπειλεῖ ἀμεσώτερον ἐκεῖ ὅπου ἡ κοινωνία συνδέει τὰ μέλη της μεταξὺ ἀλλήλων, κυρίως διὰ τοῦ συνταυτισμοῦ, ἐνῷ αἱ ἐξέχουσαι προσωπικότητες στεροῦνται τῆς σημασίας ἡ ὁποία τοῖς προσήκει εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς μάζης. Ἡ σημερινὴ κατάστασις τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ προσφέρει μίαν καλὴν εὐκαιρίαν πρὸς μελέτην τοῦ φοβεροῦ τούτου ἐλαττώματος τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀποφεύγω ὅμως τὸν πειρασμὸν νὰ καταγίνωμαι μὲ τὴν κριτικὴν τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν θέλω νὰ δώσω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τάχα θέλω νὰ χρησιμοποιήσω καὶ ἐγὼ ἀμερικανικὰς μεθόδους.

VI

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΕΝΣΤΙΚΤΩΝ

Μὲ κανένα ἐκ τῶν ἔργων μου δὲν εἶχα τόσην ἰσχυρὰν τὴν συναίσθησιν, ὅσον μὲ τὸ παρὸν ὅτι δὲν κάμνω τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἐκθέτωπασίγνωσταπράγματα καὶ νὰ σπαταλῶ χαρτί, μελάνι, καὶ ἑπομένως τυπογραφικὴν καὶ ἐκδοτικὴν ἐργασίαν, διὰ νὰ ἐπαναλαμβάνω πράγματα κυριολεκτικῶς εὐνόητα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ εἶνε δι' ἐμὲ εὐχάριστος ἀφορμὴ πρὸς συνέχισιν τῆς ἐρεύνης μου, ἐὰν ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ διαπίστωσις τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ἰδιαιτέρου, αὐτοτελοῦς ἐνστίκτου ἐπιθετικότητος συνεπάγεται μίαν ἀλλαγὴν εἰς τὴν ψυχαναλυτικὴν θεωρίαν τῶν ἐνστίκτων.

Θὰ ἀποδείξωμεν ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἐξυπονοεῖται, ὅτι πρόκειται μόνον περὶ μιᾶς στροφῆς, τὴν ὁποίαν ἤδη συνεπληρώσαμεν καὶ τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ συλλάβωμεν μὲ μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς συνεπειῶν. Ἀπὸ ὅλα τὰ βραδέως ἀναπτυχθέντα μέρη τῆς ψυχαναλύσεως, ἡ περὶ τῶν ὁρμῶν θεωρία ἦτο κατ' ἀρχὰς περιβεβλημένη μὲ σκότος καὶ ἐπροχωρήσαμεν ψηλαφητὰ εἰς τὴν ἐπίπονόν μας ἐργασίαν Ἦτο ἐντούτοις αὕτη τόσον ἀπαραίτητος διὰ τὸ σύνολον τοῦ συστήματος, ὥστε κἄτι ἔπρεπε νὰ προσκομισθῇ εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν κατέλαβεν ἀργότερον. Ἡ ἀρχικὴ ἀπόγνωσίς μου ἤρχισε ὑποχωροῦσα ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ρητοῦ τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου Σίλλερ, ὅτι «ἡ πεῖνα καὶ ὁ ἔρως» εἶνε τὰ ἐλατήρια ποὺ κινοῦν τὸν κόσμον. Ἡ πεῖνα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἀντιπρόσωπος τῶν ἐνστίκτων ἐκείνων ποὺ ἔχουν προορισμὸν ***τὴν συντήρησιν τοῦ ἀτόμου,*** ὁ δὲ ἔρως, ἀποβλέπω εἰς ἐξωτε-

ρικὰ ἀντικείμενα, ἔχει ὡς κυρίαν λειτουργίαν του, εὐνοουμένην καθ' ὅλους τοὺς τρόπους ὑπὸ τῆς φύσεως, τὴν *συντήρησιν τοῦ εἴδους*. Οὕτως, ἐν ἀρχῇ, ἐνεφανίσθησαν ἀντιμέτωπα τὰ Ἐγὼ-ἔνστικτα καὶ τὰ Ἀντικείμενον-ἔνστικτα. Πρὸς προσδιορισμὸν τῆς ἐνεργείας τῶν τελευταίων, καὶ ἀποκλειστικῶς δι' αὐτὴν υἱοθέτησα τὸν ὅρον libido (ἀφροδισιακὴν ἐνέργειαν). Οὕτως ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν Ἐγὼ-ἐνστίκτων καὶ τῶν εἰς ἀντικείμενα ἀποβλεπόντων «ἀφροδισιακῶν» ἐνστίκτων τοῦ ἔρωτος, προσέλαβε εὐρύτατον περιεχόμενον. Ἕνα ἀπ' αὐτὰ τὰ Ἀντικείμενον-ἔνστικτα, τὸ σαδιστικόν, ἐξεχωρίσθη ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπειδὴ ὁ σκοπός του δὲν ἐφαίνετο νὰ εἶνε ἡ ἀγάπη, ὑπὸ ὡρισμένας δὲ ὄψεις του συνεδέετο προφανῶς μὲ τὰ Ἐγὼ-ἔνστικτα, δὲν ἔκρυπτε καθόλου τὴν στενὴν συγγένειάν του μὲ τὰ μὴ ἀφροδισιακὰ ἔνστικτα ἐπικρατήσεως, ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος παρεκάμφη ἡ ἀσυμφωνία αὐτή. Ἀπεδείχθη ὅτι ὁ σαδισμὸς ἀνῆκεν ἀναντιρρήτως εἰς τὴν φυλετικὴν ζωήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἀγριότης διαδέχεται τὴν ἁβρότητα. Ἡ νεύρωσις ἀπεδείχθη ὅτι εἶνε ἡ ἔκβασις μιᾶς πάλης μεταξὺ τῶν συμφερόντων τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῶν ἀφροδισιακῶν ἀπαιτήσεων, μία πάλη ποὺ κατέληξεν εἰς νίκην τοῦ Ἐγώ, καταχθεῖσαν ὅμως μὲ σοβαρὰς θυσίας καὶ στερήσεις.

Ἕκαστος ψυχαναλυτὴς θὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο δὲν φαίνεται, ἀκόμη καὶ σήμερον, ὡς μία ἀπὸ μακροῦ ὑπερνικηθεῖσα πλάνη Ἐντούτοις μία μεταβολὴ ἀπεδείχθη ἀναγκαία, ὅταν ἡ ἔρευνά μας ἐπροχώρησε ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ ἀπωθουμένου εἰς τὸ τοῦ ἀπωθοῦντος, ἀπὸ τὰ Ἀντικείμενον—ἔνστικτα εἰς τὸ Ἐγώ. Ἀποφασιστικῆς σημασίας ὑπῆρξεν ἐνταῦθα ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τοῦ ναρκισσισμοῦ (αὐτερωτοληψία) δηλαδὴ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ Ἐγὼ ἐμφορεῖται ἀπὸ ἀφροδισιακὴν οὐσίαν, μά-

λιστα δὲ εἶνε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἑστία αὐτῆς καὶ ἔν τινι μέτρῳ παραμένει τὸ γενικὸν στρατηγεῖον αὐτῆς. Ἡ ναρκισσιστικὴ αὕτη libido στρέφεται πρὸς τὰ ἀντικείμενα, καθίσταται οὕτως Ἀντικείμενον—libido (ἑτερερωτικὴ ἐνέργεια) καὶ δύναται νὰ μεταβληθῇ ἐκ νέου εἰς ναρκισσιστικὴν libido. Ἡ ἔννοια τοῦ ναρκισσισμοῦ ἐπέτρεψε νὰ συλλάβωμεν ἀναλυτικῶς τὴν ***τραυματικὴν νεύρωσιν,*** καθὼς καὶ πολλὰς ψυχικὰς ἀσθενείας, πλησιαζούσας τὰς ψυχώσεις, ἀλλὰκαὶαὐτὰς τὰς ἰδίως τὰςψυχώσειςἀκόμη. Ἡ διερμήνευσιςτῶν ***νευρώσεωνμεταβιβάσεως*** ὡς ἀποπειρῶν τοῦ Ἐγὼ ὅπως ἀμυνθῇἐναντίον τῆς σεξουαλικῆςὁρμῆς δὲν ἐχρειάζετο νὰ ἐγκαταλειφθῇ, ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς libido εὑρίσκετο ἐν κινδύνῳ. Ἐπειδή, ἐξ ἄλλου, ἀ Ἐγὼ—ἔνστικτα ἦσαν ἀφροδισιακά, ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἀναπόφευκτον νὰ βλέπωμεν συμπίπτοντα τὴν libido καὶ τὰ ἔνστικτα, ὅπως ἔκαμε προηγουμένως ὁ Ἰοῦγγ. Ἐν τούτοις, κάτι τι ἀπέμενεν ποὺ μᾶς ἔδιδε τὴν βεβαιότητα, ἂν καὶ ὄχι πολὺ στηριγμένην, ὅτι τὰ ἔνστικτα δὲν δύνανται νὰ εἶνε ὅλα τῆς αὐτῆς φύσεως. Τὸ ἑπόμενον βῆμα τὸ ἔκαμα εἰς τὸ ἔργον μου «Πέραν τῆς ἡδονῆς» [1] (1920) ὅταν διὰ πρώτην φορὰν διεπίστωσα τὴν ὕπαρξιν τῆς ***ἀναγκαστικῆς ἐπαναληπτικῆς ἕξεως*** καὶ τὸν συντηρητικὸν χαρακτῆρα τῆς ζωῆς τῶν ἐνστίκτων. Ἐκκινήσας ἐκ συλλογισμῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς καὶ ἐκ βιολογικῶν παραλληλισμῶν, ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα ὅτι θὰ πρέπῃ νὰ ὑπάρχῃ, ἐκτὸς τοῦ ἐνστίκτου τοῦ προωρισμένου πρὸς συντήρησιν τῆς ζώσης ὕλης καὶ πρὸς συγκρότησιν ὁλοὲν μεγαλυτέρων ὁμάδων, ἕνα ἄλλο ἔνστικτον, ἀντίθετον τοῦ πρώτου, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει νὰ διαλύῃ αὐτὰς τὰς ὁμάδας καὶ νὰ τὰς ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πρωταρχικὴν ἀνόργανον κατάστασίν

---

[1]) Βλέπε Ἑλληνικὴν μετάφρασιν (Ἐκδόσεις Γκοβόστη, 1931).

των. Ἄρα λοιπὸν θὰ ὑπάρχῃ, ἐκτὸς τοῦ «Ἔρωτος», ἕνα ἔνστικτον τοῦ θανάτου, δύο ἀντίθετα ἔνστικτα, ἐκ τῆς συμπράξεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως τῶν ὁποίων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ἀπορρέοντα τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς.

ΤΟ ΕΝΣΤΙΚΤΟΝ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ

Δὲν ἦτο ὅμως εὔκολον νὰ φέρωμεν εἰς φῶς τὴν δρᾶσιν τοῦ εἰκασθέντος τούτου ἐνστίκτου τοῦ θανάτου. Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ «Ἔρωτος» ἦσαν ἀρκετὰ καταπληκτικαὶ καὶ πολύκροτοι. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔνστικτον τοῦ θανάτου ἐκτελεῖ σιωπηρῶς εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ὄντος τὴν διαλυτικὴν ἐργασίαν του, τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἦτο καμμία ἀπόδειξις. Ἐπροχωρήσαμεν περαιτέρω μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι ἕνα μέρος τοῦ ἐνστίκτου τούτου θὰ στρέφεται ἐναντίον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ κατόπιν θὰ ἐμφανίζεται ὡς ἔνστικτον ἐπιθετικότητος καὶ καταστροφῆς. Εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν θὰ εἴχομεν τὸ ἔνστικτον το· θανάτου δουλεῦον διὰ τὸν «Ἔρωτα», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θὰ κατεγίνετο μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς ζωϊκῆς οὐσίας ἑτέρου τινός, ἐμψύχου ἢ ἀψύχου, ἀντὶ νὰ καταστρέφῃ τὸν ἑαυτόν του.

Ἡ ἀντίθετος περίπτωσις θὰ ἦτο ὅτι, τὴν στιγμὴν ποὺ ἐμποδίζεται νὰ ἀσκῇ τὴν ἐπιθετικότητα πρὸς τὰ ἔξω, θὰ ἐβλέπομεν τὸ ἔνστικτον νὰ ἐντείνῃ τὴν ὁπωσδήποτε ἀενάως προϊοῦσαν αὐτοκαταστροφήν. Συγχρόνως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔνστικτα —Ἔρως καὶ Θάνατος— σπανίως, ἴσως καὶ οὐδέποτε, ἐμφανίζονται ἀπομεμονωμένα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ συγκεράννυνται εἰς διαφόρους πολὺ εὐμεταβλήτους ποσοτικὰς ἀναλογίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου καθίστανται ἀσύλληπτα διὰ τὴν κρίσιν μας.

Κατ᾿ αὐτά, ὁ σαδισμός, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἀνεγνωρίσθη ὡς ἔνστικτον τῆς ἀφροδισιακῆς ὁρμῆς, θὰ μᾶς παρεῖχε μίαν τοιαύτην ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰν συγκέρασιν τῆς ἐρωτικῆς ὁρμῆς μὲ τὸ ἔνστικτον τῆς καταστροφῆς, ὅπως, ἀντιστρόφως, τὸ ἀντίρροπόν του, ὁ μαζοχισμός, μίαν σύμμιξιν τοῦ πρὸς τὰ ἔσω ἐστραμμένου καταστρεπτικοῦ ἐνστίκτου μὲ τὴν ἀφροδισιακὴν ὁρμήν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοκαταστροφῆς, ἀπαρατήρητον κατὰ τὰς ἄλλας περιστάσεις, βγαίνει εἰς τὸ φῶς κατὰ τρόπον αἰσθητὸν καὶ ἐκπληκτικόν.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου ἢ τῆς καταστροφῆς συνήντησεν ἀντίστασιν, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς κύκλους τῶν ψυχαναλυτῶν. Ξεύρω ὅτι ὑφίσταται παρὰ πλείστοις ἡ τάσις ὅπως πᾶν ὅ,τι ἀνακαλύπτεται ἐπικίνδυνον καὶ ἐχθρικὸν διὰ τὸν ἔρωτα ἀποδοθῇ μᾶλλον εἰς τὴν ἔμφυτον διπολικότητα τῆς οὐσίας τοῦ ἔρωτος. Τὰς ἀντιλήψεις τὰς ὁποίας ἀνέπτυξα ἐνταῦθα, εἶχον ἐν ἀρχῇ διατυπώσει δοκιμαστικῶς, χρόνου ὅμως προϊόντος αὗται ἀπέκτησαν τοσαύτην δύναμιν ἐπ᾿ ἐμοῦ, ὥστε σήμερον δὲν δύναμαι νὰ σκέπτωμαι διαφοροτρόπως. Φρονῶ ὅτι, ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως, εἶνε ἀσυγκρίτως πειὸ χρησιμοποιήσιμοι ἀπὸ οἱασδήποτε ἄλλας, συνεπιφέρουν δέ, ἄνευ παραμελήσεως ἢ ἐκβιάσεως τῶν πραγμάτων, τὴν ἁπλοποίησιν ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκομεν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐργασίᾳ. Ἀναγνωρίζω ὅτι εἰς τὸν σαδισμὸν καὶ τὸν μαζοχισμὸν εἴδομεν πάντοτε ἐκδηλώσεις μὲ ἐρωτικὴν οὐσίαν συγκεκριμένας, τοῦ πρὸς τὰ ἔσω καὶ πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένου ἐνστίκτου τῆς καταστροφῆς, ἀλλὰ δὲν καταλαμβάνω διατὶ νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ᾿ ὄψιν τὸ αὐτοτελὲς τῆς μὴ ἐρωτικῆς ἐπιθετικότητος καὶ καταστρεπτικότητος καὶ νὰ μὴ παραχωρήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν προσήκουσαν θέσιν ἐν τῇ διερμηνεύσει τῆς ζωῆς. (Ἡ πρὸς τὰ ἔσω ἐστραμμένη ροπὴ πρὸς καταστροφήν, ὅταν δὲν

ἔχη ἐρωτικὸν χρωματισμόν, διαφεύγει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν παρατήρησιν). Ἐνθυμοῦμαι τὴν ἰδικήν μου περίπτωσιν, τὴν ἀντίστασιν δηλαδὴ τὴν ὁποίαν διῃσθάνθην ὅταν ἡ ἔννοια τοῦ ἐνστίκτου τῆς καταστροφῆς ἢ τοῦ θανάτου ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ ψυχαναλυτικὰ συγγράμματα καὶ πόσος καιρὸς ἐπέρασε μέχρις ὅτου κατέστην ἐπιδεκτικὸς δι᾽ αὐτήν. Τὸ ὅτι ἄλλοι ἐπέδειξαν καὶ ἐπιδεικνύουν τὴν αὐτὴν ἀντίστασιν, μ᾽ ἐκπλήσσει ὀλιγώτερον. Διότι, ὤ, τῆς μωρίας!, δὲν τοὺς ἀρέσει νὰ ἀκούσουν πὼς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὁρμέμφυτον ροπὴν πρὸς τὸ «κακόν», πρὸς τὴν ὠμότητα. Μήπως, λέγουν, ὁ Θεὸς δὲν ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον ὡς ὁμοίωμα τῆς ἰδίας αὐτοῦ τελειότητος; Δὲν θέλουν νὰ τοὺς ὑποδείξωμεν πόσον δύσκολον εἶνε—παρ᾽ ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τῆς «Χριστιανικῆς Ἐπιστήμης»—νὰ συμβιβάζωνται ἡ ὕπαρξις τοῦ κακοῦ μὲ τὴν παντοδυναμίαν ἢ μὲ τὴν παναγαθότητά του. Προβάλλουν τὸν Σατανᾶ ὡς ἀρχὴν τοῦ κακοῦ, ὡς ἐχθρὸν τοῦ Θεοῦ, παίζοντα ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ τὸν ἴδιον ἐξιλαστήριον ρόλον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑβραῖος διαδραματίζει εἰς τοὺς Ἀρίους.

Ἀλλά, ἀκόμη, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δικαιοῦταί τις νὰ ζητήσῃ λόγον ἀπὸ τὸν Θεόν, τόσον διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Σατανᾶ ὅσον καὶ διὰ τὸ κακὸν τὸ ὁποῖον ἐνσαρκώνει. Κατόπιν τῶν δυσκολιῶν τούτων, καλὸν θὰ ἦτο ὁ καθεὶς νὰ παύσῃ ἐρευνῶν, νὰ κάμῃ δὲ μίαν βαθεῖαν ὑπόκλισιν πρὸ τῆς βαθέως ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο θὰ τὸν καταστήσῃ ἀξιέραστον ἀπ᾽ ὅλον τὸν κόσμον καὶ πολλὰ θὰ τοῦ συγχωρῶνται (¹).

(¹) Ὅλως ἰδιαιτέρως ἐπιτυχημένη φαίνεται ἡ συνάντησις τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ μὲ τὸ ἔνστικτον τῆς καταστροφῆς εἰς τὸν Μεφιστοφελῆ τοῦ Γκαῖτε, ὅπου διαβάζομεν:

Ὁ ὅρος libido δύναται πάλιν νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς προσδιορισμὸν τῶν δυναμικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ «Ἔρωτος» καὶ ἵνα διακριθῇ οὕτως ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου ([1]). Ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δυσκολωτέρα καθίσταται ὡς ἐκ τούτου ἡ σύλληψις τῆς ἐννοίας τοῦ ἐνστίκτου τούτου, ὅτι, ἔν τινι μέτρῳ, τὸ μαντεύομεν μόνον ὡς κατακάθισμα ὄπισθεν τοῦ «Ἔρωτος», καὶ ὅτι διαφεύγει τὴν παρατήρησίν μας ἐκεῖ ὅπου δὲν προδίδεται ἀναμεμιγμένον μὲ τὸν «Ἔρωτα». Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ σαδισμοῦ, ὅπου τὸ ἔνστικτον τοῦ θανάτου λυγίζει πρὸς τὸ συμφέρον του τὴν ἐρωτικὴν ροπήν, ἱκανοποιουμένης ὅμως συγχρόνως τῆς ἀφροδισιακῆς ὀρέξεως, ἐπιτυγχάνομεν τὴν σαφεστέραν ἐνόρασιν εἰς τὴν οὐσίαν του καὶ εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν «Ἔρωτα». Ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ἐμφανίζεται μὲ γενετήσιον σκοπόν, ἀκόμη καὶ

«Διότι πᾶν ὅ,τι δημιουργεῖται
Ἀξίζει νὰ ἐξαφανισθῇ.

. . . .

Διότι, τέλος, πᾶν ὅ,τι ἐσεῖς
ὀνομάζετε ἁμαρτίαν, καταστροφήν,
καὶ κακόν, εἶνε
τὸ ἰδικόν μου στοιχεῖον».

Ὁ διάβολος ὁ ἴδιος ὀνομάζει ἐχθρόν του, ὄχι τὸ ἅγιον, τὸ ὅσιον καὶ τὸ καλόν, ἀλλὰ τὴν δύναμιν τῆς φύσεως πρὸς δημιουργίαν καὶ γέννησιν, πρὸς πολλαπλασιασμὸν τῶν ζώντων, δηλαδὴ τὸν Ἔρωτα.

. . . .

...Μυρία σπέρματα ἀποσπῶνται
Ἀπὸ τὸν ἀέρα, τὸ νερὸ καὶ τὴν γῆν,
Στεγνά, ὑγρά, κρύα, θερμά!
Ἂν δὲν εἶχα κρατήσει δι' ἐμὲ τὴν
Φλόγα, δὲν θὰ εἶχα τίποτε γιὰ μένα!

[1]) Τὴν σημερινήν μας ἀντίληψιν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν μὲ τὴν πρότασιν ὅτι, ἡ libido (ἀφροδισιακὴ οὐσία) μετέχει πάσης ἐφόδου ἐνστίκτου, ὑπάρχουν ὅμως εἰς τὴν ἔφοδον καὶ ἄλλα συστατικὰ ἐκτὸς τῆς libido.

εἰς τὰς ἀγριωτέρας ἐκρήξεις τῆς καταστρεπτικῆς μανίας, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ ἱκανοποίησίς του συνοδεύεται ἀπὸ μίαν ἐξαιρετικῶς ὑψηλὴν ναρκισσιστικὴν ἀπόλαυσιν, καθ' ὅσον δεικνύει εἰς τὸ Ἐγὼ πραγματοποιηθέντας παλαιούς του πόθους περὶ παντοδυναμίας. Μετριασμένον καὶ δαμασμένον, συγχρόνως κωλυόμενον ἐν τῷ σκοπῷ του, τὸ ἔνστικτον τῆς καταστροφῆς ὀφείλει, δι' ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν ἀντικειμένων, νὰ προσκομίζῃ εἰς τὸ Ἐγὼ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν του καὶ τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς φύσεως.

Ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου ἐρείδεται οὐσιαστικῶς ἐπὶ θεωρητικῶν βάσεων, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αὕτη δὲν εἶνε πλήρως ἐξησφαλισμένη ἐναντίον θεωρητικῶν ἀντιρρήσεων. Τὰ πράγματα ὅμως μᾶς φαίνονται νὰ εἶνε ὅπως τὰ ἐξεθέσαμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεων. Ἡ μέλλουσα ἔρευνα καὶ σκέψις θὰ φέρῃ ἀσφαλῶς ἀποφα ιστικὴν σαφήνειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΣ ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΑΥΤΟΤΕΛΗΣ ΟΡΜΗ

Εἰς τὰ ἑπόμενα διατηρῶ τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐπιθετικότης εἶνε μία πρωταρχική, αὐτοτελὴς ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη τὸ ἰσχυρότερον κώλυμα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἅπαξ ἤδη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παρούσης ἐρεύνης διετυπώσαμεν τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶνε μία ἰδιόρρυθμος ἀνάπτυξις, τῆς ὁποίας φορεὺς εἶνε ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἐξακολουθοῦμεν πρεσβεύοντες αὐτήν. Προσθέτομεν τώρα ὅτι εἶνε μία ἀνάπτυξις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ «Ἔρωτος», ἔχοντος τὴν λειτουργίαν νὰ συγχωνεύσῃ τὰ μεμονωμένα ἀνθρώπινα ἄτομα, ἔπειτα τὰς οἰκογενείας, τὰς φυλάς, τοὺς λαούς, τὰ ἔθνη, εἰς μίαν μεγάλην ὁμάδα, τὴν ἀνθρωπότητα. Ποῖος ὁ λόγος νὰ συμβῇ

τοῦτο, δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ γνωρίζωμεν. Αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ ἔργον τοῦ «Ἔρωτος». Τὰ ἀνθρώπινα πλήθη συνδέονται καὶ θὰ συνδέωνται ἐρωτικῶς. Διὰ νὰ συγκρατοῦνται συσπειρωμένα, δὲν ἀρκοῦν μόνον ἡ ἀνάγκη καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς κοινῆς ἐργασίας.

Εἰς τὸ πρόγραμμα ὅμως τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιτίθεται ἡ φυσικὴ ὁρμὴ τῆς ἐπιθετικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐχθρότης δηλαδὴ ἑνὸς ἐναντίον ὅλων καὶ ὅλων ἐναντίον ἑνός. Ἡ ὁρμὴ αὕτη τῆς ἐπιθετικότητος εἶνε παραφυὰς καὶ κυρία ἐκδήλωσις τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύψαμεν δρῶν πλησίον τοῦ «Ἔρωτος», μεθ᾿ οὗ συμμερίζεται τὴν κυριαρχίαν τοῦ κόσμου.

Καὶ τώρα, πιστεύω, ἡ ἔννοια τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ δὲν μᾶς εἶνε πλέον σκοτεινή. Ἡ ἀνάπτυξις αὕτη ἀποκαλύπτεται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς μία πάλη μεταξὺ «Ἔρωτος» καὶ θανάτου, μεταξὺ τοῦ ἐνστίκτου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς καταστροφῆς, μία πάλη, τῆς ὁποίας τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶνε ὁ φορεύς. Ἡ πάλη αὕτη εἶνε αὐτὴ αὕτη ἡ οὐσία τῆς ζωῆς καὶ δι᾿ αὐτὸ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ θὰ χαρακτηρίσωμεν ἄνευ περιφράσεων ὡς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. (1) Καὶ τὴν γιγαντομαχίαν αὐτὴν αἱ νταντάδες μας θέλουν νὰ καταπραΰνουν μὲ τὰ νάνι—νάνι τοῦ οὐρανοῦ!

(1) Ἴσως χρειάζεται ἐνταῦθα καὶ ἡ ἑξῆς προσθήκη: Οὗτος ὁ ἀγὼν θὰ διαμ ρφωθῇ τελικῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κάποιου ἀποφασιστικοῦ γεγονότος τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν ἀκόμη ἐπίγνωσιν.

VII

Η ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΣ ΣΤΡΕΦΟΜΕΝΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΜΑΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΤΡΟΠΗ ΑΥΤΗΣ ΕΙΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΝ

Διατί δὲν διεξάγεται ἕνας τοιοῦτος ἀγὼν πολιτισμοῦ μεταξὺ τῶν συγγενῶν μας τῶν ζώων; Δὲν τὸ γνωρίζομεν. Πολὺ πιθανόν, μερικὰ ἐξ' αὐτῶν, αἱ μέλλισσαι, οἱ μύρμηγκες, οἱ τερμίται, νὰ ἔχουν ἀγωνισθῆ ἐπὶ ἑκατοντάδας χιλιετηρίδων πρὶν ἀποκρυσταλλώσουν τοὺς πολιτειακοὺς θεσμούς, τὴν διανομὴν τῶν λειτουργιῶν καὶ τὸν περιορισμὸν τοῦ ἀτόμου, ποὺ παρατηροῦμεν σήμερον μετὰ θαυμασμοῦ παρ' αὐτοῖς. Χαρακτηριστικὸν τῆς σημερινῆς μας καταστάσεως εἶνε, ὅτι ἔχομεν τὴν συναίσθησιν ὅτι δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα ἑαυτοὺς εὐτυχεῖς εἰς κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ ζωϊκὰ κράτη καὶ εἰς κανένα ἐκ τῶν ρόλων οἱ ὁποῖοι τάσσονται ἐκεῖ εἰς τὰ μεμονωμένα ἄτομα. Εἰς ἄλλα εἴδη ζώων ἴσως νὰ ἐπῆλθε πρόσκαιρος συμψηφισμὸς μεταξὺ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος κόσμου καὶ τῶν ἀλληλομαχομένων ἐνστίκτων αὐτῶν, ὥστε ἡ ἀνάπτυξίς των νὰ ἔχῃ σταματήσει. Εἰς τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον δυνατὸν μία νεωτέρα ἔφοδος τῆς libido νὰ ἔχῃ προκαλέσει νέον ἀφηνιασμὸν τοῦ ἐνστίκτου τῆς καταστροφῆς. Πολλαὶ εἶνε αἱ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀπορίαι, αἱ ὁποῖαι μένουν ἀναπάντητοι πρὸς τὸ παρόν.

Ἔχομεν πλησιάσει καὶ πρὸς ἕνα ἄλλο πρόβλημα. Ποῖα μέσα χρησιμοποιεῖ ὁ πολιτισμὸς ἵνα θέσῃ φραγμοὺς εἰς τὴν ἐπιθετικότητα, ἵνα τὴν καταστήσῃ ἀβλαβῆ ἴσως καὶ νὰ τὴν ἀποκλείῃ ἐντελῶς; Ἐγνωρίσαμεν ἤδη ὡρισμένας ἐκ τῶν ἐν χρήσει μεθόδων, δὲν ἐμάθαμεν ὅμως τὴν προφανῶς σημαν-

τικωτέραν. Δυνάμεθα νὰ τὴν μελετήσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορίας τῆς ἀναπτύξεως τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Κατὰ ποῖον τρόπον ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἐπίθεσιν καθίσταται ἀβλαβὴς παρ᾽ αὐτῷ ; Εἶνε κἄτι πολὺ ἀξιοσημείωτον, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ μαντεύσωμεν, ἂν καὶ εὑρίσκεται πολὺ πλησίον.

Εἰς τὸ μεμονωμένον ἄτομον ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἐπίθεσιν ἀντιστρέφεται πρὸς τὰ ἔσω, ἀντὶ νὰ ἐξωτερικευθῇ, ἐσωτερικεύεται, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἐπαναπέμπεται ἐκεῖ ὁπόθεν προῆλθεν, δῆλα δὴ στρέφεται ἐναντίον τοῦ ἰδίου του Ἐγώ. Ἐκεῖ ἀναλαμβάνεται ἀπὸ ἕνα μέρος τοῦ Ἐγώ, τὸ ὁποῖον μέρος χωρίζεται ἀπὸ τὸ Ἐγὼ διὰ νὰ γίνῃ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ ἀντιτάσσεται πρὸς αὐτό, ὁπότε, προσλαμβάνουσα τὴν ἰδιότητα τῆς «συνειδήσεως» ἀσκεῖ ἐναντίον τοῦ Ἐγὼ τὴν αὐτὴν σκληρὰν ἐπιθετικότητα, τὴν ὁποίαν τὸ Ἐγὼ ἤθελεν εὐχαρίστως ἱκανοποιήσει ἐπὶ ξένων ἀτόμων. Τὴν ἔντασιν ἢ ρῆξιν μεταξὺ τοῦ αὐστηροῦ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ τοῦ εἰς αὐτὸ ὑποταγέντος Ἐγὼ ὀνομάζομεν «συνείδησιν τῆς ἐνοχῆς», ἡ ὁποία ἐξωτερικεύεται ὡς μία ἀνάγκη τιμωρίας. Ἄρα λοιπὸν ὁ πολιτισμὸς ἐξουδετερώνει τὴν ἐπικίνδυνον ἐπιθετικότητα τοῦ ἀτόμου, ἐξασθενίζων καὶ ἀφοπλίζων αὐτήν, ***καὶ*** διὰ τῆς δημιουργίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀτόμου μιᾶς ἐξουσίας, ὅπως ἡ φρουρὰ ποὺ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν πόλιν.

Πῶς προῆλθε τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς ; Περὶ αὐτοῦ αἱ γνῶμαι τοῦ ψυχαναλυτοῦ ἀφίστανται τῶν τοῦ ψυχολόγου. Καὶ ὁ ψυχαναλυτὴς δυσκολεύεται ἀρκετὰ εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐξακριβώσεως τῆς προελεύσεως τοῦ συναισθήματος τούτου. Ἐν πρώτοις, ὅταν ἐρωτᾷ τις, πῶς γεννᾶται εἰς ἕνα ἄνθρωπον τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς, ἀκούει μίαν ἀπάντησιν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν ἠμπορεῖ νὰ φέρῃ ἀντίρρησιν. Αἰσθάνεταί

τις ἑαυτὸν ἔνοχον(κατὰ τοὺς θρήσκους: ἁμαρτωλὸν), λέγουν, ὅταν ἔκαμε κἄτι, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται «κακόν». Ὕστερα, ὅμως, βλέπει κανεὶς πῶς ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν εἶνε ἱκανοποιητική. Ἴσως κατόπιν ὀλίγων δισταγμῶν νὰ προσθέσουν, ὅτι καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀντιλαμβάνεται μέσα του, ὅτι εἶχε ἁπλῶς τὴν πρόθεσιν νὰ κάμνῃ τὸ κακόν, χωρὶς νὰ τὸ κάμῃ ὅμως, αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ἔνοχον, καὶ ἑπομένως τίθεται τὸ ζήτημα, διατί ἐνταῦθα ἡ πρόθεσις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ κακοῦ ἐξομοιοῦται πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν; Καὶ αἱ δύο περιπτώσεις ὅμως προϋποθέτουν, ὅτι τὸ κακὸν θεωρεῖται ἤδη ὡςκἄτι τὸ ἀξιοκατάκριτον, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ. Πῶς προῆλθε αὐτὴ ἡ ἀντίληψις ; Δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ὁρμέμφυτον, φυσικὴν οὕτως εἰπεῖν ἱκανότητα διαιρέσεως τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Συχνάκις μάλιστα τὸ κακὸν δὲν εἶνε ἐκεῖνο ποὺ βλάπτει τὸ Ἐγὼ ἢ τὸ ἀπειλεῖ και εἶνε, ἀπ᾽ ἐναντίας, κάτι τὸ ὁποῖον ποθεῖ τὸ Ἐγὼ καὶ τοῦ φέρει εὐχαρίστησιν.

Ἑπομένως καὶ ἐνταῦθα ὑπάρχει ξένη ἐπιρροή, ἡ ὁποία ἀποφασίζει τὶὀνομάζεται κακὸν καὶ τὶκαλόν. Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχῃ ἀσφαλῶς ἕνα λόγον διὰ νὰ ὑποταχθῇ εἰς αὐτὴν τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν ποὺ τοῦ ἐπιβάλλει περὶ κακοῦ καὶ καλοῦ ἀντιλήψεις ποὺ ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς αἰσθήσεις του.

Αὐτὸν τὸν λόγον εἶνε εὔκολον νὰ ἀνακαλύψωμεν εἰς τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς ἀτομικῆς ἀμύνης καὶ εἰς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἐπιτυχέστερον δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὸνχαρακτηρίσωμεν (τὸν λόγον) ὡς φόβον ἀπωλείας τῆς ἀγάπης τοῦ ἑτέρου. Τὴν στιγμὴν ποὺ τὸ ἄτομον χάνει τὴν ἀγάπην ἐκείνου ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐξαρτᾶται, χάνει συγχρόνως καὶ τὴν προστασίαν ἐναντίον πολλαπλῶν κινδύνων, ἐκτίθεται πρὸ παντὸς εἰς τὸν κίνδυνον νὰ ἴδῃ τὸν τέως προστάτην του

νὰ τὸν τιμωρήσῃ διὰ νὰ τοῦ ἀποδείξῃ τὴν ὑπεροχήν του.

Εἰς τὴν ἀρχήν, λοιπόν, τὸ «κακὸν» εἶνε πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ συνεπάγεται κίνδυνον ἀπωλείας τῆς ἀγάπης. Ἐκ φόβου τῆς ἀπωλείας αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀποφεύγει. Καὶ ἀκριβῶς δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶνε ἐντελῶς ἀδιάφορον ἐὰν τὸ «κακὸν» εἶνε τετελεσμένον ἢ πρόκειται νὰ ἐκτελεσθῇ. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ κίνδυνος ἐμφανίζεται μόλις τὸ ἀντιληφθῇ ἡ ἐπιβλέπουσα ἐξουσία, ἥτις συμπεριφέρεται ὁμοίως καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν.

«Η ΚΑΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ»

Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζουν «κακὴν συνείδησιν», ἀλλὰ πραγματικῶς δὲν ἀξίζει αὐτὴν τὴν ὀνομασίαν, διότι εἰς αὐτὴν τὴν βαθμίδα ἡ συνείδησις τῆς ἐνοχῆς εἶνε προφανῶς μόνον φόβος ἀπωλείας τῆς ἀγάπης, «κοινωνικὸς» φόβος. Εἰς τὸ μικρὸ παιδὶ δὲν δύναται ποτὲ νὰ εἶνε κάτι διαφορετικόν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ εἰς πολλοὺς ἐνηλίκους συμβαίνει τὸ αὐτό, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι παρ' αὐτοῖς τὴν θέσιν τοῦ πατρὸς ἢ τῶν γονέων λαμβάνει ἡ εὐρυτέρα ἀνθρωπίνη κοινωνία. Οὕτω ἐξηγεῖται διατὶ αὐτοὶ οἱ ἐνήλικοι δὲν διστάζουν νὰ ἐκτελοῦν κανονικῶς τὸ κακὸν ποὺ τοὺς φέρει εὐχαρίστησιν, ἀρκεῖ νὰ ἔχουν τὴν ἀσφάλειαν ὅτι ἡ ἐξουσία δὲν θὰ λάβῃ γνῶσιν τῶν πεπραγμένων των ἢ ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς τιμωρήσῃ, ὁ μόνος δὲ φόβος ποὺ ἔχουν εἶνε νὰ μὴ ἀνακαλυφθοῦν. Τοιαύτη εἶνε ἐν γένει ἡ κατάστασις εἰς τὴν σημερινήν μας κοινωνίαν.

ΤΟ ΥΠΕΡ-ΕΓΩ

Μία σημαντικὴ μεταβολὴ ἐπέρχεται ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ ἐπιβλέπουσα ἐξουσία ἐσωτερικεύεται διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως ἑνὸς Ὑπερ-Ἐγώ. Χάρις εἰς τὴν ἐν λόγῳ μεταβολὴν τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως

αἴρονται εἰς μίαν ἀνωτέραν βαθμίδα, κατὰ βάθος δὲ ἀπ᾽ αὐτὴν τὴν στιγμὴν μόνον δικαιούμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ συνειδήσεωςκαὶ περὶ συναισθήματος ἐνοχῆς. Εἰς αὐτὴν τὴν βαθμίδα ἐξαφανίζεται καὶ ὁ φόβος ἀνακαλύψεως καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐκτελέσεως καὶ προθέσεως τοῦ κακοῦ ἐκπίπτει ἐντελῶς, διότι πρὸ τοῦ Ὑπερ-᾽Εγὼ τίποτε δὲν δύναται νὰ κρύπτεται, ἀκόμη καὶ αἱ σκέψεις. Πάντως, εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ἡ κατάστασις ἔχασε τὴν πραγματικὴν σοβαρότητά της, διότι ἡ νέα ἐξουσία, τὸ Ὑπερ-᾽Εγώ, δὲν ἔχει, νομίζομεν, κανένα λόγον νὰ κακομεταχειρίζεται τὸ ᾽Εγώ, μὲ τὸ ὁποῖον συνδέεται στενῶς. ᾽Αλλὰ ἡ ἐπίδρασις τῆς γεννήσεως, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐπιζοῦν τὸ παρωχημένον καὶ ὑπερνικηθέν, ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι, κατὰ βάθος αὐτὸ τὸ ὑπερνικηθὲν παρῳχημένον παραμένει ἐκεῖνο ποῦ ἦτο εἰς τὴν ἀρχήν. Τὸ Ὑπερ-᾽Εγὼ βασανίζει τὸ ἁμαρτωλὸν ᾽Εγὼ μὲ συναισθήματα ἄγχ υς καὶ καραδοκεῖ τὰς εὐκαιρίας ὅπως τὸν φέρῃ καὶ τιμωρηθῇ ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

Εἰς τὴν δευτέραν αὐτὴν βαθμίδα ἀναπτύξεως, ἡ συνείδησις ἐμφαίνει μίαν ἰδιότητα, ποὺ δὲν εἶνε ἡ πρώτη βαθμὶς καὶ ἡ ὁποία δὲν εἶνε πλέον εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Τῷ ὄντι, εἰς αὐτὴν τὴν βαθμίδα ἡ συνείδησις ἀποδεικνύεται τόσον περισσότερον αὐστηροτέρα καὶ δυσπιστοτέρα, ὅσον περισσότερον ἐνάρετος εἶνε ὁ φορεὺς αὐτῆς, εἰς τρόπον ὥστε, εἰς τὸ τέλος, ἀκριβῶς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὤθησαν τὴν ἁγιότητα μέχρις ἐσχάτων, αὐτοκατηγοροῦνται ὡς τρομεροὶ ἁμαρτωλοί, τοὐθ᾽ ὅπερ εἶνε αἴτιον νὰ χάσῃ ἡ ἀρετὴ ἕνα μέρος τῆς ὑποσχομένης εἰς αὐτὴν ἀμοιβῆς.Τὸ εὐπειθὲς καὶ καρτερικὸν ᾽Εγὼ παύει νὰ ἀπο-

λαύῃ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ προστάτου,καὶ προσπαθεῖ, ὡς φαίνεται, ἐπὶ ματαίῳ, νὰ τὴν ἀνακτήσῃ.

Θὰ μοῦ προβληθῇ ἡ ἀντίρρησις: Περιπλέκονται τὰ πράγματα τεχνιέντως. Ἀκριβῶς ἡ ἀγρυπνοῦσα αὐστηρὰ συνείδησις εἶνε τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου, ἂν δὲ οἱ ἅγιοι θεωροῦν ἑαυτοὺς ἁμαρτωλούς,δὲν συμβαίνει τοῦτο ἄνευ λόγου. Ἐπικαλοῦνται τοὺς πειρασμοὺς πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐνστίκτων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶνε ἐκτεθειμένοι εἰς βαθμὸν ἐξαιρετικῶς ὑψηλόν, δεδομένου ὅτι, ὡς γνωστόν, οἱ πειρασμοὶ αὐξάνουν ἀναλόγως τῶν διαρκῶν στερήσεων, ἐνῷ εἶνε ὀλιγώτεροι εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς ἱκανοποιοῦντας τὰ ἔνστικτά των. Ἕνα ἄλλο περιστατικὸν τοῦ τόσον πλουσίου εἰς προβλήματα θέματος τῆς ἠθικῆς εἶνε ὅτι, ἡ ἀτυχία, δηλαδὴ ἡ ἄρνησις ἱκανοποιήσεων ἐκ μέρους τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐπαυξάνει ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς ἀτυχίας τὴν δύναμιν τοῦ Ὑπὲρ-Ἐγώ. Ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα πηγαίνουν ρόδινα εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συνείδησίς του εἶνε ἤρεμος καὶ ἀφίνει πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὸ Ἐγώ. Ὅταν ὅμως τοῦ συμβῇ κανένα ἀτύχημα, ἐπανακάμπτει εἰς τὸν ἑαυτόν του, ἀναγνωρίζει τὰς ἁμαρτίας του, ἐπαυξάνει τὰς ἀξιώσεις τῆς συνειδήσεώς του, ὑποβάλλεται εἰς στερήσεις καὶ ἀποχὴν καὶ αὐτοτιμωρεῖται διὰ τῆς μετανοίας. Λαοὶ ὁλόκληροι συμπεριεφέρθησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ συμπεριφέρωνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Ἀλλὰ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐχερῶς ἐκ τῆς πρωταρχικῆς παιδικῆς βαθμίδος τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία βαθμὶς δὲν ἐξαλείφεται, ἂν καὶ μετεσχηματίσθη εἰς Ὑπὲρ - Ἐγὼ καὶ ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη πλησίον καὶ ὄπισθεν αὐτοῦ. Ἡ παλαιὰ ἐξουσία τῶν γονέων ἔχει ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν τύχην.

Η ΜΟΙΡΑ ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ

Ὅταν δυστυχῇ τις, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχασε πλέον τὴν ἀγάπην αὐτῆς τῆς ἀνωτέρας δυνάμεως, καὶ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν αὐτῆς τῆς ἀπωλείας τῆς ἀγάπης ὑποκλίνεται ἐκ νέου πρὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῶν γονέων ἐν τῷ Ὑπερ-Ἐγώ, τὸν ὁποῖον ἠμέλησε εἰς τὰς στιγμὰς εὐτυχίας. Τοῦτο εἶνε ἰδιαιτέρως ἔκδηλον εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ᾽ ἣν ἡ τύχη θεωρεῖται, ὑπὸ τὴν αὐστηρῶς θρησκευτικὴν ἔννοιαν, ὡς ἔκφρασις τῆς βουλήσεως τοῦ θεοῦ. Ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸ χαϊδεμένο παιδὶ τοῦ θεοῦ, ὅταν δὲ ὁ ὑψηλὸς Πατὴρ ἐξέπεμπεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀτυχίας ἐπὶ ἀτυχιῶν, δὲν ἐπλανήθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου οὔτε ἔθεσεν εἰς ἀμφιβολίαν τὴν δύναμιν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ παρήγαγε τοὺς προφήτας, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπέπληττον διὰ τὰς ἁμαρτίας του καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς ἔπλασεν τὰς αὐστηροτέρας ἐντολὰς τῆς ἱερατικῆς θρησκείας του. Εἶνε ἀξιοσημείωτον πόσον διαφορετικὰ ἐνεργεῖ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος! Ὅταν τοῦ συμβαίνῃ κανένα ἀτύχημα κατηγορεῖ τὸ εἴδωλον, τὸ ὁποῖον προφανῶς εἶνε ἐντελῶς ἀμέτοχον καὶ τὸ δέρνει ἀντὶ νὰ αὐτοτιμωρεῖται.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ ΕΝΟΧΗΣ

Διεπιστώσαμεν λοιπὸν δύο προελεύσεις τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς, τὴν τοῦ φόβου πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν μεταγενεστέρα, τοῦ φόβου πρὸ τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Τὸ ἐκ τῆς πρώτης ἐκπηγάζον συναίσθημα ἐνοχῆς ἐπιβάλλει αὐταπαρνήσεις, παραιτήσεις τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐνστίκτων, τὸ ἐκ τῆς δευτέρας, ἐπιβάλλει συμπληρωματικῶς καὶ τὴν αὐτοτιμωρίαν, ἐπειδὴ δὲν κρύπτονται ἀπὸ Ὑπερ-Ἐγὼ οἱ ἀπαγορευθέντες πόθοι.

Ἐμάθομεν ἐπίσης πῶς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν αὐστηρότητα τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ, δηλαδὴ τὴν

ἀξίωσιν τῆς συνειδήσεως. Συνεχίζει ἁπλούστατα τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία ἀπηλευθερώθη παρ' αὐτῆς καὶ ἐν μέρει τὴν ἀντεκατέστησε. Θὰ ἴδωμεν τώρα εἰς ποίαν σχέσιν εὑρίσκεται ἡ ἀπάρνησις τοῦ ἐνστίκτου πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς. Ἀρχῆθεν, ὡς εἴδομεν, ἡ ἀπάρνησις τοῦ ἐνστίκτου εἶνε συνέπεια τοῦ φόβου πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας. Παραιτούμεθα τῶν ἱκανοποιήσεων διὰ νὰ μὴ χάσωμεν τὴν ἀγάπην αὐτῆς. Τὴν στιγμὴν ποὺ προσεφέρθη ἡ θυσία, ἐπέρχεται μία ἐξόφλησις, οὕτως εἰπεῖν, καὶ δὲν ἀπομένει κανένα συναίσθημα ἐνοχῆς.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΘΟΥ

Τὰ πράγματα συμβαίνουν διαφορετικὰ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ φόβου πρὸ τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ποθουμένης ἀπολαύσεως, διότι ὁ πόθος παραμένει ὑφιστάμενος καὶ δὲν δύναται νὰ κρυβῇ πρὸ τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Θὰ προκύπτῃ λοιπόν, παρὰ τὴν προσφερθεῖσαν θυσίαν, ἕνα συναίσθημα ἐνοχῆς, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἕνα μεγάλον μειονέκτημα τοῦ θεσμοῦ τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ, ὡς θὰ ἔλεγε κανείς, τῆς διαμορφώσεως δηλαδὴ τῆς συνειδήσεως. Ἡ θυσία τοῦ ἐνστίκτου δὲν ἔχει πλέον μίαν πλήρως ἀπολυτρωτικὴν ἐπίδρασιν, ἡ ἐνάρετος ἀποχὴ δὲν θὰ ἀμειφθῇ πλέον μὲ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἀγάπης, εἰς τελευταίαν δὲ ἀνάλυσιν, ἐξηγοράσθη ἕνα ἀπειλοῦν ἐξωτερικὸν ἀτύχημα—ἀπώλεια τῆς ἀγάπης καὶ τιμωρία ἐκ μέρους τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας—μὲ ἕνα μόνιμον ἐσωτερικὸν ἀτύχημα, μὲ τὴν ἔντασιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς.

Αὐτὰ τὰ πράγματα εἶνε τόσον περίπλοκα καὶ συγχρόνως τόσον σπουδαῖα, ὥστε, παρ' ὅλον τὸν κίνδυνον τῆς ἐπαναλήψεως, θὰ τὰ ἐπανεξετάσω καὶ

ἀπὸ μίαν ἄλλην πλευράν. Ἡ χρονικὴ σειρὰ τῆς ἀναπτύξεως θὰ ἦτο, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ ἑξῆς: Ἐν πρώτοις, κατάπνιξις τοῦ πόθου (παραίτησις ἱκανοποιήσεως τοῦ ἐνστίκτου) λόγῳ τοῦ φόβου πρὸ τῆς ἐπιθέσεως τῆς ἐξωτερικῆς ἀρχῆς—τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μὲ τὸν φόβον τῆς ἀπωλείας τῆς ἀγάπης, ἀφοῦ ἡ ἀγάπη προστατεύει ἀπὸ τὴν τιμωρίαν—ὕστερα ἐγκαθίδρυσις τῆς ἐσωτερικῆς ἐξουσίας, θυσία τοῦ ἐνστίκτου ἕνεκεν φόβου πρὸ τῆς ἐξουσίας αὐτῆς καὶ τέλος ἄγχος τῆς συνειδήσεως. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἐξομοίωσις τῆς κακῆς πράξεως πρὸς τὴν κακὴν πρόθεσιν, ἑπομένως συναίσθημα ἐνοχῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἴσθημα ἀνάγκης τιμωρίας. Ἡ ἐπίθεσις τῆς συνειδήσεως διατηρεῖ τὴν ἐπίθεσιν τῆς ἐξουσίας. Ἕως τώρα τὰ πράγματα διεσαφηνίσθησαν ἐπαρκῶς, ἀλλὰ διερωτώμεθα ποῦ μένει χῶρος διὰ τὴν κατοχυρωτικὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τὸ ἀτύχημα (ἡ ἔξωθεν ἐπιβαλλομένη θυσία τοῦ ἐνστίκτου), διὰ τὴν παρατηρουμένην αὐστηρότητα συνειδήσεως παρὰ τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς;

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ, ΤΟΥ ΠΟΘΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΕΝΟΧΗΣ

Ἔχομεν ἤδη ἐξηγήσει τὰ δύο ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς συνειδήσεως, πιθανὸν ὅμως νἀπαρέμεινεν ἡ ἐντύπωσις ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἐξηγήσεις δὲν ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ βάθους τοῦ θέματος καὶ ὅτι ὑπολείπεται κάτι ἀνεξήγητον. Ἐνταῦθα λοιπὸν παρεισδύει τέλος μία ἰδέα, ἡ ὁποία ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ψυχανάλυσιν καὶ εἶνε ξένη πρὸς τὴν κοινὴν σκέψιν τῶν ἀνθρώπων. Εἶνε τοιαύτης φύσεως, ὥστε μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταλάβωμεν διατὶ τὸ ὑπὸ ἔρευναν ἀντικείμενον ἦτο ἑπόμενον νὰ μᾶς φανῇ τόσον συγκεχυμένον καὶ ἀδιόρατον. Κατ' αὐτήν, ναὶ

μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν ἡ συνείδησις (ὀρθότερον: ὁ φόβος, ὁ ὁποῖος γίνεται βραδύτερον συνείδησις) ὑπῆρξεν αἰτία τῆς θυσίας τοῦ ἐνστίκτου, ἀλλὰ κατόπιν ἡ σχέσις ἀντιστρέφεται. Ἑκάστη θυσία, ἐπιβαλλομένη εἰς τὸ ἔνστικτον, καθίσταται μία δυναμικὴ πηγὴ τῆς συνειδήσεως, ἑκάστη νεωτέρα θυσία ἐπαυξάνει τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀνεπιείκειαν αὐτῆς, καὶ ἂν θέλωμεν νὰ φέρωμεν τὸ πρᾶγμα καλύτερον εἰς συμφωνίαν μὲ τὴν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν τῆς γεννήσεως τῆς συνειδήσεως, θὰ διετυπώναμεν τὴν ἑξῆς παράδοξον ρῆσιν: Ἡ συνείδησις εἶνε συνέπεια τῆς θυσίας τοῦ ἐνστίκτου, ἤ: Ἡ (ἔξωθεν ἐπιβαλλομένη) θυσία τοῦ ἐνστίκτου δημιουργεῖ τὴν συνείδησιν, ἡ ὁποία πάλιν ἀπαιτεῖ νεωτέρας θυσίας.

Αὐτὴ καθ᾽ ἑαυτὴν ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῆς ρήσεως αὐτῆς καὶ τῆς διαπιστωθείσης γεννήσεως τῆς συνειδήσεως δὲν εἶνε τόσον μεγάλη, ἐν τούτοις βλέπομεν ἕνα τρόπον νὰ τὴν σμικρύνωμεν ἀκόμη περισσότερον. Ἂς λάβωμεν, πρὸς εὐχερεστέραν παράστασιν, τὸ παράδειγμα τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἐπιθετικότητος καὶ ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι, εἰς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος, πρόκειται πάντοτε περὶ θυσίας τῆς ἐπιθετικότητος. Τοῦτο θὰ εἶνε βεβαίως μία προσωρινὴ ὑπόθεσις. Ἡ ἐπίδρασις τῆς θυσίας τοῦ ἐνστίκτου τούτου ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ἀνελίσσεται τότε κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε κάθε ποσὸν ἐπιθετικότητος ποὺ δὲν ἱκανοποιοῦμεν, ἀναλαμβάνεται ἀπὸ τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ ἡ ἐπίθεσι. αὐτοῦ (ἐναντίον τοῦ Ἐγὼ) αὐξάνει. Ἄρα τοῦτο δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν γνωστήν μας διαπίστωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρωταρχικὴ ἐπίθεσις τῆς συνειδήσεως εἶνε ἡ μεταγενεστέρα μορφὴ τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας, ἑπομένως δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάμῃ μὲ θυσίαν ἐνστίκτου. Τὴν ἀσυμφωνίαν αὐτὴν ὑπερνικῶμεν, ἐὰν παραδεχθῶμεν μίαν

ἄλλην προέλευσιν διὰ τὸν πρῶτον αὐτὸν ἐπιθετικὸν ἐφοδιασμὸν τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Ὅταν ἡ ἐξουσία, ἡ ἐπιβλέπουσα ἐπὶ τοῦ παιδιοῦ, ἐξαναγκάζει αὐτὸ εἰς τὰς πρώτας, ἄρα καὶ τὰς σπουδαιοτέρας θυσίας τῆς ἀπολαύσεως, ἀνεπτύχθη ἀσφαλῶς εἰς τὸ παιδὶ μία σημαντικὴ ῥοπὴ πρὸς ἐπιθετικότητα, ἀδιάφορον ποίας φύσεως ὑπῆρξαν αἱ ἐπιβληθεῖσαι στερήσεις. Κατ᾿ ἀνάγκην, τὸ παιδὶ παραιτεῖται τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ ὅπως ἐκδικηθῇ δι᾿ ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς ἐξουσίας. Ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν δύσκολον αὐτὴν δυναμικὴν κατάστασιν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν γνωστῶν μηχανισμῶν, ἰδιοποιεῖται (ψυχικῶς) τὴν ἀπρόσβλητον ἐξουσίαν, ἥτις μετατρέπεται ἔκτοτε εἰς Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ εἶνε κάτοχος ὅλης τῆς ἐπιθετικότητος, ἡ ὁποία θὰ εἶχεν ἐξασκηθῇ κατ᾿ αὐτῆς κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.
Τὸ Ἐγὼ τοῦ παιδιοῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν θλιβερὸν ρόλον τῆς τόσον ἐξευτελισθείσης ἐξουσίας—δηλαδὴ τοῦ πατρός. Εἶνε μία ἀντιστροφὴ τῶν ὅρων, ὅπως συμβαίνει συχνά. «Ἂν ἐγὼ ἤμουν ὁ πατέρας καὶ σὺ τὸ παιδί, θὰ σὲ κακομετεχειριζόμουν». Ἡ σχέσις μεταξὺ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ Ἐγὼ εἶνε ἡ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας παραμορφωμένη ἀντιστροφὴ πραγματικῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ μὴ εἰσέτι διαιρουμένου Ἐγὼ καὶ ἑνὸς ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου. Καὶ αὐτὸ ἐπίσης εἶνε τυπικόν. Ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ εἶνε ὅτι ἡ ἀρχικὴ αὐστηρότης τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ δὲν εἶνε—ἢ δὲν εἶνε τόσον—ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἐμάθομεν ὅτι ἔχει, ἢ τὴν ὁποίαν τοῦ ἀποδίδομεν, ἀλλ᾿ ἀντιπροσωπεύει αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπίθεσιν. Ἂν τοῦτο εἶνε ὀρθόν, τότε ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν πραγματικῶς ὅτι ἡ συνείδησις ἐγεννήθη εἰς τὴν ἀρχὴν λόγῳ τῆς καταστολῆς μιᾶς ἐπιθετικῆς ὁρμῆς καὶ ὅτι ἐνδυναμώνεται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ νέων τοιούτων καταστολῶν.—

Ποία ἐκ τῶν δύο ἀντιλήψεων εἶνε ἡ ὀρθοτέρα;

Ἡ πρώτη, ἡ ὁποία μᾶς ἐφάνη ἀκαταμάχητος ἀπὸ γενετικῆς ἀπόψεως, ἢ ἡ μεταγενεστέρα, ἡ ὁποία ἐναρμονίζει τὴν θεωρίαν κατὰ τὸν τελειότερον τρόπον; Φαινομενικῶς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς μαρτυρίας τῆς ἀπ᾿ εὐθείας παρατηρήσεως, καὶ αἱ δύο εἶνε δικαιολογημέναι Δὲν συγκρούονται, μάλιστα δὲ εἰς μίαν ὡρισμένην θέσιν συναντῶνται, διότι ἡ φιλέκδικος ἐπίθεσις τοῦ παιδιοῦ συμπροσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς τιμωρούσης ἐπιθέσεως ποὺ ἀναμένει ἀπὸ τὸν πατέρα. Ἀλλὰ ἡ πεῖρα διδάσκει ὅ ι ἡ αὐστηρότης τοῦ Ὑπερ—Ἐγὼ ποὺ ἀναπτύσσεται εἰς τὸ παιδί, δὲν ἀνταποδίδει καθόλου τὴν αὐστηρότητα μὲ τὴν ὁποίαν τὸ μετεχειρίσθησαν. [1]) Ἡ πρώτη φαίνεται νὰ εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν δευτέραν· ἕνα παιδί, ποὺ ἀνετράφη μαλθακῶς ἠμπορεῖ νὰ ἀποκτήσῃ μίαν πολὺ αὐστηρὰν συνείδησιν. Θὰ ἦτο ὅμως ἀστήρικτον νὰ ὑπερτιμήσωμεν αὐ ὴν τὴν ἀνεξαρτησίαν. Δὲν εἶνε δύσκολον νὰ πεισθῇ τις ὅτι ἡ αὐστηρότης τῆς ἀνατροφῆς ἀσκεῖ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ παιδικοῦ Ὑπερ—Ἐγώ. Εἶνε ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὸ ὅ ι εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ τὴν γέννησιν τῆς συνειδήσεως συντελοῦν ἔμφυτοι συγκρασιακοὶ παράγοντες καὶ ἐπιρροαὶ τοῦ πραγματικοῦ περιβάλλοντος, καὶ τοῦτο δὲν εἶνε διόλου παράξενον, εἶνε ἡ γενικὴ αἰτιολογικὴ προϋπόθεσις πάντων τῶν τοιούτων γεγονότων. [2])

---

[1]) Ὡς ἐτονίσθη ὀρθῶς ἀπὸ τὴν Μελανίαν Κλάϊν καὶ ἄλλους Ἄγγλους συγγραφεῖς.

[2]) Τὸ ἔργον τοῦ F. Alexander περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀνατροφῆς ἐπὶ τῆς ψυχολογικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου: «Ἡ ψυχανάλυσις τῆς προσωπικότητος, (1927)» ἀφιερώνει ἐνδιαφερούσας μελέτας εἰς τοὺς δύο κυριωτέρους τύπους τῆς παθογενοῦς ἀνατροφῆς, τῆς αὐστηροτάτης καὶ τῆς μαλθακῆς. Ὁ «ἐξαιρετικῶς ἤπιος καὶ ἐπιεικὴς» πατὴρ γίνεται ἀφορμὴ νὰ διαμορφωθῇ εἰς τὸ παιδὶ ἕνα αὐστηρότατον Ὑπερ—Ἐγώ, ἐπειδὴ λόγῳ τῆς ἀγάπης μὲ τὴν

Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ εἴπωμεν ὅτι, ὅταν τὸ παιδὶ ἀντιδρᾷ εἰς τὰς πρώτας ἐπιβαλλομένας μεγάλας στερήσεις τοῦ ἐνστίκτου μὲ ὑπερισχυρὰν ἐπίθεσιν καὶ ἀνάλογον αὐστηρότητα τοῦ Ὑπερ—Εγώ, βαδίζει ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (ἐπαναλαμβάνει δηλαδὴ τὰ βήματα τῶν παιδιῶν τῶν πρωτογόνων) καὶ ἀναβάλλει τὴν δικαιολογημένην ἐπίκαιρον ἀπάντησιν, διότι ὁ πατὴρ τῶν πρώτων χρόνων ἦτο ἀσφαλῶς τρομερὸς καὶ προφανῶς εὐεπίφορος εἰς τὰς πλέον ἀγρίας ἐπιθέσεις. Αἱ διαφοραὶ τῶν δύο ἀντιλήψεων περὶ τῆς γενέσεως τῆς συνειδήσεως ἐλαττώνονται ἀ όμη περισσότερον, ὅταν μεταφερόμεθα ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ἱστ ρίαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ γένους. Δι' αὐτὸ μία νέα σπουδαία διαφορὰ ἐμφαίνεται εἰς τὰς δύο αὐτὰς ἀναπτύξεις. Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς τῆς ἀνθρωπότητος προέρχεται ἀπὸ τὸ οἰδιποδικὸν σύμπλεγμα καὶ ἐκτήθη κατόπιν τοῦ φόνου τοῦ πατρὸς διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἀδελφῶν Τότε ἐξεδηλώθη μία ἐπίθεσις, ἡ ὁποία δὲν κατεστάλη, ἀλλ' ἐξετελέσθη, εἶνε ἡ αὐτὴ ἐπίθεσις, ἡ καταστολὴ τῆς ὁποίας εἰς τὸ παιδὶ γίνεται προφανῶς πηγὴ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς. Λοιπόν, δὲν θὰ ἐκπλαγῶ ἂν ἕνας

ὁποίαν περιβάλλεται, ἡ ἐπιθετικότης του δὲν εὑρίσκει ἄλλην διέξοδον παρὰ νὰ στρέφεται πρὸς τὰ ἔσω.

Εἰς τὸ παραμεληθὲν παιδὶ ποὺ ἀνετράφη χωρὶς ἀγάπη ἡ ἔντασις μεταξὺ Ἐγὼ καὶ Ὑπερ—Ἐγὼ καταπίπτει καὶ ὅλη ἡ ἐπιθετικότης δύναται νὰ στραφῇ πρὸς τὰ ἔξω. Ἐάν, λοιπόν, ἀφίσωμεν κατὰ μέρος τὸν παράγοντα τῆς ἀτομικῆς κράσεως, ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα βεβαίως ἔχει τὴν θέσιν του, τότε διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ αὐστηρὰ συνείδησις προέρχεται ἀπὸ τὴν συνδρομὴν δύο βιωτικῶν ἐπιδράσεων, τῆς θυσίας τοῦ ἐνστίκτου, τὴν ὁποίαν ἐπακολουθεῖ μία ἔκρηξις ἐπιθετικότητος, καὶ τῆς ἀπολαυο ένης ἀγάπης, ἡ ὁποία στρέφει τὴν ἐν λόγῳ ἐπιθετικότητα πρὸς τὰ ἔσω καὶ τὴν μεταβιβάζει εἰς τὸ Ὑπερ—Ἐγώ.

ἀναγνώστης μοῦ παρατηρήσῃ ἐν ὀργῇ: «Ὥστε λοιπὸν εἶνε ἐντελῶς ἀδιάφορον, εἴτε σκοτώνουν τὸν πατέρα, εἴτε ὄχι, ἕνα συναίσθημα ἐνοχῆς γεννᾶται ἐν πάσῃ περιπτώσει! Ἐπιτρέψατε μερικὰς ἀμφιβολίας. Ἢ σφάλλετε ὅταν διϊσχυρίζεσθε ὅτι τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς προέρχεται ἀπὸ κατασταλείσας ἐπιθέσεις, ἢ ἡ ὅλη ἱστορία περὶ δολοφονίας τοῦ πατρὸς εἶνε ἕνα χάλκευμα, καὶ τὰ παιδιὰ τῶν πρωτογόνων δὲν ἐδολοφόνουν τοὺς πατέρας των συχνότερον ἀπὸ τὰ σημερινὰ παιδιά. Ἐξ ἄλλου, ἂν δὲν εἶνε ἕνα μυθιστόρημα καὶ εἶνε μία ἀληθοφανὴς ἱστορία, τότε εὑρισκόμεθα ἁπλῶς πρὸ μιᾶς περιπτώσεως, εἰς τὴν ὁποίαν συμβαίνει ἐκεῖνο ποὺ ἀναμένει ὅλος ὁ κόσμος· τουτέστιν αἰσθάνεταί τις ἑαυτὸν ἔνοχον, διότι ἔπραξε πραγματικῶςκἄτι ποὺ δὲν δικαιολογεῖται. Καὶ διὰ μίαν τοιαύτην περίπτωσιν, ποὺ συμβαίνει πάντως κάθε ἡμέραν, ὀφείλει ἡ ψυχανάλυσις νὰ μᾶς διαφωτίζῃ».

Η ΜΕΤΑΝΟΙΑ

Τοῦτο εἶνε ἀληθὲς καὶ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ. Δὲν εἶνε ὅμως καὶ αἴνιγμα. Ὅταν ἔχῃ κανεὶς ἕνα συναίσθημα ἐνοχῆς, ἐπειδὴ διέπραξε μίαν παράβασιν, θὰ ἔπρεπε μᾶλλον αὐτὸ τὸ συναίσθημα νὰ ὀνομασθῇ μετάνοια. Ἀναφέρεται μόνον εἰς μίαν ὡρισμένην πρᾶξιν, προϋποθέτει φυσικῶς, ὅτι πρὸ τῆς πράξεως ὑπῆρχε μία συνείδησις,ἡὁποία εἶνε ἑτοίμη νὰ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἔνοχον. Μία τοιαύτη μετάνοια λοιπὸν δὲν δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς προελεύσεως τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς. Ἡ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν καθημερινῶν φαινομένων (τῆς μετανοίας) εἶνε, ὅτι εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος περιπτώσεις ὡρισμένον ἔνστικτον ἀπέκτησε πρὸς στιγμὴν τόσην δύναμιν, ὥστε νὰ ἱκανοποιηθῇ παρὰ τὴν ἀντίστασιν, τῆς περιωρισμένην μόνον δύναμιν ἐχού-

σης συνειδήσεως, καὶ ὅτι, κατόπιν τῆς φυσιολογικῆς χαλαρώσεως τῆς ἀνάγκης, ὀφειλομένης εἰς τὴν ἱκανοποίησιν, ἡ σχέσις τῶν δυνάμεων ἐπανέρχεται εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Ἡ ψυχανάλυσις ἔχει ἑπομένως δίκαιον νὰ ἀποκλείῃ ἀπὸ τὴν παροῦσαν συζήτησιν τὴν μετάνοιαν ὡς πηγὴν συναισθήματος ἐνοχῆς, ὅσον δήποτε συχνὰ καὶ ἂν παρουσιασθῇ τὸ φαινόμενον καὶ ὅσον δήποτε μεγάλη καὶ ἂν εἶνε ἡ πρακτικὴ σημασία του.

Ἀλλ᾿ ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον συναίσθημα ἐνοχῆς ἀνάγεται εἰς τὸν φόνον τοῦ πρώτου πατρός, δὲν ἔχομεν πάλιν μίαν περίπτωσιν «μετανοίας», καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτεθοῦν ἡ συνείδησις καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς προϋπάρχοντα τῆς πράξεως; Πόθεν προῆλθεν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ μετάνοια; Βεβαίως, ἡ περίπτωσις αὕτη πρέπει νὰ μᾶς διαφωτίσῃ τὸ μυστήριον τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς, ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τὰς ἀπορίας μας. Καὶ φρονῶ, ὅτι μᾶς παρέχει τὴν ποθουμένην ἐξήγησιν. Ἡ ἐν λόγῳ μετάνοια ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρωτογόνου διφυοῦς συναισθήσεως ἀπέναντι τοῦ πατρός, τὸν ὁποῖον τὰ παιδιὰ ἐμίσουν ἀφ᾿ ἑνός, ἠγάπων ὅμως ἐπίσης ἀφ᾿ ἑτέρου. Ἀφοῦ τὸ μῖσός των ἱκανοποιήθη διὰ τῆς ἐπιθέσεως, ἡ ἀγάπη ἐξεδηλώθη ὑπὸ μορφὴν μετανοίας διὰ τὴν πρᾶξιν, ἐγκαθίδρυσε διὰ τῆς ταυτοποιήσεως μὲ τὸν πατέρα τὸ Ὑπερ-Ἐγώ, τοῦ ἔδωσε τὴν δύναμιν τοῦ πατρὸς ὡς τιμωρία διὰ τὴν ἐναντίον αὐτοῦ διαπραχθεῖσαν ἐπίθεσιν, καὶ ἐδημιούργησε τοὺς φραγμούς, μέλλοντας νὰ ἀποτρέπουν τὴν ἐπανάληψιν τῆς πράξεως. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ πατρὸς ἐπανελήφθη εἰς τὰς ἑπομένας γενεάς, διετηρήθη καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς καὶ ἰσχυροποιήθη ἐκ νέου ὕστερα ἀπὸ κάθε κατασταλεῖσαν καὶ εἰς τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ μεταβιβασθεῖσαν ἐπίθεσιν. Τώρα, φρονῶ, ὅτι ἐννοοῦμεν δύο τινα

μετὰ πάσης σαφηνείας, τὴν συμμετοχὴν τῆς ἀγάπης εἰς τὴν γέννησιν τῆς συνειδήσεως καὶ τὸ μοιραῖον ἀναπόδραστον τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς.

Η ΡΗΞΙΣ ΤΟΥ ΔΙΦΥΟΥΣ

Εἶνε πράγματι ἀδιάφορον ἐὰν ἐφόνευσέ τις τὸν πατέρα ἢ ἀπέσχε τῆς πράξεως· εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις αἰσθάνεταί τις ἑαυτὸν ἔνοχον, διότι τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς εἶνε ἡ ἔκφρασις τῆς «ρήξεως τοῦ διφυοῦς», τῆς αἰωνίας ρήξεως μεταξὺ τοῦ «Ἔρωτος» καὶ τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου ἢ καταστροφῆς. Ἡ ρῆξις αὕτη ἐπέρχεται μόλις ἀρχίσῃ ἡ συμβίωσις τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ᾽ ὅσον ἡ ἀνθρωπίνη κοινότης παραμένει ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς οἰκογενείας, ἡ ρῆξις ἐκδηλώνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ οἰδιποδικοῦ συμπλέγματος, πλάττει τὴν συνείδησιν, δημιουργεῖ τὸ πρῶτον συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς. Μὲ τὴν εὔρυνσιν τῆς κοινότητος, ἡ ἰδία ρῆξις συνεχίζεται ὑπὸ μορφὰς ἐξαρτωμένας ἀπὸ τὸ παρελθόν, ἐκτραχύνεται καὶ ἔχει ὡς συνέπειαν μίαν περαιτέρω ἐπαύξησιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς. Ἐπειδὴ ὁ πολιτισμὸς ὠθεῖται ἀπὸ ἕνα ἐσωτερικὸν ἐρωτικὸν κίνητρον νὰ συνενώνῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς μίαν στενῶς συνδεδεμένην μᾶζαν, οὗτος (ὁ πολιτισμὸς) δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον μόνον διὰ τῆς ἀκαταπαύστου ἰσχυροποιήσεως τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς. Ὅ,τι ἤρχισε μὲ τὸν πατέρα συμπληρώνεται μὲ τὴν μᾶζαν.

Ἂν ὁ πολιτισμὸς εἶνε ἡ ἀναγκαία πορεία ἀναπτύξεως ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα, τότε εἶνε μοιραῖον ἡ περαιτέρω ἐξέλιξίς του νὰ συνεπάγεται, ὡς συνέπεια τῆς αἰωνίας πάλης μεταξὺ ἀγάπης καὶ ὁρμῆς θανάτου, μίαν ἐπαύξησιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς, ἴσως μέχρι βαθμοῦ τὸν ὁποῖον τὸ μεμονωμένον ἄτομον εὑρίσκει ἀνυπόφορον. Ἐνθυμούμεθα τὸ συγκινητικὸν παρά-

πονον τοῦ Γκαῖτε ἐναντίον τῶν «οὐρανίων δυνάμεων» :

« Σεῖς μᾶς φέρετε εἰς τὴν ζωήν,
Κάμνετε τὸν πτωχὸν νὰ πταίῃ
Ὕστερα τὸν παραδίδετε εἰς τὰ βάσανα
Διότι ὅποιος πταίει τιμωρεῖται εἰς τὴν γῆν! »

καὶ δὲν συγκρατοῦμεν ἕνα ἀναστεναγμὸν ἀνακουφίσεως, ὅταν παρατηροῦμεν ὅτι ὑπάρχουν ὡρισμένοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι κατώρθωσαν, σχεδὸν ἀκόπως, νὰ ἀνακαλύψουν τὰς βαθυτέρας ἀληθείας ἀπό μέσα ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἰδικῶν των συναισθημάτων, ἡμεῖς δὲ οἱ ἄλλοι δὲν εὑρίσκομεν παρὰ κατόπιν ἐπιπόνων ἀμφιταλαντεύσεων καὶ ψηλαφίσεων τὸν δρόμον αὐτῶν τῶν ἀληθειῶν.

VIII

Η ΤΙΜΗ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ τέρμα τοῦ δρόμου τούτου, αἰσθανόμεθα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ζητήσωμεν συγγνώμην ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην, ἐπειδὴ δὲν ἀπεδείχθημεν δι᾽ αὐτὸν ὁδηγὸς ἐπιδέξιος, μὴ δυνηθέντες νὰ τὸν ἀπαλλάξωμε ἀπὸ περιπλανήσεις εἰς ἐρήμους ἐκτάσεις καὶ ἀπὸ ἐξαντλητικὰς λοξοδρομίας. Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ καλύτερον. Θὰ προσπαθήσωμεν κατωτέρω νὰ τὸν ἀποζημιώσωμεν.

Ἐν πρώτοις, ὑποπτεύομαι παρὰ τοῖς ἀναγνώσταις τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι αἱ συζητήσεις περὶ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς δὲν ἔχουν θέσιν καμμίαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ παρόντος ἔργου, ἐπειδὴ ἀξιοῦν δυσανάλογον πρὸς αὐτὰς χῶρον, ἐπὶ ζημίᾳ ἄλλου περιεχομένου, μὲ τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε στενῶς συνδεδεμέναι. Πιθανόν, ἐκ τοῦ λόγου τούτου, νὰ ἔχῃ διαταραχθῆ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς πραγματείας, ἀλλὰ τοῦτο ἔγινε διότι ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς τὴν πρόθεσίν μας ὅπως παραστήσωμεν τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς ὡς τὸ σπουδαιότερον πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὅπως ὑποδείξωμεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἐξαγοράζει τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ μὲ διαρκεῖς θυσίας τῆς εὐτυχίας ὑπὸ τὴν πίεσιν ὁλοὲν αὔξοντος συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς (1).

---

(1) «Οὕτως ἡ συνείδησις μᾶς κάμνει δειλοὺς ὅλους μας...»

Ἡ σημερινὴ ἐκπαίδευσις, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἀξιοκατακρίτων της, ἔχει καὶ τὸ ἑξῆς εἰς βάρος της, ὅτι

Ἂν ἡ ρῆσις αὕτη, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὁριστικὸν συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης μας, περικλείῃ ἀκόμη ἕνα στοιχεῖον ἀπορίας, τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν ὅλως ἰδιάζουσαν καὶ μὴ ἐννοηθεῖσαν ἀκόμη σχέσιν τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνοχῆς πρὸς τὴν συνείδησίν μας. Εἰς τὰς κοινὰς καὶ ὡς ὁμαλὰς θεωρουμένας περιπτώσεις μετανοίας ἡ ἐν λόγῳ σχέσις φανερώνεται ἀρκετὰ σαφῶς εἰς τὴν συνείδησιν. Μήπως δὲν εἴμεθα συνειθισμένοι νὰ λέγωμεν ἀντὶ συναισθήματος ἐνοχῆς «συνείδησιν τῆς ἐνοχῆς»; Ἐκ τῆς μελέτης τῶν νευρώσεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀκριβῶς ὀφείλομεν τὰς πολυτιμωτέρας ὑποδείξεις διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἐν γένει ὁμαλοῦ, προκύπτουν ἀντιφατικαὶ διαπιστώσεις.

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΕΝΟΧΗΣ

Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν τῶν νευρώσεων, τὴν λεγομένην «ἀναγκαστικήν», (Zwangsneurose) τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς ἐπιβάλλεται παταγωδῶς εἰς τὴν συνείδησιν, δεσπόζει τῆς ὅλης εἰκόνος τῆς ἀσθενείας, καθὼς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς, καὶ δὲν ἀφίνει σχεδὸν τίποτε ἄλλο νὰ ἐμφανισθῇ πλη-

---

ἀποκρύπτει ἀπὸ τὸν νεανίαν τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον ἡ σεξουαλικὴ λειτουργία μέλλει νὰ παίζῃ εἰς τὴν ζωήν του. Πρὸς τούτοις, παραλείπει ἐγκληματικῶς νὰ παρασκευάσῃ τὸν νεαρὸν διὰ τὴν ἐπίθεσιν, τῆς ὁποίας μέλλει νὰ εἶνε θῦμα. Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νέων εἰς τὴν ζωὴν εἶνε ὡς ἂν νὰ ἐφοδιάζωμεν ἀνθρώπους, μεταβαίνοντας πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ Πόλου, μὲ καλοκαιρινὰ φορέματα καὶ χάρτας τῶν βορειοϊταλικῶν λιμνῶν. Εἶνε ἑπόμενον, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, νὰ παραβιάζωνται αἱ ἠθικαὶ ἐντολαί. Αὗται δὲν θὰ ἐζημιοῦντο καθόλου, ἐὰν ἡ παιδαγωγικὴ ἔλεγε : Οὕτω πως ἔπρεπε νὰ εἶνε ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ εἶνε ὁ ἴδιος εὐτυχὴς καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἄλλους εὐτυχεῖς. Ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβετε ὑπ' ὄψιν, ὅτι δὲν εἶνε ἔτσι οἱ ἄνθρωποι ὅπως τοὺς θέλομεν.

Ἀντὶ τούτου, δίδει εἰς κάθε νεαρὸν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ ἄλλοι εἶνε ἤδη ἐνάρετοι, καὶ πρέπει νὰ γίνῃ καὶ αὐτός, πρᾶγμα ποὺ ἀντίκειται πρὸς τὴν πραγματικότητα.

σίον του. Ἀλλὰ εἰς πλείστας ἄλλας περιπτώσεις καὶ μορφὰς τῆς νευρώσεως, τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς παραμένει πλήρως ἀσυνείδητον, χωρὶς ὅμως ὡς ἐκ τούτου νὰ εἶνε ἀσθενέστεραι αἱ ἐπιδράσεις του. Οἱ ἀσθενεῖς δὲν μᾶς πιστεύουν ὅταν τοὺς καταλογίζωμεν ἕνα «ἀσυνείδητον συναίσθημα ἐνοχῆς». Τοὺς δίδομεν νὰ τὸ καταλάβουν πλαγίως, ὁμιλοῦντες πρὸς αὐτοὺς περὶ μιᾶς ἀσυνειδήτου ἀνάγκης τιμωρίας ὡς μορφῆς ὑφ᾽ ἣν ἐκδηλοῦται τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς. Ἀλλὰ ἡ σχέσις πρὸς τὴν νευρωτικὴν μορφὴν δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμηθῇ. Ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν νεύρωσιν τύποι ἀσθενῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντιλαμβάνονται τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς ἢ τὸ αἰσθάνονται ὡς μίαν βασανίζουσαν στενοχωρίαν, ὡς ἄγχος δὲ τὸ αἰσθάνονται μόνον ὅταν ἐμποδίζωνται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένων πράξεων. Θὰ ἔπρεπε ἐπὶ τέλους νὰ εἴχομεν ἐννοήσει αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐντούτοις ὅμως δὲν τὸ κατορθώνομεν ἀκόμη. Ἴσως ἐνταῦθα δικαιολογεῖται ἡ παρατήρησις, ὅτι τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς δὲν εἶνε κατὰ βάθος τίποτε ἄλλο παρὰ μία τοπικὴ παραφυὰς τοῦ ἄγχους, εἰς δὲ τὰς μεταγενεστέρας αὐτοῦ φάσεις συμπίπτει καθ᾽ ὁλοκληρίαν μὲ τὸ ἄγχος πρὸ τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Καὶ εἰς τὸ ἄγχος φανερώνονται, ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνείδησιν, αἱ αὐταὶ ἐξαιρετικαὶ ἀλλαγαί. Ὁπωσδήποτε, τὸ ἄγχος κρύπτεται ὄπισθεν πάντων τῶν συμπτωμάτων, ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν κατακτᾷ μετὰ πατάγου ἐξ ὁλοκλήρου τὴν συνείδησιν, ἄλλοτε δὲ κρύπτεται τόσον τελείως ὥστε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἀσυνειδήτου ἄγχους —ἢ ἂν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν μίαν καθαρωτέραν ψυχολογικὴν συνείδησιν, ἐφ᾽ ὅσον εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἄγχος δὲν εἶνε, παρὰ μία αἴσθησις— περὶ πιθανοτήτων ἄγχους. Καὶ δι᾽ αὐτὸ ἐπιτρέπεται νὰ σκεπτώμεθα, ὅτι καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ παραγομένην συνείδησιν ἐνοχῆς δὲν τὴν διακρίνομεν ὡς τοιαύτην· παραμένει κατὰ μέγα μέρος ἀσυνείδητος ἢ

ἐκδηλώνεται ὡς στενοχωρία, ἀνησυχία, δυσφορία, τῆς ὁποίας ζητοῦμεν ἀλλαχοῦ τὰ αἴτια. Αἱ θρησκεῖαι τοὐλάχιστον δὲν παρεγνώρισαν ποτὲ τὸν ρόλον τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς εἰς τὸν πολιτισμόν. Καὶ μάλιστα, ἔχουν τὴν ἀπαίτησιν, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἐτόνισα εἰς «Τὸ μέλλον μιᾶς ὀπτασίας», νὰ ἀπολυτρώσουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τοῦτο τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν ἁμαρτίαν. Ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξασφαλίζεται αὐτὴ ἡ ἀπολύτρωσις, τουτέστιν διὰ τοῦ θανάτου ἑνὸς ἀτόμου, ἀναλαμβάνοντος διὰ τῆς θυσίας τῆς ζωῆς του μίαν ἐνοχὴν κοινὴν τοῖς πᾶσιν, ἠδυνήθημεν νὰ καταλήξωμεν εἰς ἕνα συμπέρασμα περὶ τοῦ ποία θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀφορμὴ πρὸς κτῆσιν αὐτῆς τῆς πρωτενοχῆς, μὲ τὴν ὁποίαν καὶ ἤρχισεν ὁ πολιτισμός.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Δὲν εἶνε βεβαίως σημαντική, ἀλλ' οὔτε καὶ περιττὴ ἡ διασάφισις τῆς σημασίας ὡρισμένων λέξεων, ὅπως : Ὑπερ—Ἐγώ, Συνείδησις (Gewissen), συναίσθημα ἐνοχῆς, ἀνάγκη τιμωρίας, μετάνοια, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποιήσαμεν συχνάκις εἰς τὸ παρὸν ἔργον ἴσως μὲ κάποιαν ἐλευθερίαν καὶ τὴν μίαν ἀντὶ τῆς ἄλλης. Ἅπασαι αὐταὶ αἱ λέξεις ἀναφέρονται εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σχέσιν (κατάστασιν), προσδιορίζουν ὅμως διαφόρους πλευρὰς αὐτῆς. Τὸ Ὑπερ—Ἐγὼ εἶνε μία ἐξουσία, παρ' ἡμῶν προϋποτεθεῖσα, ἡ δὲ συνείδησις (Gewissen) μιὰ λειτουργία, τὴν ὁποίαν τοῦ καταλογίζομεν πλησίον ἑτέρων τινῶν, ἐπιτηρήσεως ἐπὶ τῶν πράξεων καὶ προθέσεων τοῦ Ἐγώ, τοῦ ὁποίου κρίνει καὶ λογοκρίνει τὴν δρᾶσιν. Τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς, ἡ σκληρότης τοῦ Ὑπερ—Ἐγώ, εἶνε λοιπόν, ὅπως ἡ αὐστηρότης τῆς συνειδήσεως, ἡ εἰς τὸ Ἐγὼ παρασχεθεῖσα διαίσθησις ὅτι ἐπιτηρεῖται καθ' ὃν τρόπον ἐπιτηρεῖται, εἶνε δὲ ἡ ἐκτίμησις τῆς ἐντάσεως μεταξὺ τῶν ἐπιδιώξεων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀξιώσεων τοῦ Ὑπερ—

Ἐγώ, καὶ τέλος, ἡ ἀνάγκη τιμωρίας, αὐτὸ τὸ ἄγχος πρὸ τῆς ἐπικριτικῆς ἐξουσίας εὑρισκόμενον εἰς τὴν βάσιν ὅλης τῆς σχέσεως, εἶνε μία ἐνστικτώδηςἐκδήλωσιςτοῦ Ἐγώ, τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σαδιστικοῦ Ὑπερ—Ἐγώ, ἔγινε μαζοχιστικόν, δηλαδὴ ἐχρησιμοποίησε ἕνα μέρος τοῦ ἐν αὐτῷ παρόντος ἐνστίκτου ἐσωτερικῆς καταστροφῆς διὰ μίαν ἐρωτικὴν σύνδεσιν μὲ τὸ Ὑπερ—Ἐγώ. Περὶ συνειδήσεως (Gewissen) δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος προτοῦ διαπιστωθῇ ἕνα Ὑπερ—Ἐγώ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συνείδησιν ἐνοχῆς, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι προηγεῖται τοῦ Ὑπερ—Ἐγώ, ἑπομένως καὶ τῆς συνειδήσεως (Gewissen). Εἶνε κατόπιν ἡ ἄμεσος ἔκφρασις τοῦ ἄγχους πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἐντάσεως μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ καὶ τῆς ῥηθείσης ἐξουσίας, ἡ ἀπ' εὐθείας παραφυὰς τῆς ῥήξεως μεταξὺ τῆς ἀνάγκης ἀπὸ τὴν ἀγάπην αὐτῆς καὶ τῆς πιέσεως πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἐνστίκτου, ἡ παρεμπόδισις τῆς ὁποίας γεννᾷ τὴν ῥοπὴν πρὸς ἐπίθεσιν. Ἐπειδὴ τὰ δύο αὐτὰ στρώμματα τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς—λόγῳ ἄγχους πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐξουσίας—εἶνε ἐπιτεθειμένα τὸ ἕνα ἐπὶ τοῦ ἄλλου, εἴχαμεν κάποιαν δυσκολίαν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν σχέσεων τῆς συνειδήσεως. Τέλος ἡ μετάνοια εἶνε μία συνολικὴ ὀνομασία διὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Ἐγὼ εἰς μίαν περίπτωσιν τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς, περιέχει τὸ ἐλάχιστα μεταβεβλημένον αἰσθητικὸν ὑλικὸν τοῦ ὄπισθεν ἐνεργοῦντος ἄγχους, εἶνε αὐτὴ ἡ ἰδία μιὰ τιμωρία καὶ δύναται νὰ περικλείῃ τὴν ἀ άγκην τιμωρίας. Καὶ αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ εἶνε ἀρχαιοτέρα τῆς συνειδήσεως.

Θὰ μᾶς ὠφελήσῃ ἐπίσης νομίζω ἐὰν καὶ διὰ δευτέραν φορὰν ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς ἀντιφάσεις, αἱ ὁποῖαι μᾶς ἐσυσκότισαν πρὸς στιγμὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρεύνης μας. Μιὰ φορὰ τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς τὸ ἐθεωρήσαμεν συνέπειαν μὴ ἐκτελεσθεισῶν ἐπιθέσεων, ἀλλά, μιὰ ἄλλη φορὰ καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀρχήν της, δηλαδὴ κατὰ τὸν

φόνον τοῦ πατρός, τὸ ἐθεωρήσαμεν συνέπειαν μιᾶς ἐκτελεσθείσης ἐπιθέσεως. Καὶ τὴν δυσκολίαν αὐτὴν ἐξεκαθαρίσαμεν. Ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς ἐσωτερικῆς ἐξουσίας, τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ, μετέβαλεν ἀκριβῶς ἄρδην τὴν κατάστασιν. Πρωτύτερα τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς σενέπιπτε μὲ τὴν μετάνοιαν. Ὑπεδείξαμεν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὅτι ὁ ὅρος μετάνοια διαφυλάσσεται μόνον διὰ τὴν ἀντίδρασιν ποὺ ἐπέρχεται μετὰ τὴν πραγματικὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιθέσεως. Κατόπιν, λόγῳ τῆς πανενημερότητος τοῦ Ὑπερ-Ἐγώ, ἡδιαφορὰ μεταξὺ προθέσεως καὶ ἐκτελέσεως ἔχασε τὴν δύναμίν της. Ἔκτοτε καὶ μία πραγματικῶς ἐκτελεσθεῖσα βιαία πρᾶξις παρήγαγε συναίσθημα ἐνοχῆς—ὡς γνωστὸν τοῖς πᾶσιν καὶ μία ἁπλῶς προμελετηθεῖσα ἀλλὰ μὴ ἐκτελεσθεῖσα ἐπροκάλει τὸἴδιον συναίσθημα, ὡς ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ψυχαναλύσεως. Ὑπεράνω τῆς μεταβολῆς τῆς ψυχολογικῆς καταστάσεως ἡ ρῆ ξις τοῦ διφυοῦς ἀμφοτέρων τῶν πρωτενστίκτων ἀφίνει τὴν αὐτὴν ἐπιρροήν. Ἀποκλίνομεν ἐνταῦθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος εἰς τὴν εὐμετάβλητον σχέσιν τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς πρὸς τὴν συνείδησιν. Τὸ ἐκ τῆς μετανοίας διὰ τὴν κακὴν πρᾶξιν προερχόμενον συναίσθημα ἐνοχῆς θὰ ἔπρεπε πάντοτε νὰ εἶνε συνειδητόν, τὸ δὲ ἐξ ἀντιλήψεως τῆς κακῆς ὁρμῆς ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἀσυνείδητον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε τόσον ἁπλοῦν. Ἡ ἀναγκαστικὴ νεύρωσις μᾶς λέγει σαφῶς τὰ ἀντίθετα. Ἡ δευτέρα ἀντίφασις ἦτο ὅτι ἡ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια, μὲ τὴν ὁποίαν φανταζόμεθα προικισμένον τὸ Ὑπερ-Ἐγώ, κατὰ μίαν γνώμην, συνεχίζει ἁπλῶς καὶ διατηρεῖ διὰ τὴν ψυχικὴν ζωὴν τὴν ποινικὴν ἐνέργειαν τῆς ἐξωτερικῆς ἐξουσίας, ἐνῷ κατ' ἄλλην γνώμην, ἡ ἐν λόγῳ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια εἶνε μᾶλλον ἡ μὴ χρησιμοποιηθεῖσα ἀντεπιθετικὴ ἐνέργεια ἐναντίον τῆς κολαζούσης ἐξουσίας. Ἡ πρώτη ἀντίληψις ἐφαίνετο νὰ συμφωνῇ μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς ἡ δευτέρα μᾶλλον μὲ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ. Μία βαθυτέρα ἐξονύχισις τοῦ ζητήμα

τος ἐξηφάνισε σχεδὸν τὴν φαινομενικῶς ἄλυτον ἀντίθεσιν. Ἐξ αὐτῆς παρέμεινε ἕνα οὐσιῶδες στοιχεῖον, τ. ἔ. ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς πρὸς τὰ ἔσω μετατεθείσης ἐπιθέσεως. Ἡ κλινικὴ παρατήρησις ἐπιτρέπει πάλιν νὰ διακρί ωμεν πράγματι δύο πηγὰς διὰ τὴν εἰς τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ καταλογιζομένην ἐπίθεσιν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐνεργεῖ ἀποτελεσματικώτερον ἀναλόγως τῆς περιστάσεως, αἱ ὁποῖαι ὅμως κατὰ κανόνα συνεργάζονται.

Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΕΝΣΤΙΚΤΟΥ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ ΩΣ ΜΟΝΑΔΙΚΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ ΕΝΟΧΗΣ

Μοῦ φαίνεται ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς ἕνα σημεῖον ὅπου δύναμαι νὰ ὑποστηρίξω σοβαρῶς μίαν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν εἶχον προηγουμένως διατυπώσει ὡς προσωρινὴν ὑπόθεσιν Εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα τῆς ψυχαναλύσεως παρατηρεῖται κάποια προτίμησις διὰ τὴν δοξασίαν ὅτι κάθε εἶδος στερήσεως, κάθε κωλυωμέ η ἱκανοποίησις ἐνστίκτου ἔχει, ἢ δύναται νὰ ἔχῃ ὡς συνέπειαν μίαν ἐπαύξησιν τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς. Φρονῶ ὅτι διευκολύνεται πολὺ ἡ θεωρητική, ἐργασία ἂν παραδεχθῶμεν αὐτὴν τὴν δοξασίαν μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπιθετικὰ ἔνστικτα, καὶ δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχῃ καμμία σοβαρὰ ἀντίρρησις ἐναντίον μιᾶς τοιαύτης γνώμης. Διότι, πῶς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐξηγήσωμεν δυναμικῶς ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἑνὸς μὴ ἐκπληρωθέντος ἐρωτικοῦ πόθου ὑπεισέρχεται μία ἐπαύξησις τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς; Ἡ ἐξήγησις εἶνε τότε δυνατὴ μόνον διὰ πλαγίας ὁδοῦ, τ. ἔ. διὰ τοῦ ὅτι ἡ παρεμπόδισις τῆς ἐρωτικῆς ἱκανοποιήσεως προκαλεῖ ὡρισμένον ποσὸν ἐπιθετικότητος ἐναντίον τοῦ ἐμποδίζοντος αὐτὴν προσώπου, καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδία ἐπιθετικότης καταστέλλεται πάλιν. Ἀλλὰ κατόπιν μόνον ἡ ἐπίθεσις μεταβάλλεται εἰς συναίσθημα ἐνοχῆς, διότι καταστέλλεται καὶ παραπέμπεται εἰς τὸ Ὑπερ-Ἐγώ. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι θὰ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ ἐκθέσωμεν ἁπλούστερον καὶ σαφέστερον πολλὰ γεγονότ , ἂν περιορίζωμεν τὴν ἀνα-

κάλυψιν τῆς ψυχαναλύσεως περ τῆς προελεύσεως τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς εἰς τὰ ἐπιθετικὰ ἔνστικτα. Τὸ κλινικὸν ὑλικὸν δὲν δίδει ἐνταῦθα μίαν σαφῆ ἀπάντησιν, ἐπειδή, συμφώνως πρὸς τὴν προϋπόθεσίν μας, τὰ δύο εἴδη ἐνστίκτων ἐμφανίζονται σπανίως, σχεδὸν ποτέ, ἀπομεμονωμένα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἀλλὰ ἡ ἐξέτασις ἐξαιρετικῶν περιπτώσεων ἐλπίζω ὅτι θὰ φέρῃ τὰ παρ' ἐμοῦ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Δὲν ἀντέχω εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ καρπωθῶ μίαν πρώτην ὠφέλειαν ἀπ' αὐτὴν τὴν σοβαρωτέραν δοξασίαν, ἐφαρμόζων αὐτὴν εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἀπωθήσεως. Τὰ συμπτώματα τῶν νευρώσεων, ὅπως ἐμάθομεν, εἶνε οὐσιαστικῶς ὑποκατάστατα ἱ ανονοποιήσεως διὰ μὴ ἐκπληρωθέντας ἀφροδισιακοὺς πόθους Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναλυτικῆς ἐργασίας ἐμάθομεν μετ' ἐκπλήξεως, ὅτι ἴσως κάθε νεύρωσις συγκαλύπτει ἕνα ποσὸν ἀσυνειδήτου συναισθήματος ἐνοχῆς, τὸ ὁποῖον πάλιν κατοχυρώνει τὰ συμπτώματα διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῶν ἐπὶ σκοπῷ τιμωρίας. Τώρα ἐφθάσαμεν εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἐπιτρέπεται νὰ διατυπώσωμεν τὴν ρῆσιν: ὅταν μία ἐπιδίωξις ἐνστίκτου ὑποπίπτῃ εἰς ἀπώθησιν, τότε τὰ ἀφροδισιακὰ συστατικά του μετατρέπονται εἰς συμπτώματα, τὰ ἐπιθετικὰ στοιχεῖά του εἰς συναίσθημα ἐνοχῆς. Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ρῆσις αὕτη εἶνε ὀρθὴ μόνον κατὰ προσέγγισιν, πάλιν ἀξίζει τὸ ἐνδιαφέρον μας.

Η ΠΑΛΗ ΜΕΤΑΞΥ ΕΡΩΤΟΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΥ

Μερικοὶ ἀναγνῶσται τῆς παρούσης πραγματείας εἶνε δυνατὸν νὰ εὑρίσκωνται ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πλειστάκις ἐπανελήφθη ἐνταῦθα ἡ διατύπωσις περὶ ἀγῶνος μεταξὺ «Ἔρωτος» καὶ ἐνστίκτου θανάτου. Αὐτὴ ἡ διατύπωσις προωρίζετο νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἰδιάζουσαν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ὁποίας φορεὺς εἶνε ἡ ἀνθρωπότης, ἀλλὰ ἀνεφέρθη ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, καὶ τέλος ἀξιοῖ προσέτι νὰ ἀποκαλύψῃ αὐτὸ τοῦτο

τὸ μυστήριον τῆς ὀργανικῆς ζωῆς· Ἐπιβάλλεται νὰ ἐρευνήσωμεν τὰς μεταξὺ ἀλλήλων σχέσεις τῶν τριῶν τούτων φαινομένων. Ἂν λοιπὸν ἡ ἐν λόγῳ διατύπωσις ἐπαναλαμβάνεται οὕτως, ἡ ἐπανάληψις δικαιολογεῖται ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου, εἶνε βιολογικὰ φαινόμενα, μετέχουν ἑπομένως καὶ αἱ δύο τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τῆς ζωῆς. Ἀφ᾽ ἑτέρου, ἀκριβῶς δι᾽ αὐτὸν τὸν λόγον, ἡ ὑπόδειξις τοῦ γενικοῦ τούτου χαρακτηριστικοῦ δὲν συντελεῖ κατὰ τίποτε εἰς τὴν διάκρισιν, ἂν δὲν προσδιορισθῇ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο στενώτερον ὑπὸ ὡρισμένους ὅρους. Ἕνα πρῶτον προσδιορισμὸν μᾶς παρέχει ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ εἶνε μία τροποποίησις τῆς βιολογικῆς βάσεως, ἐπερχομένη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν μιᾶς ὑπὸ τοῦ «Ἔρωτος» τασσομένης καὶ ὑπὸ τῆς Ἀνάγκης, τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης, ὑποκινουμένης ἀποστολῆς, καὶ ἡ ἀποστολὴ αὕτη εἶνε ἡ συνένωσις τῶν μεμονωμένων ἀτόμων εἰς μίαν κοινότητα ἐρωτικῶς συνδεδεμένην. Ἂν λάβωμεν ὅμως ὑπ᾽ ὄψιν τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἀναπτύξεως ἢ ἀνατροφῆς τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, δὲν μᾶς εἶνε δύσκολον νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ἀμφότεραι εἶνε πολὺ ὁμοίας φύσεως, ἂν ὄχι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐπὶ διαφόρων ἀντικειμένων.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ γένους εἶνε φυσικὰ μία ἀφαίρεσις ἀνωτέρα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀτόμου, ὡς ἐκ τούτου εἶνε δυσκολώτερον ἀντιληπτή, καὶ ἡ ἐξιχνίασις τῶν παραλληλισμῶν δὲν πρέπει νὰ ὑπερβάλλεται ἀναγκαστικῶς. Ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑφισταμένην ὁμοιότητα εἰς τοὺς σκοποὺς—ἐδῶ π. χ. ἡ κατάταξις ἑνὸς ἀτόμου εἰς μίαν ἀνθρωπίνην μᾶζαν, ἐκεῖ ἡ δημιουργία μιᾶς μαζικῆς μονάδος ἀπὸ πολλὰ ἄτομα—ἡ ταυτότης τῶν χρησιμοποιουμένων μέσων καὶ τῶν ἐπερχομένων φαινομένων εἶνε ὀφθαλμοφανής. Ἕνα σημεῖον, ποὺ δια-

κρίνει τὰς δύο ἀναπτύξεις, ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητός του. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἀτόμου τὸ πρόγραμμα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐπιτεύξεως τῆς εὐτυχίας ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἐπιδίωξιν, ἡ δὲ κατάταξις ἢ ἡ προσαρμογὴ αὐτοῦ εἰς μίαν ἀνθρωπίνην κοινότητα ἐμφαίνεται ὡς ἕνας σχεδὸν ἀναπόφευκτος ὅρος, ὁ ὁποῖος ὀφείλει νὰ ἐκπληρωθῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σκοποῦ τῆς εὐτυχίας. Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴν ὑπῆρχεν αὐτὸς ὁ ὅρος, θὰ ἦτο ἀσφαλῶς καλύτερον. Μὲ ἄλλα λόγια : ἡ ἀτομικὴ ἀνάπτυξις μᾶς φαίνεται ὡς προϊὸν τῆς συνδρομῆς δύο παραγόντων, τῆς τάσεως πρὸς τὴν ἀναζήτησιν τῆς εὐτυχίας, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν κοινῶς «ἐγωϊστικήν», καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἕνωσιν μὲ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν κοινότητα, τὴν ὁποίαν λέγομεν «ἀλτρουϊστικήν». Καὶ αἱ δύο ὀνομασίαι ἅπτονται μόνον τῆς ἐπιφανείας τοῦ πράγματος. Εἰς τὴν ἀτομικὴν ἀνάπτυξιν τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος εὑρίσκεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν ἐγωϊστικὴν τάσιν ἢ τὴν τάσιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εὐτυχίας, ἡ ἄλλη τάσις τὴν ὁποίαν θὰ ὀνομάζωμεν «ἐκπολιτιστικὴν» ἔγκειται κατὰ κανόνα εἰς τὴν ἐπιβολὴν περιορισμοῦ τινος. Διαφορετικὰ εἶνε τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν αὐτῷ ὁ κυριώτερος σκοπὸς εἶνε ὁ σχηματισμὸς μιᾶς μονάδος ἀπὸ τὰ μεμονωμένα ἄτομα, καὶ ναὶ μὲν ἐξακολουθεῖ ἐμφανιζόμενος ὁ σκοπὸς τῆς εὐτυχίας, ἀλλὰ ὁλοὲν ὠθεῖται πρὸς τὰ ὀπίσω. Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι ἡ δημιουργία μιᾶς μεγάλης ἀνθρωπίνης κοινότητος θὰ ἐξησφαλίζετο καλύτερον ἂν παρεμελεῖτο ἐντελῶς ἡ εὐτυχία τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου ἔχει λοιπὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς χαρακτηριστικὰ ἅτινα δὲν ἐπανευρίσκονται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ἀτομικὴ ἀνάπτυξις ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν εἰς τὴν κοινότητα προσκόλλησιν δύναται νὰ συμπίπτῃ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅπως ὁ πλανήτης μας στρέφεται πέριξ τοῦ ἡλίου καὶ συγχρόνως περὶ τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἄξονα, οὕτω καὶ ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος συμμετέχει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, καθ᾽ ὃν χρόνον διαβιοῖ τὴν ἀτομικήν του ζωήν. Ἀλλὰ εἰς τὸ ἄξεστον μάτι μας τὰ οὐράνια φαινόμενα ἐμφανίζονται ὡς ὑποκείμενα εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν αἰωνίαν διάταξιν. Εἰς τὴν ὀργανικὴν ζωὴν ὅμως βλέπομεν πῶς αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις συγκρούονται καὶ πῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς πάλης μεταβάλλονται διαρκῶς. Καθ᾽ ὅμοιον τρόπον, εἰς ἕκαστον μεμονωμένον ἄτομον συγκρούονται διαρκῶς αἱ δύο ἀντιμαχόμεναι τάσεις, ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας καὶ ἡ ἐπιδιώκουσα τὴν προσκόλλησιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἑπομένως κατ᾽ ἀνάγκην ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιμετωπίζουν ὡς δύο ἐχθροὶ ἡ μία τὴν ἄλλην καὶ ἀμφισβητοῦν ἀμοιβαίως τὸ ἔδαφος σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμήν. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι παραφυὰς τῆς πιθανῶς ἀσυμβιβάστου ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν πρωτενστίκτων, «Ἔρωτος» καὶ «Θανάτου», σημαίνει μᾶλλον φιλονεικίαν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς libido, παραβλητέαν πρὸς τὴν φιλονεικίαν περὶ τὴν διανομὴν τῆς libido μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ καὶ τῶν ἀντικειμένων, καὶ εἰς τὸ τέλος καταλήγει εἰς ἕνα συμψηφισμὸν ἐν τῷ ἀτόμῳ, καὶ ὡς ἐλπίζεται ἐν τῷ μέλλοντι πολιτισμῷ, ἂν καὶ σήμερον καθιστᾷ ἀνυπόφορον τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου.

Ὁ παραλληλισμὸς μεταξὺ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τοῦ ἀτόμου εὐρύνεται ἐπίσης καὶ κατὰ ἕνα ἄλλο, σπουδαῖον σημεῖον. Δυνάμεθα, τοὐτέστι, νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ κοινωνία διαπλάσσει ἕνα Ὑπερ-Ἐγώ, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ ὁποίου συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅστις καταγίνεται μὲ τὴν μελέτην τῶν διαφόρων πολιτι-

σμῶν, θὰ εὕρῃ ἀσφαλῶς εὐχάριστον ἀπασχόλησιν εἰς τὴν λεπτομερῆ ἐξονύχισιν τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου. Θὰ περιορισθῶ ἐνταῦθα νὰ τονίσω ὡρισμένα μόνον καταπληκτικὰ σημεῖα αὐτοῦ. Τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ μιᾶς ἐποχῆς πολιτισμοῦ ἔχει ὁμοίαν καταγωγὴν μὲ τὴν τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου, ἔχει τὴν βάσιν του ἐπὶ τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἄφησαν μεγάλαι τινες προσωπικότητες, ἀρχηγοὶ τεραστίας διανοητικῆς δυνάμεως ἢ ἐξέχουσαι φυσιογνωμίαι, ἐν ταῖς ὁποίαις μία ἐκ τῶν τάσεων τῶν ἀνθρώπων εὑρῆκε τὴν ἰσχυροτέραν, τὴν γνησιοτέραν, καὶ ὡς ἐκ τούτου συχνάκις καὶ τὴν ἀποκλειστικωτέραν διαμόρφωσιν. Ὁ παραλληλισμὸς προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω εἰς πλείστας περιπτώσεις, ἐὰν αἱ ὡς ἄνω προσωπικότητες συνέβη —ἂν ὄχι πάντοτε, τοὐλάχιστον συχνάκις— νὰ ἔχουν ὑποφέρει κατὰ τὴν ζωήν των τοὺς χλευασμοὺς καὶ τὰ σκώμματα τῶν ἄλλων, τὰς καταδιώξεις των ἢ καὶ νὰ ἔχουν ἐξοστρακισθῆ κατὰ τὸν ἀγριώτερον τρόπον, ἀπαράλλακτα ὅπως ὁ πρωτοπατὴρ ἀνῆλθεν εἰς τὴν βαθμῖδα τῆς θεότητος, ἀφοῦ ἐθανατώθη βιαίως ὑπὸ τῶν υἱῶν του. Τὸ συγκινητικώτερον παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ μοιραίου εἶνε ἀκριβῶς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκτὸς ἐὰν ἡ φυσιογνωμία αὐτὴ ἀνήκει εἰς τὴν μυθολογίαν, ἡ ὁποία θὰ τὴν ἀνεκάλεσεν εἰς ζωὴν εἰς σκοτεινὴν ἀνάμνησιν τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης πατροκτονίας. Ἕνα ἄλλο σημεῖον ὁμοιότητος τοῦ κοινωνικοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ μὲ τὸ ἀτομικόν, εἶνε ὅτι τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπιβάλλει, ὅπως καὶ τὸ ἀτομικόν, αὐστηρὰ ἰδανικὰ προστάγματα, τῶν ὁποίων ἡ παραβίασις τιμωρεῖται διὰ τοῦ «ἄγχους τῆς συνειδήσεως». Μάλιστα δέ, ἐνταῦθα ἐμφανίζεται τὸ ἀξιοσημείωτον γεγονός, ὅτι τὰ μὲ τὸ κοινωνικὸν Ὑπερ-Ἐγὼ συνδεόμενα ψυχικὰ συμβάντα μᾶς γίνονται οἰκεῖα καὶ συνειδητοποιοῦνται καλύτερον ἀπὸ μέρους τῆς μάζης παρ' ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸ μεμονωμένον ἄτομον.

Εἰς τὸ ἄτομον, μόνον αἱ ἐπιθέσεις τοῦ Ὑπερ-

᾿Εγώ, ἐν περιπτώσει ἐντάσεως τῶν ἐπιπλήξεων γίνονται θορυβωδῶς αἰσθηταί, ἐνῷ τὰ ἰδανικὰ προστάγματα παραμένουν συχνὰ εὐσυνείδητα εἰς τὰ ὄπισθεν. Τὴν στιγμὴν ποὺ συνειδητοποιοῦνται, ἀποδεικνύεται ὅτι συμπίπτουν μὲ τὰ κελεύσματα τοῦ ἑκάστοτε Κοινωνικοῦ ῾Υπερ-᾿Εγώ. Εἰς τὴν παροῦσαν θέσιν αἱ δύο ἀναπτύξεις, ἡ τῆς μάζης καὶ ἡ τοῦ ἀτόμου, εἶνε κατὰ κανόνα,οὕτως εἰπεῖν,συγκεκολλημέναι. ῾Ωρισμέναι ἐκδηλώσεις καὶ ἰδιότητες τοῦ ῾Υπερ-᾿Εγώ, δύνανται ἑπομένως νὰ παρατηρῶνται εὐκολώτερον ἐν τῇ συμπεριφορᾷ του ἐν τῇ κοινωνίᾳ παρὰ ἐν τῷ ἀτόμῳ.

Τὸ Κοινωνικὸν-῾Υπερ-᾿Εγὼ ἔχει ἤδη διαπλάσσει τὰ ἰδανικά του καὶ ἐπαυξάνει τὰς ἀπαιτήσεις του. ᾿Εκ τῶν τελευταίων, ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, λογίζονται ὡς ἠθική. Εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς ἀπεδόθη εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτὴν μεγίστη σημασία ὡσὰν ἐξ αὐτῆς νὰ προήρχοντο ὅλως ἰδιαιτέρως σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Πράγματι, ἡ ἠθικὴ στρέφεται πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ὡς τὸ πλέον εὐπρόσβλητον κάθε πολιτισμοῦ (αἱ σχέσεις ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους). Τὴν ἠθικὴν θεωροῦμεν λοιπὸν ὡς μίαν προσπάθειαν πρὸς ἐπίτευξιν διὰ μέσου μιᾶς ἐντολῆς τοῦ ῾Υπερ-᾿Εγὼ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῶν ἄλλων μέσων τοῦ πολιτισμοῦ.

῾Ως ἐκ τούτου, τίθεται ἐνταῦθα τὸ ἐρώτημα, ὡς εἴδομεν ἤδη, ποῖον μέσον προβάλλεται πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ μεγαλυτέρου ἐμποδίου τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ὁρμεμφύτου δηλαδὴ τάσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ πλησίον του, καὶ ἀκριβῶς δι᾿ αὐτὸν τὸν λόγον ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἀποκτᾷ δι᾿ ἡμᾶς τὸ προφανῶς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν νεώτερον τῶν προσταγμάτων τοῦ ῾Υπερ-᾿Εγώ, τ. ἔ. ἡ ἐντολή: «᾿Αγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν».

ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΥΠΕΡ-ΕΓΩ

Κατὰ τὰς ἐρεύνας μας περὶ τῶν νευρώσεων καὶ κατὰ τὴν θεραπείαν αὐτῶν καταλήγομεν εἰς τὸ νὰ διατυπώσωμεν δύο παράπονα ἐναντίον τοῦ Ὑπερ-Ἐγὼ τοῦ ἀτόμου: Μὲ τὰς αὐστηρὰς ἐντολὰς καὶ ἀπαγορεύσεις τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει εἰς τὸ Ἐγώ, δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ τελευταίου, ἀρνούμενον νὰ λάβῃ ὑπ᾽ ὄψιν ἐπαρκῶς τὰς ἀντιστάσεις κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν, τὴν δύναμιν τοῦ Ες (τῶν ἐνστίκτων) καὶ τὰς δυσκολίας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὴν θεραπείαν τῶν νευρώσεων ἀναγκαζόμεθα συχνὰ διὰ λόγους σκοπιμότητος νὰ καταπολεμῶμεν τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ καὶ προσπαθοῦμεν νὰ μειώσωμεν τὰς ἀξιώσεις του.

Τὰς αὐτὰς ἀντιρρήσεις δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ἐναντίον τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κοινωνικοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Καὶ αὐτὸ τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ δὲν ἐνδιαφέρεται ἀρκετὰ διὰ τὰ περιστατικὰ τῆς ψυχικῆς συγκροτήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδίδει μίαν ἐντολὴν καὶ διερωτᾶταί τις ἂν εἶνε δυνατὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ τὴν ἐφαρμώσῃ. Ἔτι περισσότερον. Ὑποθέτει ὅτι ὅσα ἐντέλλονται εἰς τὸ Ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ψυχολογικῶς δυνατά, ὅτι τὸ Ὑπερ-Ἐγὼ ἔχει ἀπεριόριστον κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Ἐγώ του. Τοῦτο εἶνε σφαλερὸν καὶ εἰς τὸν ὁμαλὸν λεγόμενον ἄνθρωπον ἡ κυριαρχία ἐπὶ τοῦ Ἐγὼ δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ ὡρισμένα ὅρια. Ἐὰν ἀπαιτηθῇ περισσότερον ἀπὸ τὸ δυνατόν, παράγεται παρὰ τῷ ἀτόμῳ ἡ ἐξέγερσις ἢ ἡ νεύρωσις, ἢ καθίσταται οὗτος δυστυχής. Ἡ ἐντολὴ «Ἀγάπα τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» εἶνε ἡ ἰσχυροτέρα ἄμυνα ἐναντίον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιθετικότητος καὶ ἕνα ἔξοχον παράδειγμα τῆς ἀψυχολογήτου συμπεριφορᾶς τοῦ κοινωνικοῦ Ὑπερ-Ἐγώ. Ἡ ἐντολὴ εἶνε ἀπραγματοποίητος. Ἕνας τοιοῦτος πληθωρισμὸς τῆς ἀγάπης δὲν δύναται παρὰ νὰ ἐξευτελίζῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἀγάπης, οὐχὶ ὅμως νὰ θεραπεύσῃ τὸ κακόν. Ὁ πο-

λιτισμὸς ὅμως δὲν ἐνδιαφέρεται δι᾽ αὐτά. Κηρύσσει ἁπλῶς ὅτι ὅσον δυσκολωτέρα εἶνε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐντολῆς, τόσον μεγαλυτέρα καθίσταται ἡ ἀξία αὐτῆς. Ἐν τούτοις, ἐκεῖνος ὅστις τηρεῖ μίαν τοιαύτην ἐντολὴν εἰς τὸν σημερινόν μας πολιτισμόν, τίθεται εἰς μίαν μειονεκτικὴν θέσιν ἀπέναντι ἐκείνου ποὺ δὲν τὴν ἐφαρμόζει. Φαντάζεταί τις εὔκολα πόσον ἰσχυρὸς εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τασσόμενος φραγμὸς εἰς τὴν ἐπιθετικότητα, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἄμυνα ἐναντίον αὐτῆς εἶνε πηγὴ δυστυχίας, ὅσον εἶνε καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐπιθετικότης! Ἡ λεγομένη φυσικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει ἐνταῦθα τίποτε νὰ προσφέρῃ, πλὴν μιᾶς ναρκισσιστικῆς ἱκανοποιήσεως, τ. ἔ. τοῦ νὰ θεωρήσῃ τις ἑαυτὸν καλύτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ ἠθική, ἡ ὁποία στηρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας, εἰσάγει ἐνταῦθα τὰς ἐπαγγελίας της περὶ μιᾶς καλυτέρας μεταθανατίου ζωῆς. Φρονῶ ὅτι ἐφ᾽ ὅσον ἡ ἀρετὴ δὲν θὰ ἀμοίβεται ἐπὶ τῆς γῆς, αἱ προσπάθειαι τῆς ἠθικῆς θὰ μένουν ἄκαρποι. Δὲν ἔχω καὶ ἐγὼ καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι μία πραγματικὴ μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰδιοκτησίαν, θὰ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν καλύτερον ἀπὸ κάθε ἠθικὴν ἐντολήν. Οἱ σοσιαλισταὶ ὅμως συνεσκότισαν τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, καὶ ἐμείωσαν τὴν πρακτικὴν ἀξίαν της διὰ μιᾶς νέας ἰδεαλιστικῆς παρερμηνεύσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΝΕΥΡΩΣΙΣ

Ἡ ἀναπτυχθεῖσα ἀνωτέρω ἀντίληψις, καθ᾽ ἣν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται ρόλος ἑνὸς Ὑπερ-Ἐγώ, περικλείει καὶ ἄλλας ἐνδιαφερούσας ὄψεις. Σπεύδω ὅμως πρὸς τὸ τέλος. Πλὴν ὅμως δὲν θέλω νὰ ἀφήσω ἀναπάντητον ἕνα ζήτημα μεγίστης σημασίας. Ἐὰν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ ὁμοιάζῃ τόσον μὲ τὴν τοῦ ἀτόμου καὶ ἐργάζεται μὲ τὰ αὐτὰ μέσα, δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ διάγνωσις

μήπως ὡρισμένοι πολιτισμοὶ—ἢ ὡρισμέναι ἐποχαὶ πολιτισμοῦ—πιθανὸν δὲ καὶ ὅλη ἡ ἀνθρωπότης, κατέστησαν «νευρωτικοὶ» ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐκπολιτιστικῶν τάσεων ; Ἐν τῇ καταφατικῇ περιπτώσει, ἡ ἀνάλυσις τῶν τοιούτων νευρώσεων θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς ὑποδείξῃ καὶ θεραπευτικὰ μέσα μεγάλης πρακτικῆς ἀξίας. Δὲν τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι μία τοιαύτη ἀπόπειρα πρὸς μεταγωγὴν τῆς ψυχαναλύσεως ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐπιπέδου θὰ ἦτο παράλογος ἢ καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν πολύ, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι πρόκειται μόνον περὶ ἀναλογιῶν (παραλληλισμῶν) καὶ ὅτι εἶνε ἐπικίνδυνον, ὅπως καὶ προκειμένου περὶ ἀντιλήψεων, νὰ ἀποσπῶνται ἐκ τῆς σφαίρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν. Καὶ ἐξ ἄλλου ἡ διάγνωσις τῶν κοινωνικῶν νευρώσεων προσκρούει εἰς μίαν ἰδιαιτέραν δυσκολίαν. Εἰς τὴν ἀτομικὴν νεύρωσιν τὸ ἀμεσώτερον τεκμήριον δι᾽ ἡμᾶς εἶνε ἡ ἀντίθεσις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν θέσιν τοῦ ἀσθενοῦς ὡς πρὸς τὸ ὡς «ὁμαλὸν» θεωρούμενον περιβάλλον του. Διὰ μίαν μάζαν ὁμοίως παθοῦσαν ἀπὸ νεύρωσιν δὲν ἔχομεν τοὺς ἰδίους ὡς καὶ διὰ τὸ ἄτομον ὅρους συγκρίσεως, καὶ ἑπομένως χρειάζεται ἀλλοῦ νὰ ἀναζητήσωμεν κριτήρια. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπευτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ καταλληλοτέρα ἀνάλυσις, ἐλάχιστα θὰ ἐβοήθει τὴν κοινωνικὴν νεύρωσιν, ἐπειδὴ οὐδεὶς ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην αὐθεντίαν ἵνα ἐπιβάλῃ εἰς τὴν μάζαν τὴν θεραπείαν, παρ᾽ ὅλας ὅμως αὐτὰς τὰς δυσχερείας ὀφείλομεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι κάποιος θὰ ἀποτολμήσῃ καμμίαν ἡμέραν νὰ ἐπιχειρήσῃ μίαν τοιαύτην παθολογίαν τῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν.

Διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους, ἀπέχω νὰ διατυπώσω μίαν οἱανδήποτε γνώμην περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Προσεπάθησα νὰ μὴ συμμερισθῶ τὴν ἐνθουσιώδη προκατάληψιν ποὺ θεωρεῖ τὸν πολιτισμὸν ὡς τὸ πολυτιμότερον, τὸ

όποῖον δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἢ νἀποκτήσωμεν καὶ ὡς τὸν μοναδικὸν δρόμον, ποὺ κατ' ἀνάγκην μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς τὰ δυσθεώρητα ὕψη τῆς τελειότητος. Ἀκούγω τοὐλάχιστον χωρὶς ἀγανάκτησιν τὸν σκεπτικὸν ἐκεῖνον, ὅστις, ἐξετάζων τοὺς σκοποὺς τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὅλη προσπάθεια δὲν ἀξίζει τὸν κόπον καὶ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶνε παρὰ μία κατάστασις ἀνυπόφορος διὰ τὸ ἄτομον. Ἡ ἀμεροληψία μου ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶνε τόσον μᾶλλον ἐξησφαλισμένη, καθόσον ἐπὶ ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων δὲν ἠξεύρω παρὰ πολὺ ὀλίγα, μετὰ βεβαιότητος δὲ μόνον γνωρίζω τοῦτο : ὅτι αἱ κρίσεις τῶν ἀνθρώπων ὑπαγορεύονται ἀναποδράστως ἀπὸ τὰς εὐχάς των, ἄρα ἀποτελοῦν μίαν ἀπόπειραν ὅπως ὑποστηρίξουν μὲ ἐπιχειρήματα τὰς αὐταπάτας των.

ΤΟ ΑΠΟΦΑΣΙΣΤΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΜΕΛΟΝΤΟΣ

Θὰ ἠννόουν κάλιστα ἐκεῖνον ποὺ θὰ μοῦ ἐτόνιζε τὸ ἀναπόφευκτον τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ θὰ μοῦ ἔλεγε, π.χ., ὅτι αἱ τάσεις πρὸς τὸν περιορισμὸν τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς ἢ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδανικοῦ ἀναλώμασι τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς εἶνε ἔμφυτοι θεσμοὶ τῆς αναπτύξεως, ποὺ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποφεύγωνται ἢ νὰ παροχετεύωνται, καὶ ποὺ ὀφείλομεν νὰ τοὺς παραδεχώμεθα ὡς ἀπὸ τὴν φύσιν ἐπιβαλλομένας ἀνάγκας. Δὲν μοῦ διαφεύγει καὶ ἡ ἀντίρρησις ποὺ προβάλλεται ἐναντίον τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς, ἀντίρρησις κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ τοιαῦται τάσεις, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς ἀναπόδραστοι, παρουσιάσθησαν συχνάκις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀπερρίφθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ ἄλλων. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον δὲν αἰσθάνομαι τὸ θάρρος νὰ παρουσιασθῶ ὡς προφήτης ἐνώπιον τῶν συνανθρώπων μου, καὶ ὑποκλίνομαι πρὸ τοῦ

παραπόνου των ὅτι δὲν ἠμπόρεσα νὰ τοὺς φέρω καμμίαν παρηγορίαν, τὴν ὁποίαν ζητοῦν κατὰ βάθος ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀπὸ τοὺς πλέον φανατικοὺς ἐπαναστάτας μέχρι τῶν ἀγαθοτέρων θρησκολήπτων.

Τὸ κεφαλαιῶδες ζήτημα διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος μοῦ φαίνεται νὰ εἶνε ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ του θὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν διαταραχὴν τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει εἰς τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν τὸ ἀνθρώπινον ἔνστικτον τῆς ἐπιθετικότητος καὶ τῆς αὐτοκαταστροφῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἀκριβῶς ἡ σύγχρονος ἐποχὴ ἤξιζεν ἴσως ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος. Οἱ ἄνθρωποι ἐπροχώρησαν τόσον εἰς τὸ ἔργον τῆς κατακυριεύσεως τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ὥστε τοὺς εἶνε σήμερον εὔκολον, μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν, νὰ ἐκμηδενισθοῦν μέχρι καὶ τοῦ τελευταίου.

Αὐτὸ τὸ ἠξεύρουν, καὶ δι᾽ αὐτὸν τὸν λόγον εἶνε ἀνήσυχοι, δυστυχεῖς, καὶ ζοῦνἐν ἀγωνίᾳ. Καὶ τώρα, ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡ ἑτέρα τῶν δύο «οὐρανίων δυνάμεων», ὁ αἰώνιος «Ἔρως», θὰ ἀποδειχθῇ ἰσχυροτέρα ἐν τῇ πάλῃ αὐτῆς ἐναντίον τῆς ἐξ ἴσου ἀθανάτου ἀντιπάλου της.

ΤΕΛΟΣ

IMP. S. PHOTIADES